

Вісник

**Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого**

**Серія: філософія, філософія права,
політологія, соціологія**

Збірник наукових праць

Виходить щоквартально

Заснований у серпні 2009 р.

№ 3 (54) 2022

Харків
«Право»
2022

*Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 2 від 12.10.2022)*

Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія : зб. наук. пр. / редкол.: О. Г. Данильян (голова) та ін. – Харків : Право, 2022. – № 3 (54). – 240 с.

Засновник – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (НЮУ ім. Ярослава Мудрого)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

О. Г. Данильян – доктор філософських наук, професор (*голова редакційної колегії*), НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **М. П. Требін** – доктор філософських наук, професор (*заступник голови редакційної колегії*), НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **О. П. Дзьобань** – доктор філософських наук, професор (*заступник голови редакційної колегії*), НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **Ю. Ю. Калиновський** – доктор філософських наук, професор (*заступник голови редакційної колегії*), НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **члени редколегії за спеціальністю «Філософія»:** **О. С. Александрова** – доктор філософських наук, професор (Київський університет ім. Бориса Грінченка, Україна); **Дієго Феліпе Арбелаз-Кампілло** – доктор філософії, професор (Університет Амазонії, Колумбія); **Магда Джулісса Рохас-Багамон** – доктор філософії, доцент (Університет Сурколломбіани, Колумбія); **Алекс Веліз Бургос** – доктор філософії (Університет Лос-Лагоса, Чилі); **Б. Б. Буяк** – доктор філософських наук, професор (Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка, Україна); **Міліта Венажиндене** – доктор філософії, доцент (Університет Вітовта Великого, Литва); **В. І. Доданова** – доктор філософських наук, професор (Київський університет ім. Бориса Грінченка, Україна); **І. І. Коваленко** – кандидат філософських наук, доцент (*відповідальний секретар*), НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **С. В. Куцспал** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **Хуан Гільєрмо Мансілла-Сепульведа** – доктор філософії та літератури (Католицький університет Темуко, Чилі); **Б'ярн Мелкевік** – доктор права, професор (Університет Лавалля, Канада); **О. С. Поліщук** – доктор філософських наук, професор (Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, Україна); **Едуардо Р. Сагієр** – доктор філософії (незалежний дослідник, Аргентина); **Вілма Тамулісене** – доктор філософії, доцент (Вільнюський технічний університет ім. Гедімінаса, Литва); **О. М. Юркевич** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **члени редколегії за спеціальністю «Політологія»:** **Хорхе Ісус Вілласміл Еспіноса** – доктор політичних наук, професор (Університет Сулії, Венесуела); **Джордан Ганс-Морзе** – доктор наук у галузі політології, доцент (Університет Нортвестерн, США); **Аркадіш Жуківський** – габітований доктор у галузі політології (Інститут політичних наук, Вармінсько-Мазурський університет, Польща); **В. В. Кривошеї** – доктор політичних наук, професор (Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара, Україна); **Г. М. Куц** – доктор політичних наук, професор (Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди, Україна); **Ягіл Леві** – доктор наук у галузі політології, професор (Відкритий університет, Ізраїль); **Джейсон Ройс Ліндсі** – доктор наук у галузі політології, професор (Державний університет Сант Клауда, США); **Люціан Люстін** – доктор наук у галузі політології (Астонський університет, Велика Британія); **І. В. Мацішина** – кандидат політичних наук, доцент (Донецький національний університет ім. Василя Стуса, Україна); **Т. Л. Нагорняк** – доктор політичних наук, професор (Донецький національний університет ім. Василя Стуса, Україна); **Рейбер Парра** – доктор суспільних наук, професор (Університет Сулії, Венесуела); **Ніколай Петро** – доктор наук у галузі політології, професор (Род-Айлендський університет, США); **І. О. Поліщук** – доктор політичних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **С. Ю. Римаренко** – доктор політичних наук, професор (Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України); **О. І. Романюк** – доктор політичних наук, професор (Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, Україна); **В. Ф. Смолянук** – доктор політичних наук, професор (Военно-дипломатична академія імені Євгенія Березняка, Україна); **Октай Ф. Танрісієр** – доктор наук у галузі політології, професор (Близькосхідний технічний університет, Туреччина); **О. В. Шевчук** – доктор політичних наук, професор (Чорноморський національний університет імені Петра Могили, Україна); **Штефан де Шпігелєйр** – доктор наук у галузі політології, головний науковий співробітник (Гаазький центр стратегічних досліджень, Нідерланди); **члени редколегії за спеціальністю «Соціологія»:** **Е. А. Афонін** – доктор соціологічних наук, професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна); **Л. М. Герасіна** – доктор соціологічних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **Ентоні Гарі Дворкін** – доктор наук у галузі соціології, професор (Університет Х'юстона, США); **Г. П. Клімова** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **Маріанна Ключко** – доктор наук у галузі соціології, професор (Державний університет Огайо, США); **Н. М. Лисиця** – доктор соціологічних наук, професор (Харківський національний економічний університет ім. Семена Кузнеця, Україна); **Мішель Маффесолі** – габітований доктор у галузі соціології, професор (Університет Сорбонна, Франція); **В. В. Меньшиков** – доктор соціологічних наук, професор (Даугавпільський університет, Латвія); **К. Г. Михайльова** – доктор соціологічних наук, професор (Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія», Україна); **О. Ю. Панфілов** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **В. Л. Погрібна** – доктор соціологічних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **В. І. Подшивалкіна** – доктор соціологічних наук, професор (Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, Україна); **О. А. Філіппова** – кандидат соціологічних наук, доцент (Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, Україна); **Хабібул Хак Хондкер** – доктор наук у галузі соціології, професор (Університет ім. шейха Заседа, ОАЕ)

Збірник наукових праць «Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого».

Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія зареєстрований як наукове фахове видання, категорія «Б» (наказ Міністерства освіти і науки України від 02.07.2020 № 886).

Збірник наукових праць зареєстровано та проіндексовано у Google Scholar і таких міжнародних наукометричних баз: Index Copernicus International (Польща), Academic Research Index (Японія), Information Matrix for the Analysis of Journals (Іспанія), EBSCO Publisher (США), WorldCat (США), Scientific Indexing Services (США), Science Impact Factor (Австралія), International Innovative Journal Impact Factor (Індія), Cosmos Impact Factor (Німеччина), Bielefeld Academic Search Engine (Німеччина), а також баз даних «Наукова періодика України» та «Бібліометрика української науки» Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Адреса редакції: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, Харків, 61024, Україна. Тел.: 704-92-38, 704-92-84; e-mail: kafedra_filosofy@ukr.net, kafedrasoc@ukr.net; сайт: http://fil.nlu.edu.ua

*Рекомендовано к печати и к распространению через сеть Интернет ученым советом
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого
(протокол № 2 от 12.10.2022)*

Вестник Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого. Серия: философия, философия права, политология, социология : сб. науч. тр. / редкол.: О. Г. Данильян (председатель) и др. – Харьков : Право, 2022. – № 3 (54). – 240 с.

Учредитель – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого (НЮУ им. Ярослава Мудрого)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

О. Г. Данильян – доктор философских наук, профессор (*председатель редакционной коллегии*, НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **М. П. Требин** – доктор философских наук, профессор (*заместитель председателя редакционной коллегии*, НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **А. П. Дзевань** – доктор философских наук, профессор (*заместитель председателя редакционной коллегии*, НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **Ю. Ю. Калиновский** – доктор философских наук, профессор (*заместитель председателя редакционной коллегии*, НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **Ю. Ю. Калиновский** – доктор философских наук, профессор (*заместитель председателя редакционной коллегии*, НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **члены редколлегии по специальности «Философия»:** **Е. С. Александрова** – доктор философских наук, профессор (Киевский университет им. Бориса Гринченко, Украина); **Диего Фелипе Арбеласе-Кампило** – доктор философии, профессор (Университет Амазонии, Колумбия); **Магда Джулисса Рохас-Бахамон** – доктор философии, доцент (Университет Сурколумбианы, Колумбия); **Алекс Веллиз Бургос** – доктор философии (Университет Лос-Лагоса, Чили); **Б. Б. Буяк** – доктор философских наук, профессор (Тернопольский национальный педагогический университет им. Владимира Гнатюка, Украина); **Милита Венажидене** – доктор философии, доцент (Университет Витовта Великого, Литва); **Йолита Грябликайте** – доктор философии, доцент (Университет Витовта Великого, Литва); **В. И. Додонова** – доктор философских наук, профессор (Киевский университет им. Бориса Гринченко, Украина); **И. И. Коваленко** – кандидат философских наук, доцент (*ответственный секретарь*, НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **С. В. Куцупал** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **Хуан Гильермо Мансилья-Сенульведа** – доктор философии и литературы (Католический университет Темуко, Чили); **Бьяри Мелкевик** – доктор права, профессор (Университет Лавалля, Канада); **А. С. Полищук** – доктор философских наук, профессор (Хмельницкая гуманитарно-педагогическая академия, Украина); **Эдуардо Р. Сагнер** – доктор философии (независимый исследователь, Аргентина); **Вилма Тамулиене** – доктор философии, доцент (Вильнюсский технический университет Гедиминаса, Литва); **Е. Н. Юркевич** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **члены редколлегии по специальности «Политология»:** **Хорхе Инсус Вилласмил Эспиноса** – доктор политических наук, профессор (Университет Сули, Венесуэла); **Джордан Ганс-Морзе** – доктор наук в области политологии, доцент (Университет Нортвестерн, США); **Аркадиуш Жуковский** – реабилитированный доктор в области политологии (Институт политических наук, Варминско-Мазурский университет, Польша); **В. В. Кривошеин** – доктор политических наук, профессор (Днепропетровский национальный университет им. Олеса Гончара, Украина); **Г. М. Куц** – доктор политических наук, профессор (Харьковский национальный педагогический университет им. Г. С. Сковороды, Украина); **Ягил Леви** – доктор наук в области политологии, профессор (Открытый университет, Израиль); **Джейсон Ройс Линдси** – доктор наук в области политологии, профессор (Государственный университет Сент-Клауда); **Люциан Люстин** – доктор наук в области политологии (Астонский университет, Великобритания); **И. В. Мацишина** – кандидат политических наук, доцент (Донецкий национальный университет им. Василя Стуса, Украина); **Т. Л. Нагорняк** – доктор политических наук, профессор (Донецкий национальный университет им. Василя Стуса, Украина); **Рейбер Парра** – доктор гуманитарных наук, профессор (Университет Сули, Венесуэла); **Николай Петро** – доктор наук в области политологии, профессор (Род-Айлендский университет, США); **И. А. Полищук** – доктор политических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **С. Ю. Рымаренко** – доктор политических наук, профессор (Институт политических и этнонациональных исследований им. И. Ф. Кураса НАН Украины); **А. И. Романюк** – доктор политических наук, профессор (Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнеца, Украина); **В. Ф. Смолянюк** – доктор политических наук, профессор (Военно-дипломатическая академия имени Евгения Березняка, Украина); **Октай Ф. Танрисвер** – доктор наук в области политологии, профессор (Ближневосточный технический университет, Турция); **А. В. Шевчук** – доктор политических наук, профессор (Черноморский национальный университет им. Петра Могилы, Украина); **Штефан де Шнигелейре** – доктор наук в области политологии, главный научный сотрудник (Гаагский центр стратегических исследований, Нидерланды); **члены редколлегии по специальности «Социология»:** **Э. А. Афонин** – доктор социологических наук, профессор (Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Украина); **Л. Н. Герасина** – доктор социологических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **Энтони Гарри Дворкин** – доктор наук в области социологии, профессор социологии (Университет Хьюстона, США); **Г. П. Климова** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **Марьянна Ключко** – доктор наук в области социологии, профессор (Государственный университет Огайо, США); **Н. М. Лисина** – доктор социологических наук, профессор (Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнеца, Украина); **Мишель Маффесоли** – реабилитированный доктор в области социологии, профессор (Университет Сорбонна, Франция); **В. В. Меньшиков** – доктор социологических наук, профессор (Даугавпилсский университет, Латвия); **К. Г. Михайлева** – доктор социологических наук, профессор (Харьковский гуманитарный университет «Народная украинская академия», Украина); **А. Ю. Панфилов** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **В. Л. Погребная** – доктор социологических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **В. И. Подшивалкина** – доктор социологических наук, профессор (Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова, Украина); **А. А. Филлипова** – кандидат социологических наук, доцент (Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина, Украина); **Хабибул Хак Хондкер** – доктор наук в области социологии, профессор (Университет им. шейха Заеда, ОАЭ).

Сборник научных трудов ««Вестник Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого». Серия: философия, философия права, политология, социология» зарегистрирован как научное специализированное издание, категория «Б» (приказ Министерства образования и науки Украины от 02.07.2020 № 886).

Сборник научных трудов зарегистрирован и проиндексирован в Google Scholar и следующих международных наукометрических баз: Index Copernicus International (Польша), Academic Research Index (Япония), Information Matrix for the Analysis of Journals (Испания), EBSCO Publisher (США), WorldCat (США), Scientific Indexing Services (США), Science Impact Factor (Австралия), International Innovative Journal Impact Factor (Индия), Cosmos Impact Factor (Германия), Bielefeld Academic Search Engine (Германия), а также баз данных «Научная периодика Украины» и «Библиометрика украинской науки» Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского.

Адрес редакции: Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, ул. Пушкинская, 77, Харьков, 61024, Украина. Тел.: 704-92-38, 704-92-84; e-mail: kafedra_filosofy@ukr.net, kafedrasoc@ukr.net; сайт: <http://fil.nlu.edu.ua>

The issue is recommended for publication and for distribution via the Internet by the Academic Council of Yaroslav Mudryi National Law University (the protocol No. No. 02 of 12.10.2022)

The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: philosophy, philosophy of law, political science, sociology : The collection of scientific papers / Editorial board: O. Danilyan (Ed.-in-Ch.), et al. – Kharkiv : Pravo, 2022. – Issue No. 3 (54). – 240 p.

Founder – Yaroslav Mudryi National Law University (YMNLU), Ukraine

EDITORIAL BOARD:

Oleg Danilyan – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (*Editor-in-Chief*, YMNLU); **Mykhailo Trebin** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (*Deputy Editor-in-Chief*, YMNLU); **Olexander Dzoban** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (*Deputy Editor-in-Chief*, YMNLU); **Yuriy Kalinovsky** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (*Deputy Editor-in-Chief*, YMNLU); **Editorial Board members majoring in philosophy**: **Olena Aleksandrova** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (Borys Hrinchenko University of Kyiv, Ukraine); **Diego Felipe Arbeláez-Campillo** – Doctor of Philosophy, Prof. (University of the Amazon, Colombia); **Magda Julissa Rojas-Bahamón** – Doctor of Philosophy, Associate Prof. (Surcolombian University, Colombia); **Alex Véliz Burgos** – Doctor of Philosophy (University of Los Lagos, Chile); **Bogdan Buyak** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, Ukraine); **Milita Vienažindienė** – Doctor of Philosophy, Associate Prof. (Vytautas the Great University, Lithuania); **Jolita Greblikaite** – Doctor of Philosophy, Associate Prof. (Vytautas the Great University, Lithuania); **Vira Dodonova** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (Borys Hrinchenko University of Kyiv, Ukraine); **Inna Kovalenko** – Ph.D. in Philosophy, Associate Prof. (*Managing Editor*, YMNLU); **Svitlana Kutsepai** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU); **Juan Guillermo Mansilla-Sepulveda** – Doctor of Philosophy and Literature (Temuco Catholic University, Chile); **Bjarne Melkevik** – Doctor of Law, Prof. (Laval University, Canada); **Olexander Polishchuk** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (Khmelnitsky Humanitarian and Pedagogical Academy, Ukraine); **Eduardo R. Saguier** – Doctor of Philosophy (CONICET, Argentina); **Vilma Tamulienė** – Doctor of Philosophy, Associate Prof. (Gediminas Vilnius Technical University, Lithuania); **Olena Yurkevych** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU); **Editorial Board members majoring in political science**: **Jorge Jesus Villasmil Espinoza** – Doctor of Political Science, Prof. (University of Zulia, Venezuela); **Jordan Gans-Morse** – Ph.D. in Political Science, Associate Prof. (Northwestern University, USA); **Arkadiusz Żukowski** – Dr. Habil. (Political Science), Full Professor (University of Warmia and Mazury, Poland); **Vitalii Kryvoshein** – Doctor of Political Sciences, Prof. (Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine); **Halyna Kuts** – Doctor of Political Sciences, Prof. (H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine); **Yagil Levy** – Ph.D. in Political Science, Full Prof. (Open University of Israel, Israel); **Jason Royce Lindsey** – Ph.D. in Political Science, Prof. (St. Cloud State University, USA); **Lucian Leustean** – Ph.D. in Political Science (Aston University, United Kingdom); **Iryna Matsyshyna** – Ph.D. in Political Sciences, Associate Prof. (Vasyl' Stus Donetsk National University, Ukraine); **Tetiana Nahorniak** – Doctor of Political Sciences, Prof. (Vasyl' Stus Donetsk National University, Ukraine); **Reyber Parra** – Doctor of Humanities, Prof. (University of Zulia, Venezuela); **Nicolai Petro** – Ph.D. in Political Science, Prof. (University of Rhode Island, USA); **Ihor Polishchuk** – Doctor of Political Sciences, Prof. (YMNLU, Ukraine); **Serhii Rymarenko** – Doctor of Political Sciences, Prof. (I. F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine); **Oleksandr Romaniuk** – Doctor of Political Sciences, Prof. (Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Ukraine); **Volodymyr Smolianiuk** – Doctor of Political Sciences, Prof. (Yevheniy Bereznyak Military Diplomatic Academy, Ukraine); **Oktay F. Tansirsever** – Ph.D. in Political Science, Prof. (Middle East Technical University, Turkey); **Oleksandr Shevchuk** – Doctor of Political Sciences, Prof. (Petro Mohyla Black Sea State University, Ukraine); **Stephan De Spiegeleire** – Ph.D. in Political Science, principal scientist (The Hague Centre for Strategic Studies, Netherlands); **Editorial Board members majoring in sociology**: **Eduard Afonin** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine); **Liudmyla Herasina** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (YMNLU, Ukraine); **Anthony Gary Dworkin** – Ph.D. in Sociology, Prof. (University of Houston, USA); **Halyna Klimova** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU, Ukraine); **Marianna Klochko** – Ph.D. in Sociology, Prof. (Ohio State University, USA); **Nadiia Lysytsia** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (Semen Kuznets Kharkiv National University of Economics, Ukraine); **Michel Maffesoli** – Dr. Habil. (Sociological Sciences), Prof. (Sorbonne, France); **Vladimirs Mensikovs** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (Daugavpils University, Latvia); **Kateryna Mykhailova** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy», Ukraine); **Oleksandr Panfilov** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU, Ukraine); **Viktoriia Pohribna** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (YMNLU, Ukraine); **Valentyna Podshyvalkina** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (Odessa I. I. Mechnikov National University, Ukraine); **Olha Filippova** – Ph.D. in Sociological Sciences, Associate Prof. (V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine); **Habibul Haque Khondker** – Ph.D. in Sociology, Prof. (Zayed University, Abu Dhabi, UAE).

Collection of scientific papers «“The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University”. Series: philosophy, philosophy of law, political science, sociology» is registered as a scientific professional publication, category «B» (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of 02.07.2020 No. 886).

The collection of scientific papers is registered and indexed in Google Scholar, the international scientometric databases: Index Copernicus International (Poland), Academic Research Index (Japan), Information Matrix for the Analysis of Journals (Spain), EBSCO Publisher (USA), WorldCat (USA), Scientific Indexing Services (USA), Science Impact Factor (Australia), International Innovative Journal Impact Factor (India), Cosmos Impact Factor (Germany), Bielefeld Academic Search Engine (Germany) as well as databases «Scientific Periodicals of Ukraine» and «Bibliometrics of Ukrainian Science» of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine et al.

Address of the editorial team: Yaroslav Mudryi National Law University, 77, Pushkinska St., Kharkiv, 61024, Ukraine.
Tel.: (057) 704-92-38, (057) 704-92-84; e-mail: kafedra_filosofy@ukr.net, kafedrasoc@ukr.net; website: http://fil.nlu.edu.ua

ЗМІСТ

Філософія

<i>ДАНИЛЬЯН О. Г., ДЗЬОБАНЬ О. П.</i>	
Інформаційна війна у медіапросторі сучасного суспільства	11
<i>КАЛИНОВСЬКИЙ Ю. Ю., ЖДАНЕНКО С. Б.</i>	
Безпечне існування соціальних систем у турбулентному світі: аксіологічний контекст	30
<i>КОВАЛЕНКО І. І., МЕЛЯКОВА Ю. В., КАЛЬНИЦЬКИЙ Е. А.</i>	
Цифровий паноптикум та медіа: особливості контролю в культурно-комунікативній системі сучасного соціуму	47
<i>АРЕФ'ЄВА А. Ю.</i>	
Антропологічний проєкт цілісності людини в музичній поетиці І. Стравінського	68
<i>ВЛАДЛЕНОВА І. В., ДУН ТІНТІН</i>	
Дослідження марксизму: аналітичні підходи	80
<i>КАЧУРОВА С. В., КОВАЛЕНКО Г. В.</i>	
Ілюзорне буття ідеології	92

Політологія

<i>КУЦЕПАЛ С. В.</i>	
Критичне мислення як засіб спротиву в інформаційній війні	104
<i>МАЦИШИНА І. В.</i>	
Зміна маркерів національної безпеки в офіційному політичному дискурсі: український контекст	116
<i>ПАНФІЛОВ О. Ю., САВЧЕНКО О. О.</i>	
Організаційні війни як інструмент тиску в міжнародних відносинах	131
<i>СМОЛЯНЮК В. Ф.</i>	
Перша європейська війна третього тисячоліття: пролог чи епілог? (Політичні нотатки до російсько-української війни 2014–2022 рр.)	145
<i>ТКАЧ О. І., СКРИПЧЕНКО І. В.</i>	
Сучасні протестні рухи в США як предмет політологічного дослідження	164
<i>ДВУРЕЧЕНСЬКА О. С., ГУСЕНИЦЯ А. В.</i>	
Процес трансформації української ідентичності в контексті євроінтеграційних процесів	175
<i>САУТЬОНКОВ В. М.</i>	
Пандемія коронавірусу як чинник посилення неоавторитаризму	189

Соціологія

БЛІХАР В. С., ТРЕБІН М. П.

Вплив державно-церковних відносин на процес громадянського соціального розвитку та формування національних форм політичної влади..... 204

ПІДКУРКОВА І. В.

Особливості використання каналів передачі ключових повідомлень у комунікаційній стратегії суду..... 218

НАШІ АВТОРИ 229

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК..... 231

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

«“ВІСНИК НАЦІОНАЛЬНОГО ЮРИДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО”. СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ,
ФІЛОСОФІЯ ПРАВА, ПОЛІТОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ»..... 232

СОДЕРЖАНИЕ

Философия

<i>ДАНИЛЬЯН О. Г., ДЗЕБАНЬ А. П.</i> Информационная война в медиапространстве современного общества	11
<i>КАЛИНОВСКИЙ Ю. Ю., ЖДАНЕНКО С. Б.</i> Безопасное существование социальных систем в турбулентном мире: аксиологический контекст	30
<i>КОВАЛЕНКО И. И., МЕЛЯКОВА Ю. В., КАЛЬНИЦКИЙ Э. А.</i> Цифровой паноптикум и медиа: особенности контроля в культурно- коммуникативной системе современного социума	47
<i>АРЕФЬЕВА А. Ю.</i> Антропологический проект целостности человека в музыкальной поэтике И. Стравинского	68
<i>ВЛАДЛЕНОВА И. В., ДУН ТИНТИН</i> Исследования марксизма: аналитические подходы	80
<i>КАЧУРОВА С. В., КОВАЛЕНКО А. В.</i> Иллюзорное бытие идеологии	92

Политология

<i>КУЦЕПАЛ С. В.</i> Критическое мышление как средство сопротивления в информационной войне	104
<i>МАЦИШИНА И. В.</i> Изменение маркеров национальной безопасности в официальном политическом дискурсе: украинский контекст	116
<i>ПАНФИЛОВ А. Ю., САВЧЕНКО О. А.</i> Организационные войны как инструмент давления в международных отношениях	131
<i>СМОЛЯНЮК В. Ф.</i> Первая европейская война третьего тысячелетия: пролог или эпилог? (Политические заметки к российско-украинской войне 2014–2022 гг.)	145
<i>ТКАЧ О. И., СКРИПЧЕНКО И. В.</i> Современные протестные движения в США как предмет политологического исследования	164
<i>ДВУРЕЧЕНСКАЯ А. С., ГУСЕНИЦА А. В.</i> Процесс трансформации украинской идентичности в контексте евроинтеграционных процессов	175
<i>САУТЁНКОВ В. Н.</i> Пандемия коронавируса как фактор усиления неоавторитаризма	189

Социология

БЛИХАР В. С., ТРЕБИН М. П.

Влияние государственно-церковных отношений на процесс
гражданского социального развития и формирование национальных
форм политической власти..... 204

ПОДКУРКОВА И. В.

Особенности использования каналов передачи ключевых сообщений
в коммуникационной стратегии суда..... 218

НАШИ АВТОРЫ 229

ИМЕННОЙ УКАЗАТЕЛЬ 231

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ В СБОРНИКЕ НАУЧНЫХ ТРУДОВ
«“ВЕСТНИК НАЦИОНАЛЬНОГО ЮРИДИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
ИМЕНИ ЯРОСЛАВА МУДРОГО”. СЕРИЯ: ФИЛОСОФИЯ,
ФИЛОСОФИЯ ПРАВА, ПОЛИТОЛОГИЯ, СОЦИОЛОГИЯ»..... 232

CONTENTS

Philosophy

<i>DANILYAN O. G., DZOBAN O. P.</i> Information war in the media space of modern society	11
<i>KALINOVSKY YU. YU., ZHDANENKO S. B.</i> Secure existence of social systems in a turbulent world: axiological context	30
<i>KOVALENKO I. I., MELIAKOVA Y. V., KALNYTSKYI E. A.</i> Digital panopticaum and media: features of control in the cultural and communication system of modern society	47
<i>AREFEVA A. YU.</i> Anthropological project of human integrity in I. Stravinsky's musical poetry	68
<i>VLADLENOVA I. V., DONG TINGTING</i> Analytical approaches to the study of marxism	80
<i>KACHUROVA S. V., KOVALENKO H. V.</i> Illusor being of ideology	92

Political Science

<i>KUTSEPAL S. V.</i> Critical thinking as a means of resistance in information war	104
<i>MATSYSHYNA I. V.</i> Change in national security markers in official political discourse: ukrainian context	116
<i>PANFILOV O. YU., SAVCHENKO O. O.</i> Organizational wars as an instrument of pressure In international relations	131
<i>SMOLIANIUK V. F.</i> The first european war of the third millennium: prologue or epilogue? (political notes on the russian-ukrainian war of 2014–2022).....	145
<i>TKACH O. I., SKRYPCHENKO I. V.</i> Modern protest movements in the USA as a subject of political science research	164
<i>DVURECHENSKA O. S., HUSENYTSA A. V.</i> The process of transformation of ukrainian identity in the context of european integration processes	175
<i>SAUTONKOV V. M.</i> Coronavirus pandemic as a factor in the strengthening of neo-authoritarianism.....	189

Sociology

<i>BLIHAR V. S., TREBIN M. P.</i> Influence of state-church relations on the process of civil social development and formation of national forms of political power	204
---	-----

PIDKURKOVA I. V.

Peculiarities of using the information channels to transmit key messages in the communication strategy of the court.....218

OUR AUTHORS229

AUTHOR INDEX231

REQUIREMENTS TO REGISTRATION OF ARTICLES IN THE COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS «“THE BULLETIN OF YAROSLAV MUDRYI NATIONAL LAW UNIVERSITY”. SERIES: PHILOSOPHY, PHILOSOPHY OF LAW, POLITOLOGY, SOCIOLOGY».....232

ФІЛОСОФІЯ

УДК [355.01:004]:32.019.5

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.54.265589>

Данильян Олег Геннадійович, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: odana@i.ua
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-5308-4664>

Дзьобань Олександр Петрович, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: a_dzeban@ukr.net
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-2075-7508>

ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА У МЕДІАПРОСТОРИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Статтю присвячено розгляду й філософському дослідженню проблеми інформаційної війни в медіапросторі. Інформаційна війна розглядається як складна технологія соціального маніпулювання, що здійснюється за допомогою ЗМІ. Доводиться, що така сучасна інформаційна війна є достатньо багатоплановим і різнорівневим феноменом. Проаналізовано інформаційний контекст російської агресії проти України і обґрунтовано його безпрецедентність за масштабом протистояння, інформаційного супроводу та рівнем продукованого контенту різної якості, цінності й призначення. Проаналізовано основні способи поширення дестабілізуючої інформації, яка розповсюджує песимізм, страх і пасивність, зневіру в тих чи інших лідерів, політичне керівництво держави тощо.

Ключові слова: інформаційна війна, технології інформаційної війни, інформаційні атаки, інформаційно-психологічна зброя, маніпулювання свідомістю, ЗМІ.

Постановка проблеми. Проблема адекватного «споживання» інформації є нагальною для будь-якого суспільства, яке проходить інформаційну фазу еволюції. Відбір найбільш важливої інформації, її подання та інтерпретація – важливе завдання медіапростору, що, звісно, відкриває широкі можливості

для маніпулювання масовою свідомістю. Особливо актуальною ця проблема стала для України, яка безпосередньо стикнулася з безпрецедентним інформаційним штурмом з боку Росії, який від початку широкомасштабної агресії Росії в Україні багатократно інтенсифікується й модифікується. Інформаційна війна розпочалася ще задовго до загострення ситуації, що перетворилася у широкомасштабну збройну агресію Росії проти України. Як справедливо зазначає І. Фещенко, «форми, методи, технології та засоби її ведення, з одного боку, вважаються простими, навіть примітивними, а з іншого – ця війна була давно спланована, розроблена й досить успішно реалізована» [1, с. 97].

В інформаційному суспільстві влада знань та інформації стає вирішальною в управлінні суспільством, відтісняючи на другий план вплив грошей та державного примушення. Безпосередніми носіями та, особливо, розповсюджувачами знань та іншої політично значущої інформації є ЗМІ. Вони, як найпоширеніший компонент медіапростору, мають величезні можливості у сфері політичних маніпуляцій та впливу на масову свідомість через формування в населення певної суспільної думки про ті чи інші події, людей, явища. ЗМІ і далі залишаються одним із найбільш потужних «каналів» трансляції настроїв та упереджень громадськості, її реакції на ті події, які відбуваються в країні та світі, вони відіграють важливу роль у формуванні та висвітленні громадської думки, поєднуючи світ з особистістю та відтворюючи самооцінку суспільства. Хоча мас-медіа покликані вирішувати певні завдання в політичній системі та суспільстві, у реальному житті вони досить самостійні, мають власні, часто розбіжні з потребами суспільства цілі діяльності та використовують для їх досягнення різні методи. Вплив на політику ЗМІ здійснюють передусім через вплив на інформаційний процес, що, у свою чергу, дозволяє певним чином формувати суспільну думку.

Результати аналізу останніх досліджень та публікацій свідчить про те, що сьогодні у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі викладено значну кількість ідей та обґрунтованих пропозицій теоретичного та практичного характеру, що стосуються проблем цілеспрямованого використання інформації, інформаційних засобів та технологій у ході досягнення політичних, економічних, соціальних, військових та інших цілей. Наприклад, історію розвитку інформаційних війн, технологій їх ведення та місця в геополітиці розглядають у своїх дослідженнях Р. Ортега-дель-Серро (P. Ortega-del-Cerro) [2], Е. Левине (E. Levine) [3], Ф. де Виво (F. de Vivo), М. А. Віцеглія (M. A. Viceglia) [4] та інші вчені.

Концептуально цікавою в цьому контексті стала книга І. Панаріна «Інформаційна війна та геополітика», у якій автор стверджує, що «зараз йде п'ята світова війна – інформаційно-інтелектуальна» [5, с. 7]. Третьюю він назвав

«холодну війну» із Заходом, яку Росія програла, а четвертою – війну з тероризмом, яку цивілізований світ виграв.

Схожу позицію обґрунтовують дослідники Д. Євстафіїв і А. Манойло, які вважають інформаційні війни та психологічні операції основою гібридних війн нового покоління [6]. На їх думку, інформаційні війни характеризуються оперативною гнучкістю та універсальністю, ідеологічною всеєдністю, здатністю знижувати реакцію світової спільноти, що робить їх універсальним інструментом досягнення військової та політичної переваги.

У статті Н. Красовської і А. Гуляєва [7] розглядаються деякі сучасні тлумачення та різні класифікації інформаційних війн. Автори статті порушують питання про необхідність психологічних досліджень, спрямованих на мінімізацію шкідливих наслідків інформаційного впливу на населення.

Актуальну проблему дотримання етичних норм у процесі ведення інформаційних війн порушують у своїх дослідженнях М. Таддео (M. Taddeo) [8] та М. Сліт (M. Sleat) [9].

Важливим для нашого дослідження є позиція Я. Меріцької [10], яка у своїй статті оцінює інформаційну війну Росії проти України в контексті військової стратегії. На думку авторки статті, вплив інформаційної операції (дезінформація та обман) є стратегічним інструментом досягнення цілей інформаційної війни. Я. Меріцька прагматично аналізує інформаційну війну з позицій військового мистецтва та як частину стратегії забезпечення бойових дій, а також виділяє фази інформаційної війни.

Глибоко та всебічно розглядає інформаційну війну Російської Федерації проти України П. Фургач (P. Furgacz) [11]. Як стверджує автор, конфлікт в Україні однозначно доводить, що інформаційна війна стала дуже важливим, якщо не вирішальним елементом російського способу ведення гібридної війни.

Вужче, крізь призму сучасних інформаційних технологій та комунікацій досліджують інформаційні війни у своїх статтях такі автори, як В. Богуш (V. Bogush), Н. Браїловській (N. Brailovskyy), Д. Чирков (D. Chirkov) [12], а також Х. Чен (X. Chen), П. Сюе (P. Xue) та Ю. Сюе (Y. Xue) [13]. Наприклад, як вважають автори останньої статті, у військовій сфері інформаційні технології вже стали ядром та опорою високої технічної модернізації військових засобів, а своєчасна та точна інформація може виграти час та перемогу для армії.

Незважаючи на глибину теоретичного аналізу та синтезу феномена інформаційних війн, серед дослідників відзначаються значні розбіжності під час концептуалізації цієї дефініції. Запропоновані науково-теоретичні конструкції за своїм змістом варіюються від абстрактно-широких до вузькоспеціальних. Разом із тим широкомасштабна воєнна агресія Росії проти України зумовлює

необхідність осмислити основні особливості інформаційної війни безпосередньо в медіапросторі задля опрацювання низки конкретних пропозицій щодо дієвих заходів протидії інформаційним впливам.

Методологія дослідження інформаційної війни в медіапросторі передбачає поетапне застосування загальнонаукових, філософських та спеціальних методів та підходів, що дозволяє досягти максимального наукового результату. На першому етапі було здійснено компаративний аналіз найбільш показових наукових публікацій із досліджуваної проблеми. Другий етап – безпосередні дослідження на базі системного і структурно-функціонального підходів до інформаційної війни як складної технології соціального маніпулювання; аналітико-синтетичний метод, а також методи порівняння й аналогії надали можливість порівняти теоретико-методологічні концепції розуміння сутності інформаційної війни, а також виявити особливості окремих її аспектів. На завершальному етапі було узагальнено аргументи на користь авторської гіпотези, згідно з якою в сучасних умовах війни необхідними є пошуки випереджальних засобів ведення інформаційної війни на базі формування відповідного рівня критичного мислення в суспільстві, що уможливується за рахунок цілеспрямованого конструювання елементів глобальної медіакартини світу. Зокрема, на цьому етапі було підтверджено ключову тезу авторської гіпотези, що нейтралізація негативних наслідків інформаційної війни корелюється з проблемою інформаційної безпеки, яка, у цьому контексті, має розглядатися крізь призму проблеми гнучкого пристосування суб'єкта інформаційних відносин до нових інформаційних умов.

Метою статті є спроба філософського осмислення особливостей інформаційної війни в медіапросторі в умовах широкомасштабної війни Росії проти України.

Виклад основного матеріалу. Сучасна інформаційна війна в медіапросторі є достатньо багатоплановим і різнорівневим феноменом. Нинішній етап російської агресії проти України, як справедливо зазначають Ю. Половинчак і А. Бергелський, – не перший конфлікт епохи соціальних мереж, проте за рівнем масштабу протистояння і водночас інформаційного супроводу він однозначно безпрецедентний. Так само він безпрецедентний за рівнем продукovanого контенту дуже різної якості (від аматорського, що випадково в ключовий момент у ключовому місці фіксує унікальні явища чи події, до високопрофесійного та такого, що має значну мистецьку цінність); призначення (документування повсякдення війни чи бойових операцій, фіксація воєнних злочинів; розважальні чи пропагандистські матеріали); цінності (від інформаційного шуму до унікальних доказів чи впливових знакових символів епохи) [14, с. 24].

У науковому середовищі на сьогодні не сформовано єдиної думки щодо самого науково-теоретичного концепту інформаційних війн, а також основних

методик, форм та методів їх проведення. Важливу роль відіграє також той факт, що у зв'язку з розвитком інформаційних технологій, як і з загальним процесом науково-технічного прогресу, ми можемо спостерігати динамічну еволюцію та запровадження принципово нових інноваційних прийомів, що використовуються в сучасних інформаційних протистояннях. Фактично з кожним відносно невеликим відрізком часу відбувається теоретико-методологічна та структурна видозміна вже наявного інструментарію інформаційних війн. Технології інформаційної війни є найбільш складними з усіх способів маніпулювання суспільною свідомістю у зв'язку з їх системністю, різноманіттям форм і навмисним маскуванням їх елементів з боку сторін, що воюють.

Нині терміни «психологічна війна» та «інформаційна війна» часто вживаються як синоніми, хоча іноді деякі автори розрізняють їхній зміст. Наприклад, Г. Почепцов, досліджуючи комунікативні технології, розглядає інформаційні операції як процеси, спрямовані на стабілізацію, а психологічні операції відносить до дестабілізаційних процесів. Розмірковуючи про цілі інформаційної війни, автор зауважує: «Інформаційна війна має розглядатися як одне з базових понять військово-комунікативних досліджень. Інша базова складова цього напрямку лежить у галузі розвідки та аналітичної роботи. Військово-комунікативні дослідження повинні давати відповіді не академічного, а технологічного штибу, бути максимально практично зорієнтованими, що дозволить перейти, умовно кажучи, від досліджень у теорії комунікації до принципово прикладних розробок. Тому нам видається, що базовий підхід у цій галузі може спиратися на мету суттєвої зміни картини світу, що отримується в результаті комунікативного впливу» [15, с. 5].

В умовах відкритого демократичного суспільства, панування уявлень про права людини та огідності прямого насильства і нехтування цими уявленнями з боку держави-агресора, значення інформаційної війни дедалі більше зростає, особливо в міру того, як розвиваються події матеріальної війни. Насильство, яке є невід'ємною складовою будь-якої війни, продовжує здійснюватися, у випадку інформаційної війни – це насильство над сприйняттям читача чи глядача, прямий обман того, хто сприймає медіаповідомлення, що надходить з медіареальності, породженої ЗМІ.

Інформаційна війна – це цілеспрямований вплив на суспільну свідомість противника для досягнення інформаційної переваги, політичних чи військових цілей (у разі інформаційної війни між окремими державами) шляхом заподіяння шкоди інформації та інформаційним системам супротивника. Наше уявлення з цього питання виходить із того, що, по суті, інформаційна війна перш за все є технологією системного впливу на масову та суспільну свідомість, тобто маніпулятивною технологією. Однак порівняно з технологіями соціально-психологічного та ідеологічного маніпулювання інформаційна війна

виступає найдосконалішим, найскладнішим за структурою (поєднує різні технології та способи маніпулятивного впливу) видом інформаційного впливу і водночас найдеструктивнішим за наслідками, оскільки запускаються технології односторонньої «динамічної інтерпретації історії», які корелюють з «перетворенням історії на відкритий простір вільного доступу» до історичних фактів і їх суб'єктивної інтерпретації [16].

Цілями такого впливу є зміна суспільної свідомості супротивника, досягнення над ним інформаційної переваги для подальшої зміни його поведінки.

Інформаційна війна як складна технологія соціального маніпулювання, що здійснюється за допомогою ЗМІ, може бути присутньою як у рамках конкретних держав (наприклад, інформаційна боротьба між різними політичними партіями, ідеологічними, релігійними організаціями тощо), так і на міжнародному рівні та виражати конфлікт інтересів різних держав. Відповідно, інформаційна війна між окремими державами в рамках глобального інформаційного середовища виступає способом конструювання вже не локальної, а глобальної медіакартини світу.

Таким чином, технології інформаційної війни, що застосовуються ЗМІ в рамках глобального інформаційного середовища, з одного боку, конструюють глобальну медіакартину світу, з іншого – є єдиним засобом її викриття.

Основним методом інформаційної війни є поширення дестабілізуючої інформації. Йдеться про інформацію, яка розповсюджує песимізм, страх і пасивність, зневіру щодо тих чи інших лідерів, політичного керівництва держави тощо. До основних способів цього методу слід віднести [17–23]:

- суб'єктивну інтерпретацію подій (часто за рахунок демонстрації жертв своїх злочинів, які видаються за злочини супротивника);
- апеляцію до бінарного мислення, у якого сприймаються або лише позитивні, або лише негативні події. Подібний тип мислення створює ідеально-го «солдата» інформаційної війни»;
- визначальний характер бездоказових висновків, як підстави яких може використовуватися вже нібито «доведений» фрагмент міфологічної медіакартини світу;
- побудова абстрактних узагальнень на основі поодиноких випадків та перенесення окремих деталей на оцінку всієї події в цілому;
- перебільшення можливих наслідків подій, що розглядаються.

Можна виділити три етапи роботи пропагандистського повідомлення у межах будь-якої інформаційної атаки: створення інтересу до повідомлення, стимуляція емоцій, далі пропагандист показує, як емоційне напруження може бути знято (потрібним йому способом). Сучасні вітчизняні дослідники виділяють зазвичай три групи прийомів психологічної війни [24–33]:

– «психологічний тиск», до якого належать багаторазове повторення однієї й тієї ж помилкової тези, апелювання до авторитетів, маніпуляція фактами, вибірковий добір інформації, створення психологічного дискомфорту тощо. Суть будь-якої форми психологічного тиску – у придушенні здібності раціонально мислити, після чого людина легко піддається маніпулюванню за рахунок суто емоційного впливу;

– «непомітне проникнення у свідомість» – «метод пряника», на противагу попередньому «методу батога». Реклама власного життя, неявне поширення цінностей через культуру, насамперед через масову культуру, моду, розваги, мистецтво. Формою непомітного проникнення є чутки та плітки, створення псевдофольклору, написання художніх творів з метою дискредитації опонента;

– «приховане порушення та спотворення законів логіки» – різні софістичні методи полеміки. Цей метод особливо ефективний щодо малоосвічених верств населення, яким важко зрозуміти, де в побудовах криється логічна помилка. Інформаційні війни – крайнє вираження взаємозв'язку ЗМІ та політики.

Сучасні ЗМІ мають величезний маніпулятивний потенціал, що становить особливу загрозу в умовах ведення широкомасштабної війни. Технології, що використовуються ЗМІ, здатні примушувати повірити людей у те, що вони вільні, за умови реальної відсутності цієї свободи. У СРСР, а потім і в Росії, мали й мають місце глобальна пропаганда, упровадження у свідомість певних ідеологічних доктрин, які замикають людину в рамках певної політичної картини світу і ускладнюють становлення самостійної громадянської позиції. Інформаційні потоки спрямовано на підсвідомість, що не дає можливості людині усвідомлювати той факт, що її «обробляють». Обман, що пронизує значні суспільні та політичні процеси, ускладнює усвідомлення людьми своєї позиції. Крім того, варто зазначити, що таке ускладнення посилюється російським агресивним дискурсом, який фіксується на рівні наративів, що транслуються для різних цільових аудиторій різними комунікаційними каналами.

Інший поширений метод інформаційної війни полягає в навмисному відволіканні від значущої інформації, від якихось дій (наприклад, масових убивств). Справа в тому, що зміна картини світу під тиском інформаційної атаки не повинна проводитися різко, тому що в іншому випадку вона сприймається як агресія з боку культури особистості, що призводить до розвинених реакцій відторгнення, сприйняття медіаповідомлення як чужорідного. Тому важливим є порядок денний (agenda setting), коли ЗМІ визначають, які проблеми важливі для суспільства, а які ні. Найбільш показовим у цьому відношенні є сучасна війна Росії проти України, де зазначений метод інформацій-

ної війни проявляється в тому, що російські й деякі західні проросійські ЗМІ почали дозований (наче «між іншим») огляд подій в українських населених пунктах тільки після початку широкого резонансу у світових ЗМІ, а агресивні та вкрай жорстокі дії Росії проти цивільного населення України розглядалися виключно викривлено, однобоко, з активними спробами звинуватити в усьому «українських нацистів». Такі «відфільтровані» російською цензурою повідомлення подавались на тлі «видатних здобутків» російської економіки та «історичної визвольної місії» російської армії.

Інформаційна війна передувала реальній війні й супроводжує її, враховуючи полеміку щодо результатів роботи спеціальних моніторингових місій. Досвід війни Росії проти України надає підстав стверджувати, що об'єктом інформаційних атак стала перш за все масова свідомість різних груп населення:

- населення як України, так і Росії;
- населення та політична еліта пострадянських держав;
- політична еліта громадян Європейського Союзу.

Одна з цілей таких маніпуляцій – створення альтернативної реальності. Так, 27 червня 2022 р. російські ЗМІ почали розповсюджувати новину з опитування Всеросійського центру дослідження суспільної думки (ВЦДСД) із заголовком «Відвідуваність музеїв та виставок у Росії збільшилася в півтора рази за 30 років». Це яскрава спроба створення альтернативного, позитивного порядку денного. Відволікати увагу населення таким чином у Кремлі вигадали ще 2017 р., на тлі мітингів усередині Росії проти корупції. Альтернативну реальність адміністрація президента РФ намагається створювати навіть для самого президента. Після того як почалася війна, а ВЦДСД та Фонд «Громадська думка» (ФГД) прозвітували про те, що більшість росіян її підтримують, російський соціолог Сергій Хайкін разом із групою колег провів дослідження, з якого виходило, що серед молоді, москвичів та петербуржців висока частка незгодних із вторгненням в Україну. Хайкін раніше працював із Кремлем, і, за його словами, йому вдавалося передавати дані своїх опитувань президенту; він сподівався, що це вдасться і тепер. Але йому натякнули, що публікація таких матеріалів зараз є недоречною [34].

Крім того, варто зазначити, що російські інформаційні служби старанно відстежують процеси в українській і міжнародній політиці та щоразу змінюють свої наративи. Якщо починаючи з 2014 р. практично всі інформаційні операції Росії було спрямовано на популяризацію «руського міра» та заперечення української держави, її історії та майбутнього, то останнім часом інформаційні впливи розраховано на суспільну свідомість як усередині України, так і за її межами. Яскраво простежується намагання «розхитати ситуацію зсередини, роз'єднати суспільство, посіяти сумнів, апелюючи до критичних висловів українських політиків, журналістів, псевдоукраїнських патріотів» [35].

Ідеї пошуку способів захисту та протистояння технологіям соціального маніпулювання вже давно є популярними у соціальних науках, проте характер наявних ідей доводить свою неефективність щодо такої складної маніпулятивної технології, як інформаційна війна. Дослідження психологів відповідають лише вимогам пошуку способів зриву соціальних маніпуляцій у рамках міжособистісного маніпулювання і в своїй основі представляють розробку прийомів маніпулятивної атаки у відповідь на рівні міжособистісної та групової взаємодії. Питання щодо захисту від технологій маніпулювання масовою та суспільною свідомістю вирішуються з позицій правових норм окремих держав, а також міжнародного права. В ідеалі правові норми (як у рамках окремих держав, так і в галузі міжнародних відносин) щодо інформаційної війни повинні регулювати не лише кількісні аспекти поширення інформації апаратом ЗМІ, але і приділяти увагу якісним аспектам інформації, що розповсюджується, вводити санкції за поширення ЗМІ спотвореної та дестабілізуючої інформації. Проте яскравий приклад війни Росії проти України свідчить за протилежне і змушує визнати, що один із важливих аспектів інформаційної безпеки, пов'язаний із регулюванням процесів соціального маніпулювання, фактично не врахований належним чином системою сучасного міжнародного права. Інакше кажучи, країна-агресор просто ігнорує чинні норми міжнародного права, користуючись або залежністю багатьох країн світу від російських енергоресурсів, або простим страхом перед Росією як ядерною державою, або застосуванням права вето в ООН на користь російським інтересам.

Досвід війни Росії проти України свідчить, що застосування Росією інформаційно-психологічної зброї в медіапросторі шляхом агресивного впливу на свідомість і підсвідомість здійснюється за такими основними напрямками:

- забезпечення прийняття військово-політичним керівництвом України бажаних для Росії рішень і спонукання до виконання нав'язуваних політичних, економічних і воєнних кроків;
- підрив легітимності української політичної влади;
- підрив міжнародного авторитету України, створення її негативного іміджу з метою недопущення широкомасштабної військової, економічної та фінансової допомоги європейських країн та США;
- дестабілізація ситуації в цілому в Україні, провокування політичних протестів, соціальних конфліктів, підрив морально-психологічного стану українського населення;
- підрив обороноздатності України та боєздатності її Збройних Сил;
- підтримка дій внутрішніх деструктивних сил і колаборантів, спрямованих на знищення чи завдання шкоди українській державі і суспільству, у тому числі шляхом корумпування влади й політичної еліти;

- створення негативного образу українця шляхом розповсюдження фейків про «неонацизм», «бандерівців», діаметрально протилежне істинним подіям висвітлення військових злочинів російської армії;
- заміна соціально-культурної ідентичності всього населення України або його частини, нав'язування сумнівів стосовно національних цінностей та заasad державотворення.

І цей перелік можна продовжувати й конкретизувати.

Інформаційно-психологічна зброя як інструмент інформаційної війни спрямовується Росією на придушення, знищення, дезорганізацію, дезорієнтацію, дезінформацію, дезадаптацію об'єкта впливу. Крім того, як зазначають О. Невельська-Гордєєва та В. Нечитайло, вона «зазвичай спрямовується на порушення психічного здоров'я, спонукає до спонтанних, немотивованих, агресивних (чи антисоціальних) дій, спричиняє тимчасові чи незворотні зміни у свідомості особистості, а то й повне її самознищення» [19, с. 79]. Цей вид зброї стає самостійним засобом ведення інформаційно-психологічної війни, поширеним способом досягнення певних загарбницьких завдань країною-агресором.

Отже, цілі й завдання інформаційно-психологічної зброї, застосовуваної Росією, набувають деструктивних ознак, стають засобом психологічного знищення суперника, його дезорганізації та дискредитації, а водночас – засобом захисту від загроз власній безпеці, мобілізації прихильників та розширення сфер впливу на міжнародній арені. Важливою функцією інформаційно-психологічної зброї стає створення віртуальної «картини світу» – ілюзорної, паралельної реальності з трансформованою системою цінностей, переконань, поглядів, способів поведінки. Об'єктами впливу стають масова свідомість населення РФ, населення нейтральних країн та населення України. У результаті виникає небезпека реалізації, як слушно зазначають І. Коваленко та К. Нестеренко зі співавторами, «самонегативної тенденції динаміки історичності, перетікання якостей суб'єкта в техногенні матеріальні якості, скасування повноти себе за допомогою афективно-тілесної іпостасі та заміни буття присутністю» [36, р. 190]. Крім того, актуалізуються «теорії підозри, чий афективний компонент стає надзвичайно потужним» [37, р. 68].

Таким чином, розгляд феномену інформаційної війни з точки зору аспектів її технологічної складової приводить до висновку, що інформаційна війна може бути розглянута як системна за характером, складна за структурою і деструктивна за наслідками технологія соціального маніпулювання. Як маніпулятивна технологія інформаційна війна виражає крайню форму негативного впливу соціального маніпулювання на суспільну свідомість окремих народів, мас і навіть країн. У рамках глобального інформаційного середовища технології інформаційної війни, що застосовуються ЗМІ, виступають засобом

конструювання елементів глобальної медіакартини світу. Такий аспект не скасовує значущість наявних політологічних підходів, сфокусованих на вивченні інформаційної війни як нового виду військових конфліктів, а навпаки, доповнює цілісне розуміння природи феномену інформаційної війни, дослідження якого необхідне для вирішення питань інформаційної безпеки конкретних держав за умов фактичної неспроможності норм міжнародного права та наявних систем колективної безпеки забезпечити таку безпеку.

Висновки. Підсумовуючи, слід визнати, що простір інформаційного суспільства насичений інформаційними війнами та різними видами маніпулятивної інформації. Технології інформаційної війни, що застосовуються через ЗМІ в рамках глобального інформаційного середовища, з одного боку, можуть створювати елементи глобальної медіакартини світу, а з іншого – є практично єдиним засобом її викриття. Така ситуація на глобальному рівні інформаційного середовища створює суттєві труднощі для орієнтації в медіапросторі інформаційного суспільства та породжує необхідність у диференціації критеріїв якості інформації, що циркулює в медіасередовищі сучасного суспільства.

Гібридні атаки в інформаційній площині здійснюються і через традиційні медіа (телебачення, пресу, радіо), і через соціальні онлайн-мережі. Причому з інформаційними атаками в соціальних медіа традиційні методи боротьби не дають бажаних результатів. У такому разі необхідно шукати інші засоби і, як слушно зазначає О. Курбан, передусім необхідно працювати на випередження, формуючи відповідний рівень критичного мислення в суспільстві [18, с. 21–22]. Для реалізації визначених завдань провідне значення має досконале знання та розуміння процесів, що відбуваються в межах національного інформаційного поля, знання й розуміння того, як реагує індивід на будь-які прояви інформаційної агресії і як він сприймає різні джерела інформації.

Аналіз різних аспектів застосування технологій інформаційної війни в широкомасштабній збройній агресії Росії проти України ілюструє можливість конструювання елементів глобальної медіакартини світу за допомогою цих технологій. Щоб нейтралізувати наслідки інформаційної війни сторона-жертва агресії має використовувати такі ж технології і методи, як і сторона – агресор, тобто застосовувати технології інформаційної війни аналогічним способом, але вже у своїх цілях (для відбиття інформаційних атак агресора).

Проблема нейтралізації наслідків інформаційної війни з необхідністю корелюється з проблемою інформаційної безпеки, яка, у даному контексті, має розглядатися крізь призму проблеми пристосування суб'єкта інформаційних відносин до умов, пов'язаних із кібератаками та іншими агресивними інформаційними впливами. Зокрема, як, наприклад, пропонують Н. Хунг (Chung Ng.), К. Чанг (Zhang Xj.), Д. Тонг (Thong James Y. L.) і К. Там (Tam K. Y.),

зазначені проблеми мають корелювати з феноменом амбівалентності (зокрема з визначенням її детермінант), яка породжується протилежністю між індивідуальними оцінками індивідуальних переваг особистості і соціальною реальністю, яка конструюється силоміць за допомогою наявних засобів ведення інформаційної війни [38]. Крім того, у контексті реальності війни в Україні вважаємо за доцільне погодитися з точкою зору К. Чижмар, О. Дніпрова, О. Коротюк, Р. Шаповала та О. Сидоренко [39], що з метою вдосконалення механізму захисту інформаційного простору України необхідно розмежувати на законодавчому рівні поняття «інформаційна безпека» та «кібербезпека», оскільки їхнє розуміння є основою для формулювання та реалізації державної інформаційної політики, удосконалення міжнародної співпраці між державами щодо обміну досвідом, а також щодо залучення широкого загалу до захисту інформаційного простору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фещенко І. В. Інформаційна війна як органічна складова сучасного збройно-політичного конфлікту. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2021. Т. 13. № 1. С. 96–103.
2. Ortega-del-Cerro P. A War of Information: Spanish Naval Intelligence During the American Revolutionary War (1775-83). *War in history*. May 2022 <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/09683445221078058> (дата звернення: 04.08.2022).
3. Levine E. America's information wars: The untold story of information systems in America's conflicts and politics from World War II to the internet age. *Journal of the association for information science and technology*. Aug 2020. Vol. 71 (8). P. 991–994.
4. de Vivo F., Visceglia M. A. Thirty years war and information. *Rivista storica Italiana*. 2018. Vol. 130 (3). 828–859.
5. Панарин І. Н. Информационная война и геополитика. Москва : Поколение, 2006. 553 с.
6. Yevstafiev D., Manoilo A. Information Wars and Psychological Operations as the Basis for New Generation Hybrid Wars. *Istoriya-elektronnyi nauchno-obrazovatelnyi zhurnal*. 2021. Vol. 12 (6).
7. Krasovskaya N. R., Gulyaev A. A. Concerning the Classification of Information Wars. *Sociologia nauki i tehnologij-sociology of science & technology*. 2019. Vol. 10 (2). 44–55.
8. Taddeo M. Just Information Warfare. 2nd Workshop on Ethics and Policies for Cyber Warfare. *Ethics and policies for cyber operations: a NATO cooperative cyber defense center of excellence initiative*. 2017. Vol. 124. 67–86.
9. Sleat M. Just cyber war?: Casus belli, information ethics, and the human perspective. *Review of international studies*. 2018. Vol. 44 (2). 324–342.

10. Mericka J. The Information War in Ukraine as a Part of the Military Strategy. *Vojenske Rozhledy-Czech military review*. 2022. Vol. 31 (1). 21–37.
11. Furgacz P. Russian Information War in the Ukrainian Conflict NATO Advanced Research Workshop (ARW) on Countering Hybrid Warfare – Lessons Learned from Ukraine. *Countering hybrid threats: lessons learned from Ukraine*. 2016. Vol. 128. 207–216.
12. Bogush V. A., Brailovskyy N. N., Chirkov D. V. Information wars in computer communication system. International Conference on Modern Problems of Radio Engineering, Telecommunication and Computer Science. *TCSET 2006: Modern problems of radio engineering, telecommunications and computer science, proceedings*. 2021. 484–484.
13. Chen X. Y., Xue P., Xue. Y. F. Classification and valuation processing of information. *6th International Symposium on Test and Measurement (ISTM). 6th International Symposium on Test and Measurement*. Vol. 1–9. Conference Proceedings. 2005. P. 8168–8171.
14. Половинчак Ю., Берегельський А. Візуальний контент соціальних медіа як об'єкт бібліотечного депонування (на базі матеріалів висвітлення подій війни 2022 р.). *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2022. Вип. 63. С. 23–32.
15. Почепцов Г. Г. Информационные войны. Москва : Рефл-бук, 2001. 576 с.
16. Hermeneutic logic of history about the opportunities of semantic reality. Meliakova Y. V., Zhdanenko S. B., Kovalenko I. I., Cayuleo H. S., Kovalenko A. V. *Revista Notas Historicas y Geograficas*. 2022. Vol. 28. P. 16–30.
17. Курбан О. Бойові наративи в системі сучасних геополітичних інформаційних війн (досвід російсько-української гібридної інформаційної війни 2014–2021 рр.). *Синопис: текст, контент, медіа*. 2021. №27 (3). С. 149–158.
18. Курбан О. Проблема критичності мислення при споживанні медіаконтенту в умовах інформаційної війни. *Синопис: текст, контент, медіа*. 2022. №28 (1). С. 21–27.
19. Невельська-Гордєєва О. П., Нечитайло В. О. Маніпуляції як засіб інформаційно-психологічного впливу в інформаційній війні. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2021. №3. С. 71–83.
20. Юдін О. К., Матвійчук-Юдіна О. В., Супрун О. М. Інформаційно-психологічна війна та технології соціального інжинірингу. *Наукоємні технології*. 2021. №2. С. 130–139.
21. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Інформаційна картина світу в контексті перспектив сучасної науки й культури. *Інформація і право*. 2013. №1 (7). С. 21–28.
22. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Інформаційна картина світу як соціокультурна реальність. *Гілея : наук. вісн. Зб. наук. пр.* 2013. Вип. 70 (№3). С. 573–578.
23. Дзьобань О. П., Романюк С. М. Інформаційна картина світу: філософський підхід до розуміння сутності. *Вісник Національного університету «Юридична академія*

- України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2013. Вип. 2 (16). С. 116–124.
24. Теоретичні основи створення технологій протидії прихованим інформаційним атакам в сучасній гібридній війні. Алімпієв А. М., Бараннік В. В., Белікова Т. В., Сідченко С. О. *Системи обробки інформації*. 2017. Вип. 4. С. 113–121.
 25. Білобородов О. О., Довгополий А. С. Технології інформаційно-психологічних війн та інформаційно-психологічна зброя. *Озброєння та військова техніка*. 2019. №4. С. 93–99.
 26. Младьонова О. Д. Маніпулювання суспільною свідомістю як технологія ведення інформаційної війни. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2017. Вип. 32. С. 79–82.
 27. Стадник А. Г. Інформаційна війна як комунікативна технологія впливу на масову свідомість та громадську думку. *Грані*. 2016. №1. С. 111–115.
 28. Шпига П. С., Рудник Р. М. Основні технології та закономірності інформаційної війни. *Проблеми міжнародних відносин*. 2014. Вип. 8. С. 326–339.
 29. Алещенко В. І. Особливості пропаганди в умовах інформаційно-психологічної війни. *Збірник наукових праць*. 2019. Вип. 24. С. 29–38.
 30. Застосування засобів масової інформації у інформаційно-психологічній війні. *Інформатика та математичні методи в моделюванні*. Браїловський М. М., Пірцхалава Т. П., Хорошко В. О., Хохлачова Ю. Є. 2021. Т. 11. №3. С. 162–172.
 31. Вітюк Н. Особливості дискурсу політичної пропаганди в умовах інформаційно-психологічної війни. *Збірник наукових праць: психологія*. 2019. Вип. 24. С. 29–38.
 32. Тарасова В. В. Вербальні засоби інформаційно-психологічної війни. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія*. 2020. Вип. 22. С. 251–258.
 33. Юзова І. Ю., Пацек П. Інформаційно-психологічний вплив противника та протидія йому в умовах ведення гібридних війн. *Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України*. 2020. №3. С. 61–68.
 34. Путин переживає за свій рейтинг, позо́тому Кремль давно научился проводить соцопросы «правильно». URL: <https://meduza.io/feature/2022/07/07/putin-perezhivaet-za-svoy-reyting-poetomu-kreml-davno-nauchilsya-provodit-sotsoprosy-pravilno> (дата звернення: 14.07.2022).
 35. Аксьонова Н. Дослідження мас-медіа в умовах інформаційної війни. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського* : зб. наук. пр. 2017. Вип. 48. С. 341–350. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3496:doslidzhennya-vplivu-mas-media-v-umovakh-informatsijnoji-vijni&catid=81&Itemid=415 (дата звернення: 01.09.2022).
 36. Ryabinina O., Kovalenko I., Nesterenko K. Metamorphoses of historicity in modern culture. *Revista Notas Historicas y Geograficas*. 2021. Vol. 26. P. 189–207.
 37. Kovalenko I., Meliakova Y., Kalnytskyi E., Nesterenko K. On conspiracy thinking in the phenomenology of modern culture. *Cogito*. 2021. Vol. XIII. №3. P. 67–83.
 38. Chung Ng. K., Zhang Xj., Thong James Y. L., Tam K. Y. Protecting Against Threats to Information Security: An Attitudinal Ambivalence Perspective. *Journal of management information systems*. 2021. Value 38 (3). P. 732–764.

39. Chyzhmar K., Dniprov O., Korotiuk O., Shapoval R., Sydorenko O. State information security as a challenge of information and computer technology development. *Journal of Security and Sustainability Issues*. 2020. Vol. 9. Issue 3. P. 819–828.

REFERENCES

1. Feshchenko, I. V. (2021). Informatsiina viina yak orhanichna skladova suchasnoho zbroino-politychnoho konfliktu. *Filosofii ta politolohiia v konteksti suchasnoi kultury – Philosophy and political science in the context of modern culture, Vol. 13, 1, 96–103* [In Ukrainian].
2. Ortega-del-Cerro, P. (2022). A War of Information: Spanish Naval Intelligence During the American Revolutionary War (1775-83). *War in history*. <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/09683445221078058>.
3. Levine, E. (2020). America's information wars: The untold story of information systems in America's conflicts and politics from World War II to the internet age. *Journal of the association for information science and technology, 71 (8), 991–994*.
4. de Vivo, F., Visceglia, M. A. (2018). Thirty years war and information. *Rivista storica Italiana, 130 (3), 828–859*.
5. Panarin, I. N. (2006). Informatsionnaya voyna i geopolitika. Moskva: Pokolenie [in Russia].
6. Yevstafiev, D., Manoilo, A. (2021). Information Wars and Psychological Operations as the Basis for New Generation Hybrid Wars. *Istoriya-elektronnyi nauchno-obrazovatelnyi zhurnal, 12 (6)* [in Russia].
7. Krasovskaya, N. R., Gulyaev, A. A. (2019). Concerning the Classification of Information Wars. *Sociologia nauki i tehnologij-sociology of science & technology, 10 (2), 44–55* [in Russia].
8. Taddeo, M. (2017). Just Information Warfare. 2nd Workshop on Ethics and Policies for Cyber Warfare. *Ethics and policies for cyber operations: a NATO cooperative cyber defense center of excellence initiative, 124, 67–86*.
9. Sleat, M. (2018). Just cyber war?: Casus belli, information ethics, and the human perspective. *Review of international studies, 44 (2), 324–342*.
10. Mericka, J. (2022). The Information War in Ukraine as a Part of the Military Strategy. *Vojenske Rozhledy-Czech military review, 31 (1), 21–37*.
11. Furgacz, P. (2016). Russian Information War in the Ukrainian Conflict NATO Advanced Research Workshop (ARW) on Countering Hybrid Warfare – Lessons Learned from Ukraine. *Countering hybrid threats: lessons learned from Ukraine, 128, 207–216*.
12. Bogush, V. A., Brailovskyy, N. N., Chirkov, D. V. (2021). Information wars in computer communication system. International Conference on Modern Problems of Radio Engineering, Telecommunication and Computer Science. *TCSET 2006: Modern problems of radio engineering, telecommunications and computer science, proceedings, 484–484*.
13. Chen, X. Y., Xue, P., Xue, Y. F. (2005). Classification and valuation processing of information. *6th International Symposium on Test and Measurement (ISTM). 6th International Symposium on Test and Measurement, 1–9, 8168–8171*.

14. Polovynchak, Yu., Berehelskyi, A. (2022). Vizualnyi kontent sotsialnykh media yak ob'iekt bibliotechnoho deponuvannia (na bazi materialiv vysvitlennia podii viiny 2022 r.). *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Scientific works of the National Library of Ukraine named after V. I. Vernadsky*, 63, 23–32 [in Ukrainian].
15. Pocheptsov, G. G. (2001). *Informatsionnyie voynyi*. Moskva: Refl-buk [in Russia].
16. Meliakova, Y. V., Zhdanenko, S. B., Kovalenko, I. I., Cayuleo, H. S., Kovalenko, A. V. (2022). Hermeneutic logic of history about the opportunities of semantic reality. *Revista Notas Historicas y Geograficas*, 28, 16–30.
17. Kurban, O. (2021). Boiovi naratyvy v systemi suchasnykh heopolitychnykh informatsiinykh viin (dosvid rosiisko-ukrainskoi hibrydnoi informatsiinoi viiny 2014–2021 rr.). *Synopsis: tekst, kontent, media – Synopsis: text, content, media*, 27 (3), 149–158 [in Ukrainian].
18. Kurban, O. (2022). Problema krytychnosti myslennia pry spozhyvanni mediakontentu v umovakh informatsiinoi viiny. *Synopsis: tekst, kontent, media – Synopsis: text, content, media*, 28 (1), 21–27 [in Ukrainian].
19. Nevelska-Hordieieva, O. P., Nechytailo, V. O. (2021). Manipuliatsii yak zasib informatsiino-psykholohichnoho vplyvu v informatsiinii viini. *Visnyk Natsionalnogo yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Serii: Filosofii, filosofii prava, politolohiia, sotsiolohiia – Bulletin of the National University of Law named after Yaroslav the Wise. Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology*, 3, 71–83 [in Ukrainian].
20. Yudin, O. K., Matviichuk-Yudina, O. V., Suprun, O. M. (2021). Informatsiino-psykholohichna viina ta tekhnolohii sotsialnogo inzhynirynhu. *Naukoiemni tekhnolohii – Scientific technologies*, 2, 130–139 [in Ukrainian].
21. Danylian, O. H., Dzoban, O. P. (2013). Informatsiina kartyna svitu v konteksti perspektyv suchasnoi nauky y kultury. *Informatsiia i pravo – Information and law*, 1 (7), 21–28 [in Ukrainian].
22. Danylian, O. H., Dzoban, O. P. (2013). Informatsiina kartyna svitu yak sotsiokulturna realnist. *Hileia: naukovyi visnyk. Zbirnyk naukovykh prats – Gilea: Scientific Bulletin. Collection of scientific works*, 70 (№ 3), 573–578 [In Ukrainian].
23. Dzoban, O. P., Romaniuk, S. M. (2013). Informatsiina kartyna svitu: filosofskyi pidkhid do rozuminnia sutnosti. *Visnyk Natsionalnogo yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Serii: Filosofii, filosofii prava, politolohiia, sotsiolohiia – Bulletin of the National University of Law named after Yaroslav the Wise. Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology*, 2 (16), 116–124 [in Ukrainian].
24. Alimpiiev, A. M., Barannik, V. V., Belikova, T. V., Sidchenko, S. O. (2017). Teoretychni osnovy stvorennia tekhnolohii protydii prykhovanykh informatsiinykh atakam v suchasni hibrydni viini. *Cystemu obrobky informacii – Information processing systems*, 4, 113–121 [in Ukrainian].
25. Biloborodov, O. O., Dovhopolyi, A. S. (2019). Tekhnolohii informatsiino-psykholohichnykh viin ta informatsiino-psykholohichna zbroia. *Ozbroiennia ta viiskova tekhnika – Armament and military equipment*, 2, 4, 93–99 [in Ukrainian].

26. Mladonova, O. D. (2017). Manipulivannia suspilnoiu svidomistiu yak tekhnolohiia vedennia informatsiinoi viiny. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina – Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin*, 32, 79–82 [in Ukrainian].
27. Stadnyk, A. H. (2016). Informatsiina viina yak komunikatyvna tekhnolohiia vplyvu na masovu svidomist ta hromadsku dumku. *Hrani – Faces*, 2, 1, 111–115 [in Ukrainian].
28. Shpyha, P. S., Rudnyk, R. M. (2014). Osnovni tekhnolohii ta zakonomirnosti informatsiinoi viiny. *Problemy mizhnarodnykh vidnosyn – Problems of international relations*, 8, 326–339 [in Ukrainian].
29. Aleshchenko, V. I. (2019). Osoblyvosti suchasnykh psykholohichnykh operatsii v umovakh hibrydnoi viiny. *Suchasni informatsiini tekhnolohii u sferi bezpeky ta oborony – Modern information technologies in the field of security and defense*, 3, 157–164 [in Ukrainian].
30. Brailovskiy, M. M., Pirtskhalava, T. P., Khoroshko, V. O., Khokhlachova, Yu. Ie. (2021). Zastosuvannia zasobiv masovoi informatsii u informatsiino-psykholohichnii viini. *Informatyka ta matematychni metody v modeliuvanni – Informatics and mathematical methods in modeling*, 11, 3, 162–172 [in Ukrainian].
31. Vitiuk, N. (2019). Osoblyvosti dyskursu politychnoi propahandy v umovakh informatsiino-psykholohichnoi viiny. *Zbirnyk naukovykh prats – Collection of scientific works*, 24, 29–38 [in Ukrainian].
32. Tarasova, V. V. (2020). Verbalni zasoby informatsiino-psykholohichnoi viiny. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnogo universytetu. Seriya: Filolohiia – Bulletin of the Mariupol State University. Series: Philology*, 22, 251–258 [in Ukrainian].
33. Yuzova, I. Iu., Patsek, P. Informatsiino-psykholohichniy vplyv protyivnyka ta protydiia yomu v umovakh vedennia hibrydnykh viin. *Nauka i tekhnika Povitrianykh Syl Zbroinykh Syl Ukrainy – Science and technology of the Air Force of the Armed Forces of Ukraine*, 3, 61–68 [in Ukrainian].
34. Putin perezhivayet za svoy reyting, poetomu Kreml' davno nauchilsya provodit' sotsoprosy «pravil'no». URL: <https://meduza.io/feature/2022/07/07/putin-perezhivaet-za-svoy-reyting-poetomu-kreml-davno-nauchilsya-provodit-sotsoprosy-pravilno> [in Russia].
35. Aksonova N. (2017). Doslidzhennia mas-media v umovakh informatsiinoi viiny. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho: zbirnyk naukovykh prats – Scientific works of the National Library of Ukraine named after V. I. Vernadskyi: collection of scientific works*, 48, 341–350. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3496:doslidzhennya-vplyvu-mas-media-v-umovakh-informatsijnoji-vijni&catid=81&Itemid=415 [In Ukrainian].
36. Ryabinina O., Kovalenko I., Nesterenko K. (2021). Metamorphoses of historicity in modern culture. *Revista Notas Historicas y Geograficas*, 26, 89–207.
37. Kovalenko I., Meliakova Y., Kalnytskyi E., Nesterenko K. (2021). On conspiracy thinking in the phenomenology of modern culture. *Cogito*, XIII, 3, 67–83.
38. Chung, Ng.K., Zhang, Xj., Thong, J. Y. L., Tam, K. Y. (2021). Protecting Against Threats to Information Security: An Attitudinal Ambivalence Perspective. *Journal of management information systems*, 38 (3), 732–764.

39. Chyzhmar, K., Dniprov, O., Korotiuk, O., Shapoval, R., Sydorenko, O. (2020). State information security as a challenge of information and computer technology development. *Journal of Security and Sustainability Issues*, 9, 3, 819–828.

Данильян Олег Геннадиевич, доктор философских наук, профессор, заведующий кафедрой философии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

Дзобан Александр Петрович, доктор философских наук, профессор, профессор кафедры философии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

ИНФОРМАЦИОННАЯ ВОЙНА В МЕДИАПРОСТРАНСТВЕ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

Статья посвящена рассмотрению и философскому исследованию проблемы информационной войны в медиапространстве. Информационная война рассматривается как сложная технология общественного манипулирования, осуществляемая при помощи СМИ. Доказывается, что такая современная информационная война является достаточно многоплановым и разноуровневым феноменом. Проанализирован информационный контекст российской агрессии против Украины и обоснована его беспрецедентность по масштабу противостояния, информационного сопровождения и уровню продуцируемого контента различных качества, ценности и предназначения. Проанализированы основные способы распространения дестабилизирующей информации, распространяющей пессимизм, страх и пассивность, недоверие к тем или иным лидерам, политическому руководству государства.

Ключевые слова: информационная война, технологии информационной войны, информационные атаки, информационно-психологическое оружие, манипулирование сознанием, СМИ.

Danilyan Oleg Gennadievich, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Head of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

Dzoban Olexander Petrovich, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Professor Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

INFORMATION WAR IN THE MEDIA SPACE OF MODERN SOCIETY

The article is devoted to consideration and philosophical research of problem of informative war in media space. Informative war is examined as difficult technology of

social manipulation which is carried out by MASS-MEDIA. It will be that such modern informative war is the multifaceted enough and multilevel phenomenon. The informative context of russian aggression against Ukraine is analyzed and grounded his unprecedentedness on scale of opposition, informative accompaniment and by the level of produced content of different quality, value and setting. The basic methods of distribution of destabilizing information, which diffuses pessimism, fear and passivity, disappointment for those or other leaders, political guidance of the state etc. are analyzed.

Keywords: *informative war, technologies of informative war, informative attacks, informatively psychological weapon, consciousness manipulation, MASS-MEDIA.*

Калиновський Юрій Юрійович, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: kalina_yu@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-0081-8107

Жданенко Світлана Борисівна, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: svetlana.zdanenko@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4335-8224

БЕЗПЕЧНЕ ІСНУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМ У ТУРБУЛЕНТНОМУ СВІТІ: АКСІОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ

Визначено ціннісні орієнтири безпечного існування суспільства в умовах посилення глобальної нестабільності. Розкрито стабілізуючу роль соціальної солідарності у функціонуванні сучасних соціальних систем. Проаналізовано аксіологічну сутність та значення соціальної справедливості для зниження рівня конфліктності існування соціальних утворень. Обґрунтовано гуманістичний вплив демократичних цінностей на поступальний розвиток соціальних систем.

Ключові слова: *цінності, глобальна нестабільність, соціальна солідарність, соціальна справедливість, демократичні цінності, права та свободи людини.*

Постановка проблеми. Наприкінці ХХ на початку ХХІ ст. почали відбуватися «тектонічні зсуви» в наявному світопорядку, що призвело до посилення нестабільності як в окремих регіонах нашої планети, так і у світі загалом. Глобальні трансформації торкнулись усіх сфер життєдіяльності сучасних суспільств: економічної, соціальної, політичної, духовно-ціннісної, комунікативно-інформаційної тощо. Глобальні зміни, з одного боку, створили нові можливості для держав і спільнот, а з іншого – спровокували посилення кризових явищ на різних рівнях, інтенсифікували боротьбу за сфери впливу у світі та актуалізували проблему збереження гомеостазису соціальних систем. У зв'язку з вищенаведеним значно зросла необхідність вироблення новітніх стратегій безпечного існування держав та суспільств в умовах глобальної

турбулентності. Такі стратегії, на нашу думку, мають базуватись на певних ціннісних орієнтирах, які відображають специфіку національних інтересів та пріоритетів конкретного суспільства. Незважаючи на таку специфічність, можна виокремити низку базових аксіологем, що становлять підґрунтя для створення національних програм безпечного розвитку під час посилення глобальної нестабільності. Такими ціннісними орієнтирами та пріоритетами є мир, стабільність соціально-економічної системи, соціальна справедливість, соціальна солідарність, взаємовигідне співробітництво в регіональному і світовому масштабах, демократія, права та свободи людини, збереження національної самобутності народів, подолання екологічної кризи та недопущення техногенних катастроф тощо. У цій роботі ми плануємо проаналізувати лише окремі з вищеперерахованих цінностей та пріоритетів, залишивши розгляд інших для подальших досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема безпечного існування соціальних систем в аксіологічному вимірі знайшла своє відображення в наукових публікаціях дослідників із різних галузей знань. Звертаючись до історії питання зазначимо, що дана проблематика аналізувалась у працях класиків філософської думки, зокрема в роботах Ш.-Л. Монтеск'є, Г. Гегеля та ін. Так, Ш.-Л. Монтеск'є наголошував на необхідності демократизації влади та суспільних відносин задля процвітання країни, а Г. Гегель обґрунтував визначальну роль держави в забезпеченні стабільності соціального організму. У свою чергу, сучасні науковці В. Пивовар, С. Драчук, Ю. Кисіль розмірковують про співвідношення та сутнісні характеристики понять «безпеки» та «небезпеки» в умовах посилення глобальної конкуренції. Зокрема, Ю. Кисіль підкреслює, що у кризові періоди існування соціальних систем змінюється й система цінностей, формується нова ідеологія духовного буття соціуму.

У науковому доробку Г. Зіммеля та З. Баумана розкрито роль соціальної солідарності як чинника стабільного існування суспільства. Також консолідуючу функцію соціальної солідарності аналізують О. Осіпова та О. Палагнюк, трактуючи її як прояв суспільної самоорганізації, що має динамічний характер.

Аналізуючи соціальну справедливість як ціннісне підґрунтя безпеки соціальних систем, ми спирались на наукові праці А. Гриненко, Л. Кравченка, Дж. Ролза, В. Студінського, Н. Федіна та ін. Натомість роботи С. Косінова, А. Кудряченка, Т. Поповича, А. Сена сприяли обґрунтуванню ідеї про цінність демократії для поступального та безпечного розвитку соціальних утворень. Стрижневою цінністю демократії в аксіологічному вимірі низка науковців визначають права та свободи людини, про що у своєму науковому доробку, зокрема, розмірковують В. Сокурєнко та В. Тихий.

Формулювання цілей. Метою цієї статті є визначення та розкриття ціннісних орієнтирів безпечного існування соціальних систем в умовах посилення глобальної нестабільності.

Виклад основного матеріалу. Під впливом глобальної турбулентності поступово змінюється сама філософія безпечного існування, яка передбачає посилення ролі духовності (духовної безпеки) та зміцнення інформаційної безпеки в життєдіяльності будь-якої спільноти й людства в цілому. Для всебічного дослідження проблеми безпечного існування соціальних систем в аксіологічному вимірі під час активізації глобального протистояння коротко зупинимось на розкритті понятійної дихотомії «безпека» та «небезпека».

Розкриваючи філософські аспекти безпеки як соціального явища, слід відзначити, що поняття про безпеку і усвідомлення її необхідності проявляється як на чуттєвому, так і на раціональному рівнях. Передчуття, негативні емоції, відчуття небезпеки, почуття самозахисту з подальшим усвідомленим формуванням системи захисту є проявом багатства людської природи, невичерпності людських якостей. Безпека – це динамічний процес, що залежить не тільки від стану, рівня розвитку тієї чи іншої системи, а й від багатства людської природи, від її психології, почуттів, настроїв, стану культурності й цивілізованості. Тому правомірно ставити проблему виявлення і розкриття сутнісних характеристик безпеки як соціального явища. До них слід віднести самодостатність, самозбереженість, забезпеченість, стабільність існування, захищеність від загроз, гарантованість тощо. У практичній діяльності (у сфері політичній, економічній, правовій, культурній) це проявляється у стані захищеності від загроз, нарощування потенціалу безпеки існування, зміцнення надійності, поліпшенні системи захисту, створенні гарантій безпеки для розвитку соціальної системи. Безпека не є абстрактним явищем, відірваним від конкретних умов життя. Це поняття має і в усьому проявляє свій конкретний зміст, виходячи з конкретних обставин і ситуації, соціальних умов. Вона виступає як потреба людського існування взагалі, як потреба існування людини, нації, держави зокрема, тому що її функціонування пов'язано з задоволенням найважливішої потреби людини і суспільства – безпеки існування. Безпека асоціюється з самою можливістю життя, його збереженням і захистом від загроз, розуміється як цінність і критерій розвитку, що пов'язана з усвідомленням комплексного та системного підходу до проблем безпеки [1, с. 78].

При цьому варто підкреслити, що значне посилення глобальної та соціальної турбулентності детермінує перегляд парадигми безпечного існування, оскільки нові виклики та загрози вже не є типовими, а систему захисту для їх нівелювання не відпрацьовано в соціальних системах на належному рівні. Також набуває змін і система цінностей: їх змістовне наповнення, ранжування в суспільній свідомості, особливості реалізації тощо.

Науковці доводять, що у кризові періоди, коли відбувається зміна базових ціннісних орієнтирів розвитку, розпочинається зазвичай процес формування нової ідеології безпечного розвитку на новій ціннісній основі завдяки включенню природних і штучних механізмів регуляції «соціальної енергетики». В умовах нестійкого стану виникає необхідність посилення контролю за вірогідними змінами, оскільки дії тих чи інших новацій можуть бути корисними при відповідній соціокультурній підготовці, але можуть і викликати різного роду соціальні небезпеки і загрози. Наприклад, нині небезпека, що викликається процесами глобалізації, полягає в тому, що зовнішні запозичення без їх критичного переосмислення упроваджуються безпосередньо в соціальне життя під виглядом апробованих ефективних суспільних засобів, які за допомогою інформаційних технологій починають «пробивати» і руйнувати захисну реакцію традиційної культури, мімікруючи нібито під уже знайомий інтер'єр діяльності за рахунок масового тиражування і нескінченного повторення. Тому, з урахуванням потреб безпечного розвитку, необхідно звертати увагу на те, щоб ті чи інші інноваційні зміни сприяли перш за все консолідації суспільства, йшли на користь своєму соціуму. Ототожнення себе з якимось або чимось – найзручніша форма досягнення стійкого безпечного стану, тобто самозбереження на основі самовизначення [2, с. 129–130].

Загалом проблема збереження стабільності соціальних систем у ціннісному вимірі не є новою. Зокрема, Ш.-Л. Монтеск'є розвивав ідею про необхідність в інтересах державної та суспільної безпеки виокремлення трьох гілок влади. Крім того, він стверджував, що ліберально-гуманістичні цінності та принципи стабільного суспільного устрою (засудження деспотизму, обстоювання громадянської та особистісної свободи, віротерпимість, політична поміркованість, поступовість змін) є необхідними та достатніми умовами збереження, підтримки суспільної безпеки [3, с. 10].

Натомість Г. Гегель у своїх наукових розвідках розкривав світоглядно-філософські аспекти безпеки людини, держави та суспільства. На його думку, основну роль у забезпеченні безпеки індивіда і суспільства відіграє держава, оскільки саме завдяки державі у людини формується звичка та умови безпечного існування, що стає її другою натурою. Досліджуючи сутність проблеми безпеки, Г. Гегель робить наступний висновок – безпека окремої людини гарантує безпеку суспільства, тобто фактично йдеться про так звану інтегральну безпеку, яку має забезпечувати держава. Відмова держави від цієї функції неминуче призводить до деградації сукупності всіх суспільних відносин, деструкції соціального порядку. Значне зниження рівня моральних, правових і культурних обмежень сприяє вияву егоїзму, інстинктів, насилля. Саме це виступає першопричиною всього спектра небезпек і загроз для існування особистості, соціальних груп, держави, цивілізації й людства в цілому [4, с. 42].

У наш час для визначення стійкості соціальних систем, параметрів їх безпечного існування використовуються різноманітні методики, які враховують низку показників, у тому числі й духовно-ціннісні, ментально-культурні, світоглядні.

Разом із тим, на думку фахівців, у світі відсутній загальноприйнятий науково обґрунтований кількісний показник (індекс), який би об'єктивно вимірював загальний стан національної безпеки. Проте багатьма країнами світу та міжнародними організаціями досить широко використовуються різноманітні методики, які дозволяють опосередковано, через аналіз кількісних показників окремих аспектів суспільно-політичного, економічного, соціокультурного, екологічного та іншого життя країни виходити на загальну оцінку стану забезпечення національної безпеки як окремої країни, так і регіону в цілому. До таких методик, аналіз показників (індексів) яких у сукупності дозволяє вийти в першому наближенні на більш-менш об'єктивну оцінку загального стану національної безпеки, слід віднести:

- Індекс стійкості суспільства (The Sustainable Society Index) – комбінований показник Фонду стійкого суспільства (Sustainable Society Foundation), який вимірює досягнення країн із позиції стійкості суспільного розвитку;

- Worldwide Governance Indicators (WGI) – методику, показники якої можна використати задля оцінки загального стану кожної окремої країни світу у сфері національної безпеки. У межах проекту, започаткованого Світовим банком (WB) з 1996 р., представлено сукупні та індивідуальні показники успішності врядування в окремих країнах світу за шістьма ключовими рейтингами (індексами) управління. Сукупні показники WGI об'єднують погляди великої кількості респондентів з більш ніж 30 організацій, установ та експертів, використовують понад 40 джерел даних, які стосуються майже 200 країн і оновлюються щорічно, починаючи з 2002 р. [5].

Зупинімося більш детально на ціннісних параметрах безпечного існування соціальних систем з урахуванням чинників глобальної нестабільності, що існують. Варто зауважити, що посилення глобальної турбулентності об'єктивно сприяє консолідаційним процесам у соціальних утвореннях, підштовхує їх до подолання внутрішніх суперечностей задля самозбереження й підтримки траєкторії стабільного соціального розвитку. У зв'язку з цим важливою цінністю безпечного розвитку суспільства є соціальна солідарність.

На думку О. Осипової, солідарність у своїх базових онтологічних вимірах – це, по-перше, особливий стан групової, корпоративної, колективної свідомості саме як свідомості єднання; по-друге – відчуття взаємозв'язку з іншими членами групи, почуття «ми», тобто почуття єдності; по-третє – стан згоди людей на певні спільні акції заради утвердження власних інтересів. Солідарність – це єдність переконань і дій, взаємодопомога і підтримка членів

соціальної групи, що базується на спільних інтересах і необхідності досягнення спільних групових цілей; спільна відповідальність, а також активне співчуття і підтримка будь-яких дій або думок [6, с. 476].

Значення соціальної солідарності як цінності безпечного існування соціальних систем особливо посилюється у кризових ситуаціях, які вимагають від усіх верств населення згуртованості, синергії дій, організованої роботи на спільний результат. Так, Г. Зіммель вважав, що соціальна солідарність посилюється конфліктом, який приводить до соціальної інтеграції. Спираючись на різноманітні історичні приклади, вчений доводить, що конфлікт у суспільстві неминучий і що однією з його основних форм є конфлікт між індивідом і суспільством. Конфлікт, за Г. Зіммеlem, не завжди і не обов'язково призводить до руйнувань, а навпаки, може виконувати важливі функції збереження соціальних відносин і соціальних систем [7, с. 114–119].

У контексті нашої наукової розвідки, ми беремо до уваги як внутрішні чинники (позитивні та негативні) впливу на соціальну солідарність, так і зовнішні чинники – глобальний конфлікт інтересів, цивілізаційних цінностей і боротьба за сфери впливу, які за певних умов або посилюють, або послаблюють соціальну інтеграцію. Тобто безпечне існування соціальної системи напряму залежить від здатності конституюючих суб'єктів підтримувати достатній рівень суспільної солідарності для протидії внутрішнім та зовнішнім чинникам соціальної нестабільності. Разом із тим соціальна солідарність як ціннісна основа безпечного існування суспільства є аксіологомою, що відтворюється з різним ступенем інтенсивності: вона має динамічні характеристики й потребує перманентної актуалізації на всіх рівнях соціальних відносин.

У цьому сенсі О. Палагнюк зазначає, що солідарність виступає феноменом, який забезпечує внутрішню єдність та самоорганізованість соціуму, що проявляється в його здатності до соціальної саморегуляції, самозбереження і саморозвитку та дозволяє максимально використовувати можливості всіх членів суспільства для індивідуального і всезагального блага. Тому під солідарністю в автентичному її трактуванні варто розуміти саме самоорганізаційний рівень її розгляду, що походить із внутрішньої мотивації, інтегрованості норм і практик. Попри те, згідно з теоретичними уявленнями, всі самоорганізаційні порядки (соціальні структури) завжди процесуальні. Тобто соціальну солідарність варто трактувати не як статичний, доконаний факт, а тільки як постійно динамічний процес, що існує тільки на рівні повсякденних взаємодій, які безперервно відтворюються. А останнім часом ці взаємодії та процеси стали дуже стрімкими і суттєвими, що трактується, за З. Бауманом, як «плинна сучасність». Тому солідарність – це процес, динамічний стан і одночасно властивість суспільства. Отже, міра соціальної солідарності може виступати однією з основних характеристик суспільства, що дозволяє вибуду-

увати прогнози щодо можливої траєкторії його подальшого розвитку. При цьому в зону високого рівня кризового ризику потрапляють як сильно, так і слабо інтегровані суспільства [8, с. 70].

У зв'язку з динамічністю феномена соціальної солідарності, можливими «спалахами» ентропії різного ступеня в соціальній системі та системах більш високого рівня, – від ризиків порушення безпечного існування не застраховане жодне соціальне утворення.

Необхідно зауважити, що соціальна солідарність як цінність і механізм забезпечення стабільного існування соціальної системи є результатом відтворення інших аксіологем, зокрема соціальної справедливості.

Справедливість як ціннісна підойма безпеки суспільства потребує конкретизації: уточнення критеріїв щодо означення її рівня в певній соціальній системі як не тільки морального, а й правового феномена, визначення «справедливого» та «несправедливого» для певного етапу існування соціальної системи. Для оцінки уявлень про рівень соціальної справедливості дослідник В. Студінський пропонує враховувати певні показники:

- ступінь задоволеності суб'єкта (індивіда) дотриманням норм соціальної справедливості на побутовому рівні;

- оцінка суб'єктом (індивідом) своєї участі у процесі боротьби проти соціальної нерівності в суспільстві та ефективності цієї боротьби;

- ставлення до явищ, які перешкоджають досягненню соціальної справедливості як на рівні суспільства, так і на побутовому рівні;

- ступінь задоволеності суб'єкта (індивіда) змістом праці, можливостями впливу на прийняття рішень у системі суспільних чи суто виробничих відносин, дотриманням трудової дисципліни, умовами підвищення кваліфікації та професійного рівня;

- ступінь визначеності параметрів соціальної справедливості в системі розподілу матеріальних і моральних благ, розподілу суспільних благ;

- ступінь визначеності критеріїв суб'єктивної оцінки відповідності заробітної плати до кількості та якості витраченої праці [9, с. 15–16].

Соціальна справедливість є певним компромісом, балансом інтересів між соціальними групами щодо наявних обмежень і переваг у розподілі прав, свобод, матеріальних ресурсів, посад та статусів, можливостей набуття символічного капіталу тощо. На нашу думку, соціальна справедливість визначається конкретно-історично, виходячи з показників існування певної соціальної системи. Результатом вдалої реалізації соціальної справедливості як цінності та принципу, що забезпечує стабільність у соціумі, є відсутність у ньому системонебезпечних конфліктів.

Як підкреслює в цьому контексті Л. Кравченко: «Не було, немає і, напевно, не буде справедливості вічної, придатної для всіх часів і народів. У самій ідеї

справедливості, як і в інших соціальних ідеях, у тому або іншому поєднанні виступає минуле і те, що не проходить, змінне і постійне» [10, с. 8].

Визначаючи сутність соціальної справедливості як аксіологеми безпечного існування, науковці виходять із різних методологічних позицій. Так, Д. Ролз обґрунтовував її двома принципами: «Перший потребує рівності у приписуванні основних прав і обов'язків, а другий стверджує, що соціальна та економічна нерівність, наприклад у багатстві і владі, справедлива, якщо тільки вона приводить до компенсуючих переваг для кожної людини і, зокрема, для менш успішних членів суспільства» [11, с. 28].

Натомість меритократична концепція справедливості передбачає обмеження диференціації «законних» і «незаконних» нерівностей та ліквідування останніх шляхом модифікації наявної системи розподілу (дистрибутивна справедливість). Ідеться не про ліквідацію деяких нерівностей між людьми, їх групами щодо тих чи інших цінностей, благ, послуг, нагород та покарань, а про узаконення останніх за допомогою зміни ставлення до них з боку людей. Для кожної сфери діяльності існує своя шкала цінностей і пріоритетів, свої критерії справедливості в розподілі доходів, авторитету, свої, властиві тільки цій сфері діяльності привілеї [12, с. 70].

Узагальнюючи різноманітні підходи до розуміння соціальної справедливості, можна виокремити декілька базових концепцій, що є похідними від певних філософських та ідеологічних доктрин:

- егалітаризм (представлений, зокрема, марксизмом) – соціальна справедливість як рівний розподіл благ, прав, обов'язків між всіма членами суспільства;

- лібералізм – соціальна справедливість є результатом самоорганізаційних механізмів у суспільстві при мінімальному втручанні держави;

- неолібералізм – соціальна справедливість полягає в підтриманні балансу інтересів різноманітних соціальних груп шляхом активної співпраці держави та інститутів громадянського суспільства;

- соціал-демократичний підхід – соціальна справедливість полягає в забезпеченні державою високих життєвих стандартів для всіх верств населення, а також рівний доступ до освіти, медицини, культури шляхом розвитку ринкової економіки та соціально орієнтованого розподілу матеріальних благ [13, с. 172–173].

Отже, соціальна справедливість не має однозначного трактування в наукових концепціях та соціальних практиках сьогодення. Моделі її реалізації можуть бути різними, але в підсумку вони мають сприяти встановленню соціальної гармонії та миру.

Як слушно зазначають вітчизняні науковці, найважливішим показником соціально справедливої спрямованості суспільства виступає характер соці-

альних відносин. Вектор їх розвитку може бути розгорнутим у бік посилення нерівності, що призводить до панування одних соціальних груп і підпорядкування їм інших, а як наслідок – зростання соціальної напруженості. А може бути розгорнутим в іншому напрямку, коли формується декомпозиція статусів соціальних груп і виникає соціальне перемир'я, яке дозволяє соціальному розвитку здобувати стійкий прогресивний характер. Усі зазначені характеристики відбивають ті чи інші сторони соціальної справедливості та залежно від специфіки дозволяють судити про соціальну прогресивність чи, навпаки, регресивність суспільства [14, с. 107].

Реалізація принципів соціальної справедливості є багатоаспектним процесом, у якому задіяно широке коло суб'єктів та інституцій. Їх діяльність має створювати умови для збільшення векторів соціального розвитку для громадян та соціальних груп, сприяючи встановленню балансу між їх інтересами (потребами) та можливостями держави (суспільства) щодо їх забезпечення.

Історичний досвід існування соціальних систем різного гатунку засвідчив, що найбільш плюралістичними та вільними утвореннями щодо можливостей суспільного розвитку різноманітних суб'єктів є демократичні країни, які реально, а не декларативно здатні забезпечити реалізацію демократичних цінностей, прав й свобод громадян. Саме утвердження демократії та прав людини як цінностей суспільного розвитку становить підґрунтя для безпечного функціонування соціальних систем.

А. Кудряченко стверджує, що в країнах розвиненої демократії вся правова система діє значно ефективніше, а порушення прав людини не мають системного характеру. Цьому сприяють ціннісні засади, правова та політична культура, демократичний режим, а також громадянське суспільство. Саме завдяки демократії та підтримці владою громадських ініціатив і неурядових організацій у західноєвропейських державах уже в другій половині ХХ ст. сформувався розвинене й структуроване громадянське суспільство. Воно взаємодіє з державними структурами, і влада змушена з ним рахуватися. Ці складники кореспондуються та разом постають дієвими чинниками загальної політичної атмосфери, яка, у свою чергу, постає якісною характеристикою функціонування держави та забезпечує непорушність демократичних цінностей і, відповідно, наявний суспільний лад у державі [15, с. 107].

Необхідність втілення демократичних цінностей як запоруки стабільного існування соціальної системи зумовлена тим, що демократія як така містить у собі, на думку С. Косінова:

– внутрішню цінність: люди розглядаються як активні учасники соціальних процесів. Демократичний розвиток надає можливість громадянам допомогти собі самим і впливати на світ у цілому;

– інструментальну цінність: демократія більшою мірою є процедурою, аніж ідеологією; вона забезпечується перш за все сукупністю формальних правил та інститутів, у межах яких є місце для найрізноманітніших ідеологій, причому кожна з них формально є рівноправною;

– творчу або конструктивну цінність: демократія відіграє творчу роль у формуванні цінностей, що визнаються суспільством. Демократичні цінності з'являються в суспільстві не тільки шляхом його закономірного розвитку завдяки багаторазовому повторенню певної моделі поведінки, а й шляхом усвідомленого прагнення до втілення в життя ідеалу демократії [16, с. 129–132].

Доповнюючи роздуми попереднього дослідника в контексті нашої наукової розвідки, зауважимо, що розвинена демократія несе в собі й соціальну цінність, сприяючи економічному добробуту громадян на конкурентній основі та забезпеченню для них належного рівня соціальних гарантій. Безумовно, демократичні цінності в поєднанні з реалізацією принципів соціальної держави набувають особливої стабілізуючої значущості для існування соціальних систем у кризові періоди. Посилення соціального захисту громадян у демократичних соціальних системах є важливою запорукою протидії негативним наслідкам глобальної турбулентності.

На сьогодні концепція соціальної держави включає обов'язок запровадити не тільки систему соціального забезпечення та ефективно нею керувати, але й ефективно перерозподіляти суспільні блага. Поняття соціального добробуту, на якому ґрунтується принцип соціальної держави, полягає в забезпеченні того, що ніхто не повинен жити в бідності та уникати значної нерівності при розподілі суспільних благ. А втім нині остаточно не визначено питання щодо того, чи встановлює принцип соціальної держави позитивні обов'язки забезпечити певні блага всім своїм громадянам або лише надає державі таке право. Наприклад, більшість представників німецької конституційної доктрини вважають, що на державу покладено конституційний обов'язок гарантувати мінімальний рівень існування для всіх своїх громадян. Як вказав Федеральний Конституційний Суд ФРН, «людська гідність знаходиться на вершині ціннісного порядку Основного Закону» [17, с. 67].

Цілком очевидно, що реалізація демократичних цінностей у соціальних утвореннях, які прагнуть до стабільного функціонування, має доповнюватись дієвою системою соціального захисту громадян.

Як проміжний висновок зазначимо, що демократія сама по собі становить важливу цінність поступального розвитку людства. Не ідеалізуючи демократію, розуміючи її недоліки та переваги, погодимося з думкою А. Сена про те, що демократія – це сукупність цінностей, зокрема, по-перше, політична свобода – елемент людської свободи взагалі, реалізація громадянських і політич-

них прав як вирішальна умова доброго життя індивідів як соціальних істот. Участь у соціально-політичному житті має самодостатню цінність для людського життя й добробуту. По-друге, демократія має важливу допоміжну цінність, збільшуючи шанси людей висловлювати й обстоювати свої претензії на політичну увагу (зокрема щодо задоволення своїх економічних потреб). По-третє, практика демократії дає громадянам шанс навчатись один в одного, допомагає суспільству формувати свої цінності й пріоритети. Навіть уявлення про «потреби», зокрема розуміння «економічних потреб», вимагає публічного обговорення й обміну інформацією, поглядами... У цьому розумінні демократія має конструктивне значення на додачу до своєї самодостатньої цінності для життя громадян і свого допоміжного значення при ухваленні політичних рішень [18, с. 126].

Сильною стороною демократії, що має сприяти зміцненню соціальної стабільності в умовах глобальної турбулентності, є всебічна реалізація прав та свобод людини. Відповідно більш конкурентною та безпечною у світі стає та соціальна система, яка здатна реально втілити демократичні права й свободи громадян, зробити їх дієвими учасниками політико-правових і соціально-економічних процесів. Лише активний, патріотичний та вільний громадянин може ефективно й усвідомлено протистояти дестабілізаційним чинникам як внутрішнього, так і зовнішнього характеру.

На думку В. Сокурєнка, однією з властивостей прав людини є здатність їх вважатися універсальною цінністю. Тобто вони мають значення для будь-якого суспільства громадянського типу, незалежно від національно-культурного контексту. Досить спірним є питання щодо наявних у міжнародних документах формулювань прав і свобод людини та громадянина, оскільки у разі вироблення таких узагальнюючих юридичних положень неминуче виникають питання, з якої теорії прав виходити та які стандарти в цій сфері вважати взірцем. Проте складності правотворчого процесу не виключають ідеї можливого використання прав людини як цінності, спільної для всього світу. Насамперед універсальність їх проявляється в тому, що вони виражають інтереси, від яких індивід не може відмовитися – життя, свободу, власність, честь тощо. Крім того, права і свободи людини та громадянина є засобом захисту від втручання держави в певні сфери суспільних відносин і відповідно засобом реалізації свободи індивідів. При цьому вони надають можливість впливу з боку громадян на управління державою (наприклад виборчі права) та ухвалення політичних рішень (у громадянському суспільстві до процесу обговорення таких рішень через відповідні механізми залучаються його члени, суспільні інституції). Слід також сказати, що саме права людини є підставою для взаємопорозуміння та взаємодії представників різних культур, і в цьому також проявляється їх універсальність. Оскільки права людини передбачають ставлення до кожного як до носія таких прав, то вони забезпечують сприй-

няття іншого суб'єкта відносин як рівного. Отже, вони виключають теорію «недолюдини», ставлення до інших членів суспільства тільки як до засобу реалізації власних інтересів. Тобто в громадянському суспільстві належність людини до іншої соціальної чи етнічної групи, сповідування інших поглядів і переконань не можуть бути підставою для неповаги до неї [19, с. 8–9].

Реалізація прав і свобод людини в соціальному просторі сучасних демократій сприяє самоорганізації та саморозвитку громадян, дозволяє їм усвідомити свою причетність та відповідальність щодо загальнодержавних процесів, у сфері безпеки зокрема. В інституційному вимірі, у контексті нашого дослідження, ми маємо вести мову про право людини на безпеку, яка передбачає і зовнішні, і внутрішні аспекти.

З точки зору В. Тихого, безпека людини полягає в пануванні прав і свобод людини. Для її забезпечення застосовуються такі засоби:

1) держава і суспільство сприяють створенню умов, необхідних для повної і безперешкодної реалізації прав і свобод людини;

2) права і свободи людини є межею втручання держави в життя людини;

3) передбачаються заходи з охорони прав і свобод, юридичні правила з приводу безпеки людини, зокрема закріплюються в Конституції та законах природні права людини та їх гарантії, заборони і обмеження безпідставного втручання держави, її органів у життя людини, засоби самозахисту людини від посягань на права і свободи людини з боку як держави, так і приватних осіб, інші заходи запобігання, попередження, профілактики та виключення порушення прав і свобод людини;

4) при порушенні прав і свобод людини здійснюється діяльність і вживаються заходи щодо безпосереднього захисту прав і свобод людини – припинення порушення (загрози порушення) прав і свобод людини, їх відновлення, ліквідації наслідків скоєних правопорушень, притягнення винних до юридичної відповідальності, відшкодування матеріальної та моральної шкоди, спричиненої такими порушеннями, реалізації юридичної відповідальності [20, с. 326].

На нашу думку, вплив різноманітних цінностей на стабільність соціального порядку, з одного боку, має комплексний характер, а з іншого – у певні періоди існування соціуму окремі цінності стають першорядними (наприклад цінність миру в українському суспільстві в наш час).

Аналізуючи комплексно проблему ціннісного підґрунтя безпечного існування соціальних систем в умовах глобальної турбулентності, вітчизняні науковці звертають увагу на такі узагальнювальні моменти. По-перше, цінності як суспільний феномен становлять духовно-культурне підґрунтя для безпечного функціонування соціальних систем. При всій значущості різноманітних цінностей, особливої важливості для стабільного існування соціуму набувають колективні цінності, що детермінують соціальну поведінку широких верств населення. По-друге, для життєдіяльності демократичних соціаль-

них систем системоутворювальним чинником (цінністю) є право (права людини), оскільки саме дана цінність конститує буття інших аксіологем безпечного розвитку суспільства, а саме таких, як свобода, відповідальність, справедливість, солідарність. По-третє, безпека функціонування демократичних соціальних систем зумовлена як загальним розвитком політико-правової та громадянської культури суспільства, так і вкоріненням громадянських цінностей у світогляді окремих суб'єктів соціального простору, особливо наділених владними повноваженнями [21, с. 347].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, зауважимо, що ціннісні орієнтири безпечного існування суспільства в умовах інтенсифікації глобальної нестабільності є складником системи національної та міжнародної безпеки. Безпосередньо цінності є стрижнем духовної та інформаційної безпеки будь-якої соціальної системи. Трансформація глобальних і регіональних безпекових конфігурацій потребує адекватних змін у стратегії та тактичних кроках інституційних суб'єктів забезпечення національної безпеки щодо нівелювання нових ризиків і викликів соціальної стабільності. На сьогодні експерти використовують декілька методик для визначення стійкості соціальних систем, які постійно вдосконалюються.

Системоутворювальним складником безпечного існування соціальних організмів є комплекс цінностей та аксіологічних пріоритетів, які відповідають культурно-ментальному та духовному підґрунтю конкретного народу. На наше переконання, важливим ціннісним імперативом стабільного соціального існування є солідарність на всіх рівнях соціуму. Соціальна солідарність забезпечує як внутрішню, так і зовнішню стійкість суспільства за рахунок постійно відтворюваних соціальних зв'язків, актуалізації різноманітних інтересів суб'єктів діяльності, зміцнення їх світоглядно-духовної єдності тощо.

Для посилення стійкості суспільства в умовах глобальних викликів у соціальній системі мають відтворюватись принципи справедливості демократичного гатунку та реалізовуватись на практиці права й свободи людини. Для протидії зовнішнім загрозам та внутрішнім чинникам нестабільності демократичні соціальні системи мають демонструвати гнучкість у прийнятті рішень, забезпечувати соціально-економічне зростання для населення, дбати про дотримання балансу інтересів соціальних груп, сприяти розвитку науки та освіти тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пивовар В., Драчук С. Філософські проблеми безпеки як методологічна основа забезпечення безпеки фондового ринку. *Правова інформатика*. 2007. №2 (14). С. 77–82.

2. Кисіль Ю. Принципи формування соціальної безпеки в полікультурному суспільстві. *Політичний менеджмент*. 2009. №2. С. 128–135.
3. Калашнікова Л. В. Соціально-філософські витоки становлення концепту безпеки у протосоціології. *Грані*. 2016. №9. С. 6–13.
4. Гегель Г. В. Ф. Феноменологія духу / пер. з нім. П. Тарашук ; наук. ред. пер. Ю. Кушаков. Київ : Основи, 2004. 548 с.
5. Сьомін С. В. Концепт аксіологічної парадигми засадничих принципів і ціннісних засад забезпечення національної безпеки України. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 2019. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/koncept-aksiologichnoi-paradigmi-zasadnichikh-principiv-i> (дата звернення: 09.07.2022).
6. Осипова Е. В. Солидарность механическая и органическая. *Российская социологическая энциклопедия* / под ред. Г. В. Осипова. Москва : НОРМА-ИНФРА. 1999. 672 с.
7. Зиммель Г. Человек как враг. *Социологический журнал*. 1994. №2. С. 114–119.
8. Палагнюк О. В. Соціально-психологічні аспекти соціальної солідарності в умовах суспільних трансформацій: спроба концептуалізації. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2022. Вип. 1. С. 67–76.
9. Студінський В. Питання соціальної справедливості у контексті соціальної політики. *Україна: аспекти праці*. 2009. №1. С. 13–16.
10. Кравченко Л. В. Справедливість як вибір. Київ : Молодь, 1998. 256 с.
11. Ролз Дж. Теория справедливости. Новосибирск : Изд-во Новосиб. ун-та, 1995. 511 с.
12. Федіна Н. В. Концепція соціальної справедливості в теорії держави і права. *Правові новели*. 2018. №4. С. 66–72.
13. Калиновський Ю. Ю. Особливості реалізації соціальної справедливості у правовому суспільстві. *Гілея : наук. вісн.* 2013. Вип. 74. С. 172–175.
14. Гриненко А. М. Соціальна справедливість як ключовий принцип у реалізації соціальної політики держави. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія: Педагогіка*. 2009. Т. 112. Вип. 99. С. 104–107.
15. Кудряченко А. Зasadничі демократичні цінності та їх вплив на розбудову громадянського суспільства в країнах Європи. *Віче*. 2015. №2. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/4541/> (дата звернення: 15.07.2022).
16. Косінов С. Демократичні засади та цінності в організації публічної влади. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. №3 (74). С. 128–134.
17. Попович Т. П. Юридична модель сучасної демократичної держави. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. №1. С. 65–68.
18. Сен А. Демократія як універсальна цінність. *Демократія: антологія* / упоряд. О. Проценко. Київ : Смолоскип, 2005. С. 120–132.
19. Сокурєнко В. В. Права людини як фундаментальна цінність. *Національні та міжнародні механізми захисту прав людини* : тези доп. Всеукр. круглого столу (м. Харків, 20 квіт. 2016 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2016. С. 7–9.

20. Тихий В. П. Безпека людини – головний об’єкт національної безпеки України. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2017. Вип. 4. С. 323–329.
21. Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади : монографія / за заг. ред. О. П. Дзьобаня. Харків : Право, 2021. 776 с.

REFERENCES

1. Pyvovar, V., Drachuk, S. (2007). Filosofski problemy bezpeky yak metodolohichna osnova zabezpechennia bezpeky fondovoho rynku. *Pravova informatyka – Legal informatics*, 2(14), 77–82 [in Ukrainian].
2. Kysil, Yu. (2009). Pryntsypy formuvannia sotsialnoi bezpeky v polikulturnomu suspilstv. *Politychnyi menedzhment – Political management*, 2, 128–135 [in Ukrainian].
3. Kalashnikova, L. V. (2016). Sotsialno-filosofski vytoky stanovlennia kontseptu bezpeky u protosotsiolohii. *Hrani – Facets*, 9, 6–13 [in Ukrainian].
4. Hehel, H. V. F. (2004). Fenomenolohiia dukhu / per. z nim. P. Tarashchuk, nauk. red. per. Yu. Kushakov. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
5. Somin, S. V. (2019). Kontsept aksiolohichnoi paradyhmy zasadnychkh pryntsypiv i tsinnisnykh zasad zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/koncept-aksiologichnoi-paradigmi-zasadnichikh-principiv-i> [in Ukrainian].
6. Osypova, E. V. (1999). Solydarnost mekhanycheskaia y orhanycheskaia. Rossyiskaia sotsyolohycheskaia entsyklopedyia / Pod red. H. V. Osypova. Moskva: NORMA-YNFRA [in Russian].
7. Zymmel, H. (1994). Chelovek kak vrah. *Sotsyolohycheskyi zhurnal – Sociological journal*, 2, 114–119 [in Russian].
8. Palahniuk, O. V. (2022). Sotsialno-psykholohichni aspekty sotsialnoi solidarnosti v umovakh suspilnykh transformatsii: sprobа kontseptualizatsii. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu – Scientific Bulletin of Kherson State University, issue 1*, 67–76 [in Ukrainian].
9. Studinskyi, V. (2009). Pytannia sotsialnoi spravedlyvosti u konteksti sotsialnoi polityky. *Ukraina: aspekty pratsi – Ukraine: Aspects of work*, 1, 13–16 [in Ukrainian].
10. Kravchenko, L. V. (1998). Spravedlyvist yak vybir. Kyiv: Molod [in Ukrainian].
11. Rolz, Dzh. (1995). Teoriya spravedlyvosti. Novosybyrsk: Yzd-vo Novosybyrskoho unyversyteta [in Russian].
12. Fedina, N. V. (2019). Kontseptsiia sotsialnoi spravedlyvosti v teorii derzhavy i prava. *Pravovi novely – Legal novels*, 4, 66–72 [in Ukrainian].
13. Kalynovskyi, Yu. Yu. (2013). Osoblyvosti realizatsii sotsialnoi spravedlyvosti u pravovomu suspilstvi. *Hileia: naukovyi visnyk – Gileya: Scientific Bulletin, issue 74*, 172–175 [in Ukrainian].
14. Hrynenko, A. M. (2009). Sotsialna spravedlyvist yak kliuchovyi pryntsyp u realizatsii sotsialnoi polityky derzhavy. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu*

imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylianska akademiia». Ser.: Pedagogika – Scientific works of the «Kyiv-Mohyla Academy» complex of the Black Sea State University named after Peter Mohyla. Series: Pedagogy, Vol. 112, issue 99, 104–107 [in Ukrainian].

15. Kudriachenko, A. (2015). Zasadnychi demokratychni tsinnosti ta yikh vplyv na rozbudovu hromadianskoho suspilstva v krainakh Yevropy. *Viche – Viche*, 2 URL: <https://veche.kiev.ua/journal/4541/> [in Ukrainian].
16. Kosinov, S. (2013). Demokratychni zasady ta tsinnosti v orhanizatsii publichnoi vlady. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy – Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 3 (74), 128–134 [in Ukrainian].
17. Popovych, T. P. (2016). Yurydychna model suchasnoi demokratychnoi derzhavy. *Porivnialno-analitychne pravo – Comparative and analytical law*, 1, 65–68 [in Ukrainian].
18. Sen, A. (2005). Demokratsiia yak universalna tsinnist / Demokratsiia: antolohiia. Uporiad. O. Protsenko. Kyiv: Smoloskyp [in Ukrainian].
19. Sokurenko, V. V. (2016). Prava liudyny yak fundamentalna tsinnist. *Natsionalni ta mizhnarodni mekhanizmy zakhystu prav liudyny: tezy dop. Vseukr. kruhloho stolu / MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv: KhNUVS*, 7–9 [in Ukrainian].
20. Tykhyi, V. P. (2017). Bezpeka liudyny – holovnyi ob'iekt natsionalnoi bezpeky Ukrainy. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka – Personal spirituality: methodology, theory and practice, issue 4*, 323–329 [in Ukrainian].
21. Natsionalna bezpeka: svitohliadni ta teoretyko-metodolohichni zasady: monohrafiia (2021) / za zah. red. O. P. Dzobania. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Калиновский Юрий Юрьевич, доктор философских наук, профессор, профессор кафедры философии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

Жданенко Светлана Борисовна, кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры философии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

БЕЗОПАСНОЕ СУЩЕСТВОВАНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ СИСТЕМ В ТУРБУЛЕНТНОМ МИРЕ: АКСИОЛОГИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ

Определены ценностные ориентиры безопасного существования общества в условиях усиления глобальной нестабильности. Раскрыта стабилизирующая роль социальной солидарности в функционировании современных социальных систем. Проанализирована аксиологическая сущность и значение социальной справедливости для снижения уровня конфликтности существования социальных образований. Обосновано гуманистическое влияние демократических ценностей на поступательное развитие социальных систем.

Ключевые слова: ценности, глобальная нестабильность, социальная солидарность, социальная справедливость, демократические ценности, права и свободы человека.

Kalinovsky Yuriy Yuriyovich, Doctor of Philosophy, Professor, Professor of the Department of Philosophy, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkov, Ukraine

Zhdanenko Svitlana Borysivna, PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

SECURE EXISTENCE OF SOCIAL SYSTEMS IN A TURBULENT WORLD: AXIOLOGICAL CONTEXT

The value guidelines of the society's secure existence under conditions of increasing global instability are determined. The stabilizing role of social solidarity in the functioning of modern social systems is revealed. The axiological essence and significance of social justice for reducing the level of conflict in the existence of social formations is analyzed. The humanistic impact of democratic values on the progressive development of social systems is substantiated.

Keywords: values, global instability, social solidarity, social justice, democratic values, human rights and freedoms.

УДК 130.2

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.54.265593>

Коваленко Інна Ігорівна, кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії, Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: kinna087@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3156-9254

Мелякова Юлія Василівна, кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: melyak770828@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6699-8078

Кальницький Едуард Анатолійович, кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків
e-mail: kalnitsky@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-1777-9992

ЦИФРОВИЙ ПАНОПТИКУМ ТА МЕДІА: ОСОБЛИВОСТІ КОНТРОЛЮ В КУЛЬТУРНО-КОМУНІКАТИВНІЙ СИСТЕМІ СУЧАСНОГО СОЦІУМУ

Статтю присвячено осмисленню феномена соціального контролю в контексті глобальних цифрових трансформацій. Проаналізовано особливості паноптичної та постпаноптичної моделей соціального контролю. Досліджено специфіку сучасних видів стеження, забезпечуваних цифровими медіа. Показано, що цифрові медіа є не тільки технологічним майданчиком для суспільної взаємодії, а й надзвичайно ефективним моделюючим інститутом, що визначає головні вектори соціокультурного та особистісного розвитку.

Ключові слова: інформаційне суспільство, цифрове стеження, цифрові комунікативні технології, медіасфера, датифікація.

Вступ. Майже сто років тому у відомому творі «О дивний новий світ» О. Хакслі описав тоталітарне суспільство як споживацький рай, побудований на суворих наукових принципах. У такому соціумі діє генетично згенерована

кастова система, яка, скасувавши свободу волі, заохочує рабство. Прийнятність такого поневолення забезпечують регулярні ін'єкції хімічного аналогу щастя. Згодом в есе із назвою «Повернення до дивного нового світу» автор висловив серйозне занепокоєння, що описана ним антиутопія дедалі більше нагадує реальність: динаміка науково-технічного прогресу веде до того, що колишній тоталітарний контроль, заснований на страху та покаранні, поступово замінюється винагородою та маніпулюванням мірою глибшого усвідомлення меж страху та покарання [1, с. 5].

Такі ідеї є предметом і ґрунтовних наукових розвідок. Більшість дослідників висловлюють солідарну думку: чимало держав рухаються у згаданому О. Хакслі напрямку. У сучасному економічному, науково-освітньому, політичному та приватному просторах активно впроваджуються цифрові технології. Урядовці багатьох країн наголошують на важливості цифрових трансформацій та декларують радикальні перетворення, націлені на нові соціально-економічні структури – «розумне місто», «розумне селище», «розумну господа» тощо¹.

Цифровізація знаменує історичне зрушення від суспільства нормалізації [2, с. 107] у бік цифрового соціуму, а отже, до цифрових засобів контролю. Однак, крім підвищення ефективності в діях соціальних акторів, цифрові практики потенційно містять якщо не пряму загрозу, то принаймні серйозний виклик соціально-політичній сфері, життєвим світам індивідів, культурі загалом.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Феномен контролю в цифровому суспільстві розглядається, як правило, у контексті впливу віртуальної реальності на соціальні відносини. Науковці дедалі більше висловлюють застереження щодо панування інтернету та цифрових технологій, що, на їхню думку, загрожують гуманітарним відносинам [3, с. 383], фрагментують людську свідомість, перешкоджають розвитку глибокого концептуального та наративного розуміння [4, с. 570].

Окрему групу складають дослідження Суспільства 5.0 – нової реальності, де визначальним є вже не капітал, а цифрові дані, що все поєднують та всім керують [5–10].

Прибічники концепції «Суспільство 5.0» упевнені, що інтелектуальні технології, нанопристрої, віртуальна реальність та кіберфізичні системи забезпечать позитивний соціальний ефект [6], покращать навколишнє середовище та здоров'я людей, дозволять адаптувати послуги та виробничу діяльність до реальних людських потреб [7]. Постійний моніторинг особистих даних

¹ «Ми просуваємо нове суспільство!» – таким, зокрема, є гасло японської державної програми з утворення Суспільства 5.0, де управління забезпечується за рахунок технологічної інтеграції штучного інтелекту, інтернету речей, 5G-зв'язку та робототехніки.

у поєднанні з робототехнікою та технологією дронів дозволить утворити постдефіцитний світ, нову форму «людського капіталізму», у якій цінність перетворення важливіша за гроші, власність та матеріальні об'єкти загалом. Економіка тяжітиме до індустрії розваг, сама ж розвага як засіб подолання нудьги стане потужним чинником людської активності. При цьому питання зниження розумової активності та втечі від реальності вважаються радше одними з супутніх характеристик Суспільства 5.0, аніж серйозною проблемою [8, с. 13].

Критики концепції «Суспільство 5.0» наголошують: «...хоча вона й виглядає мотивованою добрими намірами, це ще одна фантазія... , а її остаточним результатом стане поневолення людства та ... нездатність як чинити опір такому поневоленню, так і вигадати будь-яку альтернативу» [4, с. 570]. Націленість на постійне розважання загрожує втратою сенсу існування, інфантилізацією («кремнієвою молодістю» [9]) та розумовим регресом упритул до повної залежності від штучного інтелекту [10]. Загалом же надмірне захоплення високотехнологічними здобутками призведе до пастки, де замість пошуку ліків від раку або джерел безпечної питної води інженери з докторським ступенем зайняті «схемами для відправлення невеликих цифрових зображень плюшевих ведмедиків та драконів між дорослими членами соціальних мереж» [9, с. 87]. У підсумку така ситуація загрожує утворенням театру, де «людство регресує в дитячий садок» [9, с. 87].

Деякі дослідники вбачають у Суспільстві 5.0 здебільшого експеримент – далекий від завершення або ефемерний з огляду на його ключові ідеї, у тому числі щодо вирішення соціальних питань і проблем. Проте існують спроби конкретизувати деякі настанови, зокрема ідею використання інформації про сенсорне сприйняття (передусім емоції) для трансляції та прогнозування суб'єктивного людського досвіду, що начебто сприятиме більш прийнятній соціальній поведінці, а отже, підвищить ефективність соціального контролю [11, с. 109].

Чимало критичних зауважень висловлено стосовно етичних наслідків прискореного розвитку штучного інтелекту загалом. Зокрема, стверджується, що індустрія штучного інтелекту не в змозі надати справжню та точну картину реальності, феноменологічно охопити широкий контекст життєвого світу, бо така технологія збирає лише «тіні», фрагменти онлайн-узаємодії, що можна записати у вигляді даних [12].

Крім того, неможливо абстрагувати штучний інтелект від людей, які його створюють: «...штучний інтелект – це ідея, інфраструктура, індустрія, форма здійснення влади та спосіб бачення... Це словосполучення з двох слів, на яке нашаровується складний набір очікувань, ідеологій, бажань та страхів» [13, с. 18–19]. З цього випливає суперечливий вплив штучного інтелекту на тру-

дові відносини, безпеку даних, владні відносини, довілля, не кажучи вже про людські передсуди, що так чи інакше вбудовані в штучний інтелект і водночас піддають сумніву об'єктивність, неупередженість та раціональність рішень штучного інтелекту [14]. Прикладом можуть слугувати практики соціального забезпечення, які завдяки контролю штучним інтелектом радше підсилюють соціально-економічні та расові передсуди, аніж забезпечують справедливі результати [14].

Вплив інтелектуальних технологій на суспільний розвиток розглядається й у зв'язку з людською самоорганізацією, зумовленою доступністю смарт-технологій – переважно в освіті, бізнесі та приватному житті. Такі процеси, на думку фахівців, неодмінно спричинятимуть етичні проблеми, пов'язані зі спілкуванням, конфіденційністю, родинними та дружніми стосунками тощо [15]. Аналітики також прогнозують збільшення кількості досліджень, присвячених ризикам у цифровому суспільстві: йдеться передусім про небезпеку глобального впливу інтернет-сервісів [16], деформацію міжособистісного спілкування в цифровій культурі [17], проблему свободи в інформаційно-комунікативній сфері [18] тощо.

У контексті цифрових трансформацій закономірно зростає дослідницький інтерес до проблеми контролю в цифровому суспільстві [19–25], поступово оформлюється окрема академічна дисципліна, яка за своїм характером є інтелектуально відкритою, інклюзивною та такою, що потребує міждисциплінарного мислення.

Метою статті є дослідження особливостей соціального контролю в умовах глобальних цифрових трансформацій.

1. Від паноптичної вежі до «текучого» стеження: концептуальні застави і специфіка контролю в сучасному суспільстві

Витоки ґрунтового вивчення феномена соціального контролю традиційно ув'язують із філософськими розвідками М. Фуко, де простежено трансформації управлінських практик від Просвітництва до другої половини минулого століття [2; 26; 27]. Так, у дисциплінарних режимах XVIII–XIX ст. головним ресурсом держави вважається не територія, а населення, «людський капітал». Перетворення суб'єкта на слухняного індивіда досягається завдяки засвоєнню ним норм соціальної поведінки. Основу такого типу управління складає *raison d'État* (державний інтерес) та знання, що дозволяє дотримуватися логіки державного інтересу та підкорятися йому [2].

Дисциплінарна модель управління метафорично наслідує Паноптикуму – проєкту ідеальної в'язниці, де колишнє тілесне покарання поступається місцем свідомому самообмеженню. Ефективність паноптичного дисциплінування досягається не стільки безупинним наглядом, скільки *передумовою знання* про стеження та загрозу покарання: ув'язненому невідомо, коли саме за ним

стежать охоронці, тому він змушений наглядати сам за собою, що, у результаті, спонукає до пильності, самодисципліни та відповідальності.

Як простір соціального паноптикум спонукає стежити й за іншими – індивіди дисциплінують один одного. Характер покарання визначається не правителями, а здебільшого дискурсом або конкретною *епістемою* як системою мислення та виробництва знання в конкретний історичний період [26]. Відповідно, кожна епістема відтворює взаємозв'язок влади-знання з певними типами нагляду.

Найвищої точки свого розвитку дисциплінарні суспільства сягають у ХХ ст. Нове раціональне знання в поєднанні з дисциплінарною технологією обумовлює появу суспільства нормалізації. Його відмітними рисами є ієрархічність стеження (здатність чиновників здійснювати контроль у відповідних галузях), нормативність суджень (повноваження чиновників висловлювати судження про порушення норм та карати порушників) та ретельне вивчення тих, хто є об'єктом стеження [24, с. 199].

У суспільствах нормалізації об'єктом підвищеної уваги органів контролю стають життя та здоров'я людей. Суверенне право влади «дозволити жити або змусити померти» модифіковано тепер у «змусити жити або дозволити померти» [27]. Саме ж життя індивіда, як зауважує Ж. Дельоз, перетворено на безупинний перехід «від одного простору ув'язнення до іншого, кожен з яких має власний закон: спершу закон родини, згодом школи («ти більше не у себе вдома, у сім'ї»), потім фабрика, час від часу лікарня, можливо, тюрма, переважна та найбільш завершена форма ув'язнення» [28, с. 177].

Raison d'État у поєднанні з ідеями лібералізму сприяє активному розвитку біополітики – ефективного інструменту прямого контролю над населенням [29]. Біополітика імперсонально вторгається у сферу *ойкосу*: визначає й регулює демографічну ситуацію, рівень здоров'я, торгівлю, міграцію, професійну діяльність. Населення сприймається передусім як біомаса, що схильна до певних ризиків і потребує харчування та відтворення. Як наслідок, в єдиному державному механізмі виникають та злагоджено діють нові технології управління – система охорони здоров'я, освіта, безпека, пенітенціарні заклади тощо. Зазначені біополітичні інститути відтворюють певний вид стеження, завдяки якому владна еліта отримує можливість майже тотального контролю над життєдіяльністю громадян.

Дисципліна аналогової епохи формує суб'єкта через розпорядження, приписи або слова-накази і здатна діяти наново на відповідній ділянці, бо в дисциплінарних суспільствах людина постійно починає *знову* – «від школи до бараків, від бараків до заводу» [28, с. 177]. Такі практики орієнтовано на довгострокову перспективу як у виробничому (фабрика), так і у фінансовому (прив'язаність валюти до золотого стандарту) відношенні. Як зазначає Ж. Де-

льоз, соціально-виконавчу поведінку в дисциплінарних суспільствах спрямовано на дисконтинуальне виробництво енергії. Саму ж людину, за образним висловом філософа, уособлює «старий монетарний жадний кріт – тварина “простору ув’язнення”» [28, с. 180].

Однак у другій половині ХХ ст. можливості дисциплінарних суспільств значно знижуються. Ж. Дельоз наголошує на системності таких змін: «Скрізь ми фіксуємо кризу просторів ув’язнення різного типу – кризу пенітенціарної системи, кризу медицини, кризу виробництва, кризу школи та сім’ї... Різноманітні адміністрації постійно оголошували необхідність реформ: освітніх, промислових, медичних, пенітенціарних та воєнних. Але кожен знає, що всі ці інститути приречено, якою б довгою не була їхня передсмертна агонія. Йдеться лише про організацію похоронних ритуалів та перетримку людей, допоки не затвердяться нові сили, що вже стукають у двері» [28, с. 178].

Слідом за М. Фуко, П. Віріліо [30] та іншими авторами Ж. Дельоз говорить про перехід сучасного суспільства від практик стеження та дисципліни до режиму нагляду та контролю. Такі суспільства «більше не діють шляхом обмеження людей, а за допомогою постійного контролю та миттєвої комунікації» [28, с. 174]. На думку філософа, суспільство контролю нагадує шосе, що не обмежує людину, проте керує її рухом та доступними варіантами.

П. Віріліо висловлюється про суспільство контролю більш критично. Коментуючи дельозівське бачення проблеми, він зазначає: «Ми стикаємося з феноменом інтерактивності, що тенденційно позбавляє нас свободи волі, аби прив’язати нас до системи запитань / відповідей, від яких неможливо ухилитися. Це більше, аніж просто проблема суспільства контролю – це кібернетичне суспільство, [яке] є повною протилежністю свободи та демократії» [30, с. 80].

У суспільстві контролю криза соціальних інститутів поглиблюється, а бар’єри між ними руйнуються та стираються. Так, сучасна освіта передбачає безперервність, будь-яка праця оцінюється за рейтингом, а в підсумку, як наголошує Ж. Дельоз, «ви ніколи нічого не доводите до кінця» [28, с. 179]. «Система крота» поступається місцем «системі змії», де людина – «хвильова, орбітальна, постійно присутня в мережі» [28, с. 180].

У суспільствах контролю поведінку людей прагнуть не стільки підкоряти відповідно до інституціоналізованих правил, скільки, як зазначає Н. Роуз, «поведінка постійно відстежується та змінюється відповідно до логіки мережевої практичної діяльності. Нагляд «призначено» для потоків буденного існування. Модуляція поведінки, розрахована відповідно до принципів оптимізації доброякісних імпульсів та мінімізації згубних імпульсів, розсіяна у просторі та часі звичайного життя» [31, с. 234].

Усупереч сподіванням кіберутопістів на утворення гладкого простору без відмінностей, стратифікації та границь, стратифікація громадянського сус-

пільства вийшла за кордони та поширилась по всьому суспільству. Як зазначає М. Хардт, у той час, коли сучасна дисциплінарна держава засновувалась на розмежуванні «території (реальної чи уявної) та відношенні такої території до її зовнішнього» [32, с. 140], у суспільстві контролю зовнішнє інтерналізується (прикладом слугує феномен приватизації публічного простору).

Однак зникнення ліній соціальної стратифікації обернулося фактичним збільшенням їх та необмеженістю контролю. М. Хардт стверджує: «Як обережно підкреслюють Дельоз та Гваттарі, у процесі згладжування знову виникають елементи соціальної страти “у самих досконаліх та суворих формах”». Іншими словами, криза або занепад закритих галузей або закладів спричиняє в певному відношенні гіперсегментацію суспільства» [33, с. 32–33].

3. Бауман для позначення радикальних змін у влаштуванні соціальних умов та інститутів пропонує метафору *liquid modernity* («рідка сучасність» або плинна сучасність) [34]. *Liquid modernity* є наслідком переходу від структурованого, щільного та сповненого соціальних зобов'язань світу до іншого – пластичного, плинного, вільного від бар'єрів та кордонів. У соціальному плані це втілюється в безупинній реконфігурації інститутів та способу життя, що робить умови реалізації життєвої політики надзвичайно мінливими та непередбаченими. З іншого боку, новітні технології сприяють екстериторіальності та необмеженості влади в часі та просторі: сьогодні «немає потреби навіть у доступі до телефонної розетки, аби давати розпорядження та контролювати їх виконання. Більше не важливо, де перебуває людина, яка віддає команди – відмінність між “поруч” та “далеко” ... майже скасовано» [34, с. 11].

Крім того, у суспільстві контролю нагляд поєднується із симуляцією. Комп'ютерні моделі (ринків, населення, профілів злочинності, моделей дорожнього руху тощо) здатні забезпечити досить складні симуляції «реальності». На основі таких симуляцій та комп'ютерних прогнозів (ніби і вони є «реальністю») уряди, корпорації та інші установи приймають рішення: наприклад, підставою для відмови у страховці чи кредиті стає не фактична поведінка людини, а її цифровий профіль та симулятивний комп'ютерний прогноз.

У віртуальному середовищі зникають референти реальності та істини, усунуто відмінності між реальним та уявним, фальшиві новини подаються як альтернативні істини, а симулякри та симуляцію перетворено на визначальні чинники мотивації людської діяльності. У гіперреальності будь-які символи можуть стати товаром, а символічний обмін – засадничою універсалією суспільства масового виробництва та споживання. Як наслідок, виникають «сбори споживання» [35] у вигляді гіпермаркетів, соціальних мереж та платформ із продукцією онлайн, що в результаті безпосередньо впливає на характер реального соціального порядку та реагування на ризики.

Контроль як серія безупинних регулювань потребує постійного коригування. Ж. Дельоз називає це соціальною інженерією. Одним із прикладів соціальної інженерії він вважає соціальну функцію телебачення: «Професійне око телебачення, відоме соціально сконструйоване око ... створює негайну і самовдоволену досконалість, якою можна миттєво керувати й контролювати її» [28, с. 74].

Потужним чинником соціально-виконавчої поведінки у *liquid modernity* є споживацька парадигма, що суттєво впливає на формування власної ідентичності індивідів та зумовлює ставлення до них як ринку. Характеру самостійного капіталу набирає навіть час – по суті, він перетворюється на вид товару, який можна інвестувати, продавати та купляти, зберігати та втрачати. У суспільстві споживання товаром стає і повсякденне життя, і навіть символічне, що змушує людей «вимовляти одне одному крилаті комерційні фрази за [нашим] фаст-фудом» [36, с. 35].

Конкурентний тиск глобального ринку, особливо ринку інформації, спричинив «революцію загального стеження»: за аудиторією та ринками стежить не стільки держава, скільки економічна система, перетворюючи людей на досконалих споживачів, породжуючи «зарозумілих людей, які є нашими хазяїнами» [28, с. 181]. У підсумку, око контролю доповнюється оком маркетингу: слухняний індивід стає суб'єктом споживання, а маркетинг – ще одним потужним засобом соціальної інженерії.

Наведені вище характеристики дозволяють виокремити ознаки контролю, на відміну від дисциплінарних практик. Передусім контроль є принципово безупинним і сфокусованим на короткостроковій перспективі. Здійснюючись у цифровій парадигмі, він працює через постійну модуляцію та паролі доступу до інформації. Суспільство контролю націлене на метавиробництво (обробку персональних даних та маркетинг) в умовах плаваючого обмінного курсу і модуляції валюти.

Для позначення реалій, у яких здійснюються новітні практики нагляду та контролю, запропоновано нову термінологію.

Модель *баноптикуму* (*ban-opticon*, або *banopticon* – запропоноване Д. Біго [25]) відповідає практиці *виключення* незручних осіб з певних груп та «діє переважно через опосередковану “соціальну смерть”, що стає наслідком цілеспрямованого послаблення й виключення “небажаних”, кредитно неспроможних тощо» [24, с. 50]. Аналізуючи практику виключення як потужний чинник соціального порядку, Ж. Дельоз зазначав: «Фелікс Гваттарі уявив собі місто, у якому кожен може полишити свою квартиру, свою вулицю, свій район, використовуючи свою (індивідуальну) електронну карту, що долає той чи інший бар'єр; але карту також може бути відхилено в певний день або певний час дня; це залежить не від бар'єра, а від комп'ютера, що стежить за тим, аби

всі перебували у дозволених місцях, та здійснює універсальну модуляцію» [28, с. 181–182].

Простір *синоптикуму* – це простір глядачів, де «більшість спостерігає-за меншістю» [37]. Синоптичний нагляд функціонує завдяки зростанню новітніх цифрових технологій (передусім соціальних мереж) та суспільної комунікації, або, за термінологією М. Кастельса, «масової самокомунікації», потенційно здатної досягти глобального масштабу; це – «новий медіум, основу якого складають комп'ютерні мережі і чия мова є цифровою» [22, с. 30–31]. Така сфера комунікації заснована здебільшого на механізмах спокусливого підглядання за чужим життям. Анонімне стеження забезпечується передусім численними ЗМІ та виправдовується «кримінальною хронікою, репортажами з місця подій тощо, формуючи в пересічного громадянина переконання в необхідності існування в'язниць, суворих покарань та тотального контролю у вигляді камер стеження, контрольно-перепускних пунктів, біометричних систем обліку» [24, с. 51].

2. Медіамультиверс як простір цифрового стеження

Як уже зазначалося, архітектуру сучасної соціальної реальності зумовлюють передусім цифрові інформаційно-комунікативні технології. Утворено радикально новий простір медійних потоків та мереж: це соціальна реальність, де циркулюють безперервні інформаційні потоки, а медіатехнології суттєво трансформують структуру повсякденності.

Медіасвіт, позбавлений границь та абсолютного контролю, функціонує за законами медіалогіки, якій сьогодні підкорені всі базові соціальні інститути – держава, родина, освіта, охорона здоров'я, соціальний захист. Системна та поступова експансія медіатизованого¹ світу відбувається під впливом традиційних ЗМІ (періодична преса, радіо та телебачення) та «нових медіа», якими є соціальні мережі, блоги, месенджери, інтерактивні платформи з надання державних, муніципальних та інших соціальних послуг. Зауважимо, що в актах комунікації медіа не залишаються нейтральними: вони формують, інституціоналізують, а отже, контролюють ці акти.

В епоху глибокої медіатизації змінюється характер виробництва і розподілу соціального знання: джерелом та транслятором знання стають інформаційні мережі, що мають величезний обчислювальний та оброблювальний потенціал. Комп'ютерні інтерфейси (пошукові системи, сервіси соціальних мереж, сайти інтернет-магазинів) нагадують «чорні скриньки», якими користуються люди і які водночас використовують людей, аналізуючи дописи

¹ Концепт медіатизації дозволяє зв'язати соціокультурні трансформації зі специфічними змінами в медіа та комунікації й віддзеркалює глибинний та тривалий процес проникнення медіації (опосередкованість комунікації) в усі сегменти соціального життя – політику, релігію, освіту, науку, спорт, споживання, туризм тощо.

у профілях, історію пошуку, запити тощо. У повсякденну взаємодію вбудовано Big-Data та алгоритми, що автоматично ідентифікують, оцінюють та класифікують користувачів. Отримане в такий спосіб соціальне знання використовується передусім у комерційних та адміністративних (контролюючих) цілях.

Медіа змінюють темпоральність соціального світу, роблять час більш конкретним та відчутним. Вони перетворюються на «соціальні метрономи повсякденності» [38, с. 183], координують суспільну взаємодію, утворюючи, зокрема, «культуру миттєвості», змушуючи багатьох людей жити в режимі 24/7 через страх пропустити повідомлення або дзвінок. Культура миттєвої відповіді встановлює нові норми спілкування: запізніла відповідь у соціальних мережах або електронною поштою ризикує порушити комунікативні очікування партнерів. Активне використання смартфонів та інших гаджетів передбачає імператив «завжди бути на зв'язку», навіть у супереч вітальним потребам людини. У такий спосіб цифрові медіа нав'язують акторам свій темп, а соціальний час уже не стільки структурується в людських взаєминах, скільки виробляється та контролюється технологічною інфраструктурою.

Епоха онлайн-комунікацій впливає на конструювання персональної та колективної ідентичності. Предмети з кіберсвіту (комп'ютери, смартфони, планшети тощо) оточують людину від самого її народження, утворюючи звичне технологічне середовище для подальшого життя. У розпорядженні дитини є численні медіаресурси, за допомогою яких утворюються цифрові образи та самонаративи. Комп'ютерні ігри, селфі, фанфіки та блоги відіграють роль інтерфейсів між «самістю» та зовнішнім світом. Згодом людина стає дедалі більш залежною від інформаційно-комунікативних технологій, унаслідок чого кіберсоціалізація починає переважати над соціалізацією, заснованою на цінностях та нормах реального світу. Крім того, саме мислення уподібнюється до цифрових технологій. Дедалі більше діти та дорослі звикають грати не одне з одним, а з цифровими пристроями. Гаджети утворюють фальшиву, псевдоживу віртуальну реальність, що підсилює авторитет гри над іншими видами соціальної та культурної діяльності.

Отже, будучи залученими у процеси первинної та вторинної соціалізації, сучасні медіа формують «алгоритмічне я» [17], вимірюване кількістю лайків, дописів, френдів, шерів тощо. Конструювання ідентичності дедалі більше залежить від інтеграції в медійну інфраструктуру, яка, у свою чергу, задає лекало ідентичності (як, наприклад, Facebook), а утримання свого «цифрового тіла» потребує постійного доступу до сервісів соціальних мереж.

Захоплення новітніми цифровими технологіями спричинило феномен *датаїзму* – нову релігію XXI ст., зосереджену передусім на швидкому розвитку технологій, одержимості інтернетом та загальним поклонінням даним.

Гаслом датаїзму є відомий вислів: «Якщо ви щось відчуваєте – запишіть це. Якщо ви щось записуєте – завантажуйте. Якщо ви щось завантажуєте – діліться цим». Датаїсти переконані, що всесвіт утворюють потоки даних, а цінність будь-якого явища чи об'єкта визначається його внеском в обробку даних. Людські тіла вважаються біологічними алгоритмами поряд з більш доскональними електронними. За такого розуміння, як зауважує Ю. Н. Харарі, представники виду *Homo sapiens* (як застарілий алгоритм) з високою вірогідністю можуть перетворитися на цифрові алгоритми у всесвітньо панівній парадигмі Big-Data [20]¹.

Дослідники А. Хепп и Н. Коулдрі виділяють фундаментальні наслідки широкої медіатизації. По-перше, це рекурсивність соціальних та медіапроцесів, відмінною рисою яких у цифрову епоху стає залежність від програмного забезпечення. По-друге, це розширена інституціоналізація, через яку відносно автономні індивіди у своїх базових операціях стають більш залежними від медіаінфраструктури, що її надають та контролюють пошукові системи, агрегатори даних, хмарні сервіси тощо. По-третє, це посилення рефлексивності соціальних акторів, наслідком чого часто стають відчуття тривоги, стурбованості та надія на більш досконалі медіатехнології [39].

Основоположним для сучасних медіа є синоптичний принцип – «численні спостерігають за нечисленими». Контроль у синоптичному просторі не передбачає високих стін та наглядових веж: об'єкти контролю самі підтримують публічний порядок та готові усунути будь-яку спробу «прориву» крізь умовні стіни. У такий спосіб утворюється простір відповідальності за дотримання заходів контролю щодо самого себе – простір наглядання без наглядача. Д. Лайон називає це «революцією менеджерів»: підконтрольним суб'єктам надано персональну автономію та право на самовизначення у сфері публічного контролю, а контролерів позбавлено обов'язку контролювати, оскільки підконтрольні відтак зобов'язані самостійно підтримувати дію контрольних процедур [40, с. 92].

Сучасний капіталізм прагне перетворити інформаційні дані на стратегічний ресурс для великих медіаплатформ – Facebook, Uber, Amazon та ін. Медіакомунікація породжує мережеві ефекти, наслідком чого стає залучення до платформ ще більшої кількості користувачів, створення системи залежності користувачів, поступове перетворення платформ на монополії. Мережеві

¹ Стурбованість поширенням датаїзму висловлено і в художній літературі. У романі-антиутопії Д. Еггерса «Сфера» (Eggers D. «The Circle») зображено гранично медіатизований світ, тотально підконтрольний могутній технокорпорації «Сфера». У такому світі відбувається безупинний контакт та взаємне стеження, причому приватність вважається злочином, а «прозорість» (зокрема цілодобова відеотрансляція особистого життя) перетворено на ключовий стичний імператив. Корпоративну культуру «сферодів» поширено на все людство. Відсутність акаунту або неоновлення його загрожує позбавленням доступу до оцифрованого соціального світу, перетвореного на агрегатор можливих даних.

ефекти спричиняють феномени, які М. Кастельс назвав «мережевою владою» (владою долучати людей до мережі або вилучати з неї), «владою мережі» (залежністю комунікації від стандартів мережевих акторів), «владою в мережі» (конкретною владою в мережі одних акторів над іншими) та «мережевідтворювальною владою» (здатністю акторів програмувати мережі під свої цілі та цінності) [21].

Слід зауважити, що медіаплатформи, на основі яких вибудовується множина просторів соціальної взаємодії, є продуктами передусім приватних корпорацій. І саме вони стають деміургами медіатизованого соціального світу: користувачі залишають у мережі численні «цифрові сліди», що, будучи згенерованими в потоки Big-Data, потрапляють у повне розпорядження ІТ-корпорацій, банків та множини інших приватних і державних організацій.

У політичній сфері цифрові медіа надають громадянам широких можливостей стеження за діяльністю державних та приватних організацій, так само як для стеження урядових та інших закладів за громадянами завдяки масштабним інформаційним системам та вбудованим у них бюрократичним інтерфейсам. Соціальний порядок, технологічно вкорінений в інфраструктурі великих даних, – це соціальна фабрика, побудована на безупинному взаємному стеженні, наслідки якого є неоднозначними. Слід також наголосити, що навіть уряди національних держав у своїх практиках контролю стають дедалі більш залежними від невеликої кількості домінуючих корпорацій на кшталт Apple, Google та Microsoft.

Отже, складно організована медіасфера чинить потужний вплив як на окремих акторів, так і на соціальний світ загалом. Проте «капіталізм стеження» та «державна стеження» зацікавлені в контролі поведінки та стосунків громадян. Світ моніторингу, стеження, сортування, перевірки та систематичного нагляду утворює новітній паноптикум: комірka приватності відкрита безособовому погляду, а відчуття щонайменше потенційного стеження вбудоване в усвідомлення сучасного життя.

Умови постійного контролю стають звичними для людей. Поширена технологія *dataveillance*¹ дозволяє безупинно відстежувати комунікаційну активність користувачів. Як правило, користувачів попереджають про спосіб та мету використання їхніх особистих даних. Так, зокрема, згода на використання особистих даних стала звичайною практикою при бронюванні квитків для подорожей, місць у ресторанах та театрах тощо. Крім того, феномен скопфілії у значенні «жадання бути поміченим» зливається з усюдисущими практиками стеження й породжує суперечливий ефект: люди, які активно вико-

¹ *Dataveillance* – практика збирання та моніторингу онлайн- та метаданих, а також дій користувачів на різних платформах.

ристовують цифрові технології, чудово усвідомлюють безупинний контроль над ними, проте продовжують застосовувати свої смарт-прилади.

В умовах інтенсивної датифікації повсякденного життя (наприклад завдяки профайлінговим технологіям) тіло та життя людини перетворюються на оцифровану інформацію у вигляді відповідних кодів, що дозволяє великим компаніям та урядам приховано здійснювати безупинне (хоча й легітимне) цифрове стеження за людьми та їхнім приватним життям. Такі технології дозволяють утворити так звані *data selves* [19], де зібрано інформацію про суто особисті дії та вподобання: соціальні та інтимні стосунки, звички, стан здоров'я, контактні дані (номер телефона, і-мейл, домашня адреса), дані про освіту, місце роботи тощо. Сучасну людську взаємодію забезпечують передусім мобільні прилади з численними додатками, особисті смарт-гаджети, оздоблені пристрої. Вони і є, по суті, джерелом множинних та безупинних потоків персональних даних, що водночас робить їх об'єктом пильного цифрового стеження.

Соціальні мережі спонукають людей постійно оновлювати інформацію про себе та спостерігати за аналогічними діями інших людей. Чимало інтернет-платформ дозволяють зареєстрованому користувачеві стежити за діями цікавих йому людей. Дописи у блогах, пошук в інтернеті, запитання до персонального цифрового помічника тощо перетворюються на публічний акт, за яким ведеться спостереження. Видима простота та легкість віртуальної взаємодії доповнюється відчуттям довірливості у відносинах з візаві. Невербальні комп'ютеризовані символи, зокрема система «лайків», не тільки стають виразом емоційного ставлення, а й викликають психологічну залежність. Однак надмірне захоплення рейтингом водночас означає й схвалення самого стеження за безупинним потоком подробиць особистого життя.

Одним із видів медіастеження є локативний контроль. Завдяки локативним медіа (передусім «розумним» мобільним пристроям) відбувається широка локативна інтеграція: відповідні функції у Facebook або Twitter дозволяють користувачам ділитися своїм місцезнаходженням, оновлювати статус тощо. Однак така технологія зв'язана передусім з ідеєю стеження: на перший погляд, локативні медіа жодним чином не впливають на наміри суб'єктів, не вказують їм, куди йти та чим займатися (на відміну від дисциплінарної моделі), тоді як насправді завдяки геолокації та гнучким маркетинговим формам приковують суб'єктів у відкритому симулятивному просторі суспільства контролю. У результаті джерелом продукування та розподілу знання стає медіавелетень Google, чий алгоритмічні уподобання «вливають на те, як ми оцінюємо речі, сприймаємо речі та орієнтуємось у світах культури та ідей» [41, с. 7].

Простору соціальних мереж властиві відкритість, безтілесність, капіталістична мотивація та перевернута функція видимості. На відміну від дисциплі-

нарного простору та паноптичних форм стеження, які все ще діють у багатьох суспільних сферах, мережеві тактики контролю спрямовано не на конфронтацію та примушення, а передусім на симуляцію та спокусу. Постпаноптичне стеження є мотивованим капіталом, чия мета – зробити соціальність корисною для ринку та рекламодавців, поширюючи гегемоністські форми «м'якого» соціального контролю. Консолідований контроль за поведінкою та активністю окремих людей набуває дедалі новітніх та різноманітних форм: у сфері медіа та електронної торгівлі комунікація набуває форми розваги та задоволення, тим самим підвищуючи ефективність контролю за рахунок його полегшення.

На перший погляд, нові форми стеження сприяють раціоналізації життя та посилюють його безпековий аспект. Цифрові практики стеження використовуються проти епідемічних викликів, з метою запобігання девіантній поведінці, проявам тероризму тощо. Однак новітні практики стеження потребують аналізу з точки зору їхньої реальної та потенційної небезпеки. Видимий та прихований побічний вплив полягає передусім в авторитарному втручанні в автономне приватне життя тих, за ким здійснюється стеження. Цифровий відеонагляд може здійснюватися можновладцями щодо менш впливових громадян із репресивною, інвазійною та експлуаторською метою, що підкреслює антигуманний аспект цифрового контролю та посилює цифрову нерівність. Цифрові технології сприяють також поширенню брокерства даних, завдяки чому зібрані особисті дані користувачів продаються або купляються зацікавленими закладами та компаніями. Таким чином, в економіці «капіталізму стеження» персональні дані перетворено на товар, який дозволяє отримувати прибутки.

Крім того, приватність підривають численні засоби віртуальної комунікації (кіно- та музичні платформи, персональні сторінки в соціальних мережах, відеоконференції, месенджери тощо), знижуючи особистий контроль за життєво важливим простором, а часто й утворюючи умови для кібербулінгу та інших онлайн-девіацій.

Цифрові копії людини витісняють людську свідомість, вступають у протиріччя з нею. Значною мірою цифрове стеження веде людину до війни з нею ж самою, загрожуючи перетворенням на «антилюдину»: «Ми починаємо бачити проблиски народження антиособистості, яка живе, якщо нашу приналежність до символічного виду можна ігнорувати більшу частину часу, тільки аби здатися та стати homo informaticus» [42, с. 133].

«Капіталізм стеження» зацікавлений у людському досвіді як безкоштовній сировині для прихованих комерційних практик. У контексті просування моделі «Суспільство 5.0», що є, на наш погляд, продовженням «капіталізму стеження», можна вести мову про утворення суспільства стеження з небаченим в історії масштабом моніторингу людської поведінки. Функціонування

Суспільства 5.0 неможливе без доступу до «безкоштовної сировини» особистого досвіду громадян. Однак система, у якій людські дані безкоштовно збираються, піддавалася різкій критиці ще на початку розвитку технологій віртуальної реальності. Так, Ж. Ланьє писав про «сервери-сирени» – елітний комп'ютер, якому притаманні нарцисизм та гранична інформаційна асиметрія. Це переможець конкурсу «все або нічого, і він викликає менші змагання за принципом «все або нічого» для тих, хто взаємодіє з ним» [43].

Висновки. Значне зростання стеження є відмітною рисою новітньої історії в її турбулентній соціокультурній динаміці. Сучасна модель контролю здатна охопити весь соціальний простір завдяки сполученню традиційних вертикальних (паноптичних) форм з горизонтально-ризоматичними (постпаноптичними). Перші діють за аксіальним принципом упорядкування соціальної реальності. Другі передбачають синоптичну («чисельні спостерігають за нечисельними») та баноптичну («виключення “небажаних” із публічного простору») стратегії спокуси та симуляції, що спираються на невидиме усюдисущє стеження.

Глобальну матрицю екстериторіального контролю забезпечують цифрові комунікативні технології. Публічний контроль здійснюють передусім сучасні медіаплатформи, що дозволяють не тільки стежити за діями соціальних акторів, а й моделювати та програмувати їхню бажану поведінку.

Питання щодо цифрового контролю не мають однозначної відповіді через принципову амбівалентність цифрового простору (разом із технологічною інфраструктурою для його утримання) та кардинальної множинності соціальних агентів, зацікавлених в його існуванні. З одного боку, цифровий контроль зумовлений прагматикою запобігання різноманітним загрозам: суспільство схвалює усюдисущий характер практик стеження на тлі зростання відчуття небезпеки та потреби в постійній пильності. З іншого боку, «платою» за безпеку стають втрата конфіденційності, ерозія індивідуальної автономії, соціальна ізоляція, дискримінація тощо. Такі негативні побічні ефекти загрожують серйозними наслідками як у теперішній час, так і в найближчій перспективі. В умовах нелінійного розвитку, сполученого зі складними ризиками та уразливістю, необхідна консолідація природничо-наукового та соціально-гуманітарного знання задля здолання розривів і травм поточного буття та утворення об'єднавчої людиноцентричної моделі контролю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Huxley A. Brave New World Revisited. London : Vintage Books, 2004. 144 p.
2. Foucault M. Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972–1977 / ed. C. Gordon. Brighton : Harvest, 1980. 271 p.

3. McLaren G. The Triumph of Virtual Reality and Its Implications for Philosophy and Civilization. *Cosmos and History: The Journal of Natural and Social Philosophy*. 2012. Vol. 8, No 1. 383–411.
4. McLaren G. Why the future needs ecological civilization and not Society 5.0. *Cosmos and History : The Journal of Natural and Social Philosophy*. 2021. Vol. 17, No 1. P. 567–598.
5. Moss J. Society 5.0: How will Japan approach «Data Capitalism». *Global Policy*. 2019. URL: <https://www.globalpolicyjournal.com/sites/default/files/Society%205.0%20-%20How%20will%20Japan%20Approach%20Data%20Capitalism.pdf> (дата звернення: 25.08.2022).
6. Potočan V., Mulej M., Nedelko Z. Society 5.0: balancing of Industry 4.0, economic advancement and social problems. *Kybernetes*. 2020. Vol. 50, No. 3. P. 794–811.
7. Mavrodieva A. V., Shaw R. Disaster and Climate Change Issues in Japan's Society 5.0 – A Discussion. *Sustainability*. 2020. Vol. 12, No. 5. P. 1893.
8. Salgues B. Society 5.0: Industry of the Future, Technologies, Methods and Tools. Vol. 1. Chichester : John Wiley & Sons Limited, 2018. 302 p.
9. Lanier J. You Are Not a Gadget: A Manifesto. New York : Alfred and Knopf, 2010. 224 p.
10. Postman N. Amusing Ourselves to Death: Public Discourse in the Age of Show Business. London : Penguin, 2005. 280 p.
11. Hitachi-UTokyo Laboratory (H-UTokyo Lab.)/ Editors. Society 5.0: A People-centric Super-smart Society. Singapore : Springer Open, 2020. 197 p.
12. Broad E. Made by Humans: The AI Condition. Part 1. Carlton : Melbourne University Press, 2018. 277 p.
13. Crawford K. Atlas of AI: Power, Politics and the Planetary Costs of Artificial Intelligence. New Haven : YaleUniversity Press, 2021. 336 p.
14. Eubanks V. Automating Inequality: How High-Tech Tools Profile, Police and Punish the Poor. New York : Picador, 2018. 272 p.
15. Roblek V., Erenda I., Mesko M. Fundamental changes in the organisational processes. *Industry 4.0: Challenges, Trends, and Solutions in Management and Engineering*. Boca Raton : CRC Press / Taylor & Francis Group, 2020. P. 161–190.
16. Vaidhyanathan S. The googlization of everything (and why we should worry). Berkeley : University of California Press, 2012. 280 p.
17. Turkle S. Reclaiming Conversation: The Power of Talk in a Digital Age. New York : Penguin, 2015. 448 p.
18. Danilyan O. G., Dzeban A. P., Kalinovskiy Y. Y., Kalnytskyi E. A., Zhdanenko S. B. Personal information rights and freedoms within the modern society. *Informatologia*. 2018. 51 (1/2). C. 24–33.
19. Lupton D. Data Selves. More-than-Human Perspectives Cambridge: Polity Press, 2020. 208 p.
20. Harari Y. N. Homo Deus: A Brief History of Tomorrow Hardcover. New York : Harper, 2017. 464 p.
21. Castells M. A Network Theory of Power. *International Journal of Communication*. 2011. Vol. 5. P. 773–787.

22. Castells M. The Information Age: Economy, Society and Culture. Vol. I: The Rise of the Network Society. Second edition. Oxford : Wiley-Blackwell, 2010. 566 p.
23. Коваленко І. І., Мелякова Ю. В., Кальницький Е. А. Постпаноптикум: метаморфози культури контролю в цифровому суспільстві. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2021. №3 (50). С. 82–109.
24. Kravchenko S., Karpova D. The Rationalization of the Surveillance: From the «Society of Normalization» to the Digital Society and Beyond. *Montenegrin Journal of Economics*. 2020. Vol. 16, No. 3. P. 197–206.
25. Bigo D. Security a field left fallow. *Foucault on Politics, Security and War* / eds. M. Dillon, A. W. Neal. London: Palgrave Macmillan, 2011. P. 94–95.
26. Foucault M. Sécurité, territoire, population. Conférence 15 mars 1978. *Cours au college de France (1977-1978)*. Paris : Gallimard Seul, 2004. 448 p.
27. Foucault M. Faire vivre et laisser mourir: la naissance du racisme. *Les Temps modernes*. 1991. No 535 (février). P. 37–61.
28. Deleuze G. Negotiations, 1972–1990. New York : Columbia University Press, 1995. 221 p.
29. Foucault M. The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978–1979. New York : Palgrave MacMillan, 2008. 32 p.
30. Virilio P. Politics of the Very Worst: An Interview by Philippe Petit. New York : Semiotext(e), 1999. 128 p.
31. Rose N. Powers of Freedom: Reframing Political Thought. New York : Cambridge University Press, 1999. 321 p.
32. Hardt M. The Global Society of Control. *Discourse*. 1998. Vol. 20, No 3. P. 139–152.
33. Hardt M. The Withering of Civil Society. In Deleuze and Guattari: New Mappings in Politics, Philosophy, and Culture. Minneapolis : University of Minnesota Press 1998. P. 23–39.
34. Baumann Z. Liquid Modernity. Cambridge : Polity Press, 2000. 240 p.
35. Ritzer G. Enchanting a Disenchanted World: Continuity and Change in the Cathedrals of Consumption. Los Angeles, London : Sage, 2010. 272 p.
36. Macgregor Wise. J. Mapping the Culture of Control. *Television & new media*. 2002. Vol. 3, No. 1. P. 29–47.
37. Mathiesen T. The viewer society: Michel Foucault's 'Panopticon' revisited. *Theoretical Criminology: An International Journal*. 1997. No. 1 (2). P. 215–232.
38. Neverla I. Medien als Soziale Zeitgeber im Alltag. Hepp A., Hartmann M. (Hrsg.) Die Mediatisierung der Alltagswelt. Wiesbaden: VS, 2010. P. 183–194.
39. Couldry N., Hepp A. (2016) The Mediated Construction of Reality, Cambridge : Polity Press, 2016, P. 216–219.
40. Lyon D. Daten, Drohnen, Disziplin: Ein Gespräch über flüchtige Überwachung. Berlin : Berlin Suhrkamp, 2013. 205 s.
41. Vaidhyanathan S. The googlization of everything (and why we should worry). Berkeley : University of California Press, 2011. 280 p.

42. Vanderburg W. H. *Our Battle for the Human Spirit*. Toronto : University of Toronto Press, 2016. 440 p.
43. Lanier J. *Who Owns the Future?* New York : Simon & Schuster, 2014. 448 p.

REFERENCES

1. Huxley, A. (2004). *Brave New World Revisited*. London: Vintage Books, 2004.
2. Foucault, M. (1980). *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972–1977* (ed. C. Gordon). Harvest: Brighton, 1980.
3. McLaren, G. (2012). The Triumph of Virtual Reality and Its Implications for Philosophy and Civilization. *Cosmos and History: The Journal of Natural and Social Philosophy*. Vol. 8, 1, 383–411.
4. McLaren, G. (2021). Why the future needs ecological civilization and not Society 5.0. *Cosmos and History: The Journal of Natural and Social Philosophy*. Vol. 17, 1, 567–598.
5. Moss, J. (2019). Society 5.0: How will Japan approach «Data Capitalism». *Global Policy*. URL: <https://www.globalpolicyjournal.com/sites/default/files/Society%205.0%20-%20How%20will%20Japan%20Approach%20Data%20Capitalism.pdf>
6. Potočan, V., Mulej, M., Nedelko, Z. (2020). Society 5.0: balancing of Industry 4.0, economic advancement and social problems. *Kybernetes*. Vol. 50, 3, 794–811.
7. Mavrodieva, A. V., Shaw, R. (2020). Disaster and Climate Change Issues in Japan's Society 5.0 – A Discussion. *Sustainability*. Vol. 12, 5, 1893.
8. Salgues, B. (2018). *Society 5.0: Industry of the Future, Technologies, Methods and Tools*. Vol. 1. Chichester: John Wiley & Sons Limited.
9. Lanier, J. (2010). *You Are Not a Gadget: A Manifesto*. New York: Alfred and Knopf.
10. Postman, N. (2005). *Amusing Ourselves to Death: Public Discourse in the Age of Show Business*. London: Penguin.
11. Hitachi-UTokyo Laboratory (H-UTokyo Lab.)/ Editors. (2020). *Society 5.0: A People-centric Super-smart Society*. Singapore: Springer Open.
12. Broad, E. (2018). *Made by Humans: The AI Condition*. Part 1. Carlton: Melbourne University Press.
13. Crawford, K. (2021). *Atlas of AI: Power, Politics and the Planetary Costs of Artificial Intelligence* New Haven: Yale University Press.
14. Eubanks, V. (2018). *Automating Inequality: How High-Tech Tools Profile, Police and Punish the Poor*. New York: Picador.
15. Roblek, V., Erenda, I., Mesko, M. (2020). Fundamental changes in the organisational processes. *Industry 4.0: Challenges, Trends, and Solutions in Management and Engineering*. Boca Raton: CRC Press/Taylor & Francis Group.
16. Vaidhyanathan, S. (2011). *The googlization of everything (and why we should worry)*. Berkeley: University of California Press.

17. Turkle, S. (2015). *Reclaiming Conversation: The Power of Talk in a Digital Age*. New York: Penguin.
18. Danilyan, O. G., Dzeban, A. P., Kalinovskiy, Y. Y., Kalnytskyi, E. A., Zhdanenko, S. B. (2018). Personal information rights and freedoms within the modern society. *Informatologia*. 51,1–2, 24–33.
19. Lupton, D. (2020). *Data Selves. More-than-Human Perspectives*. Cambridge: Polity Press.
20. Harari, Y. N. (2017). *Homo Deus: A Brief History of Tomorrow* Hardcover. New York: Harper.
21. Castells, M. (2011). A Network Theory of Power. *International Journal of Communication*. Vol. 5, 773–787.
22. Castells, M. (2010). *The Information Age: Economy, Society and Culture*. Vol. I: The Rise of the Network Society. Second edition. Oxford: Wiley-Blackwell.
23. Kovalenko, I. I., Meliakova, Yu.V., Kalnytskyi, E. A. (2021). Postpanoptikum: metamorfozy kultury kontrolya v tsyfrovomu suspilstvi. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Serii: filosofii, filosofii prava, politolohiia, sotsiolohiia – Bulletin of the Yaroslav the Wise National Law University. Series: philosophy, philosophy of law, political science, sociology*, 3, 50, 82–109 [in Ukrainian].
24. Kravchenko, S., Karpova, D. (2020). The Rationalization of the Surveillance: From the «Society of Normalization» to the Digital Society and Beyond. *Montenegrin Journal of Economics*. Vol. 16, 3, 197–206.
25. Bigo, D. (2011). Security a field left fallow. *Foucault on Politics, Security and War* / eds. M. Dillon, A. W. Neal. London: Palgrave Macmillan, 93–114.
26. Foucault, M. (2004). Sécurité, territoire, population. Conférence 15 mars 1978. *Cours au college de France (1977–1978)*. Paris: Gallimard Seul.
27. Foucault, M. (1991). Faire vivre et laisser mourir: la naissance du racisme. *Les Temps modernes*, 535 (février), 37–61.
28. Deleuze, G. (1995). *Negotiations, 1972–1990*. New York: Columbia University Press.
29. Foucault, M. (2008). *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978–1979*. New York: Palgrave MacMillan.
30. Virilio, P. (1999). *Politics of the Very Worst: An Interview by Philippe Petit*. New York: Semiotext(e).
31. Rose, N. (1999). *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*. New York: Cambridge University Press.
32. Hardt, M. (1998). The Global Society of Control. *Discourse*. Vol. 20, 3, 139–152.
33. Hardt, M. (1998). The Withering of Civil Society. *Deleuze and Guattari: New Mappings in Politics, Philosophy, and Culture*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
34. Baumann, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
35. Ritzer, G. (2010). *Enchanting a Disenchanted World: Continuity and Change in the Cathedrals of Consumption*. Los Angeles, London: Sage.

36. Macgregor Wise, J. (2002). Mapping the Culture of Control. *Television & new media*. Vol. 3, 1, 29–47.
37. Mathiesen, T. (1997). The viewer society: Michel Foucault's 'Panopticon' revisited. *Theoretical Criminology: An International Journal*. 1, 2, 215–232.
38. Neverla, I. (2010). Medien als Soziale Zeitgeber im Alltag. Hepp A., Hartmann M. (Hrsg.) *Die Mediatisierung der Alltagswelt*. Wiesbaden: VS, 183–194.
39. Couldry, N., Hepp, A. (2016). *The Mediated Construction of Reality*, Cambridge: Polity Press.
40. Lyon, D. (2013) *Daten, Drohnen, Disziplin: Ein Gespräch über flüchtige Überwachung*. Berlin: Berlin Suhrkamp.
41. Vaidhyanathan, S. (2011). *The googlization of everything (and why we should worry)*. Berkeley: University of California Press.
42. Vanderburg, W. H. (2016). *Our Battle for the Human Spirit*. Toronto: University of Toronto Press.
43. Lanier, J. (2014). *Who Owns the Future?* New York: Simon & Schuster.

Коваленко Инна Игоревна, кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры философии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

Мелякова Юлия Васильевна, кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры философии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

Кальницкий Эдуард Анатоліевич, кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры философии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

ЦИФРОВОЙ ПАНОПТИКУМ И МЕДИА: ОСОБЕННОСТИ КОНТРОЛЯ В КУЛЬТУРНО-КОММУНИКАТИВНОЙ СИСТЕМЕ СОВРЕМЕННОГО СОЦИУМА

Статья посвящена осмыслению феномена контроля в контексте глобальных цифровых трансформаций. Проанализированы особенности паноптической и постпаноптической моделей социального контроля. Исследована специфика современных видов слежения, обеспечиваемых цифровыми медиа. Показано, что цифровые медиа являются не только технологической площадкой для общественного взаимодействия, но и чрезвычайно эффективным моделирующим институтом, который определяет главные векторы социокультурного и личностного развития.

Ключевые слова: информационное общество, цифровое слежение, цифровые коммуникативные технологии, медиасфера, датификация.

Kovalenko Inna, PhD, associate professor,
associate professor of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law
University, Kharkiv, Ukraine

Meliakova Yuliia, PhD, associate professor,
associate professor of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law
University, Kharkiv, Ukraine

Kalnytskyi Eduard, PhD, associate professor,
associate professor of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law
University, Kharkiv, Ukraine

DIGITAL PANOPTICAUM AND MEDIA: FEATURES OF CONTROL IN THE CULTURAL AND COMMUNICATION SYSTEM OF MODERN SOCIETY

The article is devoted to understanding the phenomenon of control in the context of global digital transformations. The features of the panoptical and postpanoptical models of social control are analyzed. The specificity of modern types of surveillance provided by digital media has been studied. It is shown that digital media are not only a technological platform for social interaction, but also an extremely effective modeling institution that determines the main vectors of sociocultural and personal development.

Keywords: *information society, digital surveillance, digital communication technologies, mediasphere, datification.*

Ареф'єва Анна Юрїївна, кандидат філософських наук,
докторант кафедри етики та естетики, Національний педагогічний
університет імені М. П. Драгоманова
e-mail: anna.arefeva@i.ua,
ORCID ID: 0000-0003-4619-9281

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ПРОЄКТ ЦІЛІСНОСТІ ЛЮДИНИ В МУЗИЧНІЙ ПОЕТИЦІ І. СТРАВІНСЬКОГО

Наголошено на актуальності проблеми цілісності людини як культурно-історичної даності соціуму та мистецтва, зокрема музики. Мета статті – визначити феномен диференційної онтології та антропології як музичий геїтальт в контексті творчості та рефлексії І. Стравінського. Методологію дослідження становить системний, компаративний підхід, трансцендентальний, феноменологічний, діалектичний методи, що реалізують програму вбачання антропологічної семіосфери музики як культурної єдності. Наукова новизна статті полягає в тому, що визначено імпліцитний та експліцитний модули антропології музики в творчості І. Стравінського. Стравінський має українське коріння, його вплив на формування європейської культури ще недооцінений з позиції української ментальності, кордоцентризму, що експліцитно було визначено в теоретичній рефлексії автора як пошук «цілісної людини». Охарактеризовано фольклорні, міфологічні мотиви творів, а також диспозицію «авангард – неокласика», що стає епіцентром роздумів композитора про музичний феномен. Доведено, що сценічний синтез у творах І. Стравінського має свій музичний образ, де домінує поштовх до пошуку цілісності твору як аналогу гармонійної, цілісної людини. Симбіоз музично-хореографічних констеляцій відбувався як поштовх до універсальної гармонії, а музична тканина твору формувалася як універсальний синтез сакральних, міфологічних, креативних інтенцій. Сценічний синтез не можна відокремлювати від хореографічного, сценографічного образів, які складають єдину цілісність. Стравінський був харизматичним лідером музичного авангарду ХХ ст., який досить різнопланово, структурно визначив сквородинську лінію «двох сердець» – профанної та сакральної стихії музичного феномена як універсальної онтології цілісної людини-митця.

Ключові слова: музичний феномен, цілісність людини, гармонія, сценічний простір, музичний образ.

Постановка проблеми. Ігор Стравінський один із тих композиторів, який найбільше активно, продуктивно і водночас креативно брав участь у сезонах Дягілєва, починаючи з 1909 і до 1929 р. Композитор залишив багато знакових

робіт. Це «Петрушка» – сцени в чотирьох картинах (лібрето І. Стравінського, балетмейстер М. Фокін, художник – О. Бенуа); «Весна священна» – балет у двох діях (лібрето М. Реріха та І. Стравінського, хореографія В. Ніжинського, художник – М. Реріх); «Соловей» – опера в трьох діях з танцювальними інтермедіями (лібрето С. Мітусова за мотивами казки Г. Андерсена, хореографія Б. Романова, художник О. Бенуа); «Пісня Солов'я» – одноактний балет за сюжетом казки Г. Андерсена на основі опери Стравінського, балетмейстер – Л. Мясін, художник – А. Матісс); «Пульчинела» – одноактний балет з оперною партією на основі тем Дж. Б. Перголезі, хореографія Л. Мясіна, художник – П. Пікассо); «Байка про лиса, Кота та Барана» – одноактний балет з вокальними партіями, хореографія Б. Ніжинської, художник М. Ларіонов); «Мавра» – одноактна комічна опера, режисер Б. Ніжинська, художник Л. Сюрваж); «Свадебка» – балет у чотирьох партіях, балетмейстер – Б. Ніжинська, художник – Н. Гончарова). Отже, за всіма роботами стоїть цікавий доробок міфологічної, фольклорної етнореконструкції, цікавий образ і цікава історія, яка сформувалась як сценічний синтез, що відбиває образ «симфонічної особистості», цілісної людини-митця ХХ ст. Утім його роздуми щодо поетичних синтезів музичного простору ще не дістали естетико-антропологічного визначення.

Аналіз досліджень і публікацій. Філософські та мистецтвознавчі аспекти антропологічного, феноменологічного визначення музичного феномена в теоретичній рефлексії І. Стравінського та його музиці порушувалося в дослідженнях С. Савенко, І. Вершиніної, В. Задерецького, Є. Ареф'євої та ін. [9; 3; 5; 1]. Так, зокрема, Є. Ареф'єва пише про сакральне у І. Стравінського як засаду діалогу культур: «Найголовніше, що іманентний діалог культур у творі не є можливим без розсіювання – впевнення дивом музики. У біблійній притчі про сіяча говориться, що не всім семенам щастить: інші потрапили на невдалий ґрунт, інші склівали птахи, інші уніс вітер, лише небагатьом вдається дати плоди. У Стравінського, навпаки, усе запліднено його волею до життя. Його життєвий світ жив чудесним як музичним феноменом. Джерелом такої вдачі слід вважати глибоку релігійність композитора. Власне, цей аспект для Стравінського є найважливішим. Він наче завжди очікував дива, інколи не бажаючи того. Диво з'являлося «примусово», як дар одивнення музичного образу, дар його надзвичайної експресії, хореїчності» [1, с. 11]. Проблема мистецького синтезу визначалася у працях А. Зіся, Р. Інгардена, В. Бичкова, Б. Галеєва, Ю. Легенького та ін. [6; 7; 2; 4; 8]. Ю. Легенький проводить розрізнення категорій «мистецький синтез» та «синтез мистецтв»: «Необхідно розмежувати поняття “художній синтез”, “взаємодія мистецтв”, “синтез мистецтв”. Взаємодією описуються будь-які зв'язки художньої цілісності. Чистих видів мистецтв не буває. Вони завжди мають вплив інших видів мистецтв,

взаємодіють одне з одним, якщо не утворюючи ансамбль, то в контексті культури. Поняттям “взаємодія” підкреслюються зовнішні зв’язки мистецтва, адже поняттям “художнього синтезу”, навпаки, – внутрішні іманентні художні зв’язки. Цим поняттям описується також і будь-яка художня структура, бо скрізь існує синтез образу і предмета, задуму і матеріалу. Поняття “синтез мистецтв” відображає взаємодію як зовнішніх зв’язків видів мистецтв, так і внутрішніх. Поняття “художній синтез” визначає контекст внутрішнього синтезування» [8, с. 394–395].

О. Зав’ялова, М. Калашник, Г. Савченко, Г. Стахевич, І. Смирнова порушують проблеми музичної культури як сценічного «відкритого твору», аудіовізуального синтезу [11; 12]. Однак філософсько-антропологічні та феноменологічні засади художнього мислення композитора ще мало досліджено.

Методологія. У статті використано компаративний підхід, що надало можливість провести порівняльний аналіз застосування феноменологічних досліджень у музиці, зокрема в творах І. Стравінського (робиться висновок, що він дотримується методології феноменологічного аналізу кантівського зразка, детальний аналіз цього методу здійснила Є. Ареф’єва [1]) та Р. Інгардена, який використовує модель феноменології Е. Гуссерля [7]. Використовується також полісистемний аналіз, де музичний феномен визначається як підсистема різних систем культури (сакральної, сценічної музики, різних стильових та жанрових напрямків). Трансцендентальний метод дає можливість дослідити музичний феномен у модусі можливого, феноменологічний – у модусі наявного, діалектичний – як інобуття музичної матерії у вербальному та сценічному дискурсі.

Мета дослідження – визначити антропологічні та феноменологічні засади формування концепції музичного образу в теоретичній рефлексії та музиці І. Стравінського.

Виклад основного матеріалу. Поетика як творчий, системотворчий простір «роблення», конструювання – створення твору є інтегративною дисципліною для композиції та виконавського мистецтва. Власне, поетику Стравінський розуміє за грецьким зразком, як творення. У своїй промові в Кембриджському університеті на кафедрі поетики, де його запросили читати лекції, Стравінський стверджує: «Я не буду забувати, що знаходжусь на кафедрі поетики. Ні для кого з вас не секрет, що поетика в буквальному сенсі слова означає роблення твору. Дієслово «poesis», з якого походить слово «поетика», означає не що інше, як робити (to make). Поетика античних філософів не припускає ліричних виливів за рахунок природженого хисту та сутності прекрасного. Одне і те ж слово «poesis» означає не що інше, як «витончене» мистецтва і прикладні, воно відноситься до науки і до вивчення певних правил ремесел.

Тому поетика Аристотеля постійно повертається до понять індивідуальної роботи, розпміщення і структури» [10, с. 171].

Генеральна ревізія, а фактично створення нової поетики, новітньої культури ХХ ст., дали можливість знайти знакові контрпозиції і прив'язати їх до певних творів. Одним із таких творів була «Весна священна», яка навіть принесла певну революцію в музиці. Стравінський пише, що всі революції – це суцільна стихія, намагається показати, що традиція і революції перманентно змінюють одне одного у просторі початку ХХ ст. Тут зазначена позиція Стравінського: логіка, віра в музику як стратегію дій і поведінки – це сама мова, промова – дискурсивна тканина музичного простору, музичної стихії, музичної матерії, будемо так говорити, з якої виліплюються всі мізансцени і всі хореографічні констеляції його творів.

Композитор пише про те, що аби зрозуміти музичний феномен, його витоки, немає потреби вивчати доісторичні обряди або формули, розшукувати секрети давньої магії. Важливо мати інстинкт проти брехні і формувати в собі ту цілісну сферу уяви, яку він визначає як «музичний феномен». Це нещось інше, як феномен бачення. Феномен є вираженням стихії музики. Звук існує в часові, а час існує у просторі. Музика і є певна часова організація, хронометрія, суть якої полягає в тому, що метр, ритм – це ті елементи, які мають різні визначення: візуальні, музичні, пластичні та ін. Ритм – це рушійний простір, заснований на метрі, а метр є сама структурна регуляція.

Усе це достатньо відомо, але музичний простір не може бути емансипованим та існувати десь там, невідомо де. Стравінський шукає опору у візуальних, пластичних артефактах, які пов'язуються з танком, картиною світу, презентують модальності музичних тональностей, їх полярності. Композитор вбачає гармонізуючу лінію, естетичну верхівку над всіма полярними розбіжностями.

Стравінський знайшов гармонізуючу лінію, яку відрізняє від модальності, тональності, полярності як загальний мелос, єднання фраз в акцентованому ритмічному просторі. Як визначити пріоритет мелодії, наскільки одна мелодія краще іншої? Він говорить, що єдиним мірилом тут є тонкощі культури і смак. А все інше певною мірою можна визначити лише як складники, з яких створюється твір. «Що це за істини у сфері музики і як вони впливають на творчу діяльність?» – запитує Стравінський. Не будемо забувати про те, що написано: «Дух дихає, де хоче». У цій фразі ми повинні звернути увагу передусім на слово «хоче». Дух, слід, є обдарований здібністю бажання, цей принцип умоглядного волевиявлення є, без сумніву, фактом.

Як раз про це надзвичайно часто сперечаються, хвилюються щодо напрямів, у яких розширюються віяння духу, – але не турбуються про сумлінну роботу ремісників. Якими б не були ваше відношення до онтології, ваша

власна філософія і ваші вірування, у даному випадку ви повинні визнати, що замахуєтесь на свободу духу, – незалежно від того, пишете ви його з великої літери чи з малої. Християнські філософи, ви не даєте нам слідувати за заповітом Святого Духа, агностики або атеїсти, ви ні якою мірою не відмовляєте собі в тому, щоб бути вільними в мисленні [10, с. 101–102]. Сказано найголовніше, але це слова «тіньового автора», що писав текст за нотатками композитора.

Дослідник потрапляє в дивну ситуацію, яку можна визначити як постмодерністську, де діє образ маски, образ прихованного автора, де відбувається, якщо використати термінологію Р. Барта, смерть автора в дискурсі, але цей дискурс досить своєрідний. Отже, ми потрапляємо в ситуацію визначення, як робити щось, а далі особиста індивідуальна праця диктує реалії розташування синтагматики елементів твору. Виникає потреба осмислити синтез мистецтв як поетичну структуру, систематику знаходження видів мистецтв у культурному просторі їх синтезування, тобто роблення синтезу мистецтв. Вербальний і музичний дискурси композитора є конфліктними, його особиста індивідуальна праця сприяла розташуванню синтагматика твору і самої його структури. Усе свідчить про те, що виникає потреба осмислити синтез мистецтв як поетичну структуру знаходження видів мистецтв у певному просторі їх синтезування, власне, роблення художнього синтезу.

«Мою другу лекцію, – пише І. Стравінський, – буде присвячено музичному феномену. Я залишаю осторонь проблеми походження музики, які не вирішуються, щоб зупинитися на самому музичному феномені, у тому ступені, у якому він походить від цілісної людини, наділеної почуттями та інтелектом. Ми розглянемо феномен як умоглядний елемент, сформований звуком і часом. Ми введемо з цього діалектику творчого процесу. У цьому зв'язку я розповім про принципи контрасту та подібності» [10, с. 178–179].

Власне, тут і стикаються оті дві головні категорії: дух і любов, дух звершується, а любов трапляється. Випадок, здібність і розсіювання, де не все залежить від сіяча, а, в більшості, від ґрунту, від повітря, буйних вітрів, які несуть насіння, – це і є музика початку століття, де хотіння, бажання і, власне, дихання, пневматологія давньогрецького зразка і визначали дух, який, з одного боку, є вільне умозріння, а з іншого – дисципліна, а також творчий процес, який інколи приводить зовсім не до тих програм і не до тих наслідків, які програмувалися та формувалися як умоглядний концепт, модель або проєкт.

С. Савенко відмічає, що фундаментом музики Стравінського є ритм, або час, його естетична засада розвивалась без перебільшення під знаком ритму. «Уже важко відчутти повною мірою, яким поривом стали пульсуючі акценти «Весни священної» після текучих, ширяючих співзвучностей пізнього романтизму та імпресіонізму. Стравінський викликав до життя новий для єв-

ропейської традиції Нового часу тип ритму – нерегулярно-акцентний (термін В. Холопової)», – пише авторка [9, с. 105]. Нерегулярний ритм свідчить про те, що метр не усувається, а маскується таким чином, що домінантою стають новітні нерегулярні акцентності виразності. Ці засади виразностей з точки зору технічних можливостей особливо яскраво виступають при спробі визначити їх генезу.

Нерегулярна акцентність входить у глибину в тканину музичних моделей, але важливо зазначити, що модальна природа звуковисотних організацій говорить про те, що в музиці Стравінського формуються певні горизонталі, які створюють своєрідну лінеарність, пунктирність стилю, а вертикаль спирається на принципи визначення своєрідного акценту, який так чи інакше підтримується всіма засобами композиції, яка формується як синтез мистецтв, як аналог цілісності людини. Якщо розгортати проблему вертикального і горизонтального устрою синтезу мистецтв, потрібно послатися на достатньо компетентний образ інтерпретації С. Савенко, яка пише, що особливою увагою композиції до вертикалі стало, зокрема, таке явище стилю Стравінського, як акордні конструкції.

«Мова іде про специфічні вертикальні комплекси, що виконують тематичну функцію і, судячи з цього, несуть у собі як тематизм настанову на індивідуальне і неповторне звучання. Найбільш помітні динамічні варіанти акордів конструкцій акорди-“удари” або акорди-“виклики” – це своєрідна родима пляма в музиці Стравінського. Приклади численні, певні надзвичайно відомі, можна назвати акорд “Поганого плясу” (Жар-Птиця), акорди “Весняних ворожінь” і “Великої священної пляски”, трізвуччя e-moll і C-dur у першій і третій частинах “Симфонії Псалмів”, motto “Скрипкового концерту”, трізвуччя a-moll у першій частині “Фортепіанного концерту”, воно ж (але інше) у другій сцені з вакханками в “Орфеї”, “акорд смерті” в постлюдії “Заупокойних піснопівів”. Додамо “блюзові” акорди “Чорного концерту” і “Танго” в оркестровій версії», – пише С. Савенко [9, с. 137].

Можна стверджувати, що розуміння акордної конструкції несе в собі синтетизм, музичний синтез, який є пластичним, динамічним і візуальним. С. Савенко привела цілу низку творів і визначила специфіку акордних конструкцій, які свідчать про композиційний устрій синтезуючого, акордного, будемо казати, простору, що утворює музичний образ як синтезу, яка є неповторною і свідчить про ту чи іншу індивідуальність. Цей аспект виходить, власне, за межі фактури, ритму, за межі, будемо говорити, іманентної звучної стихії твору, його можна зазначити як жанровий. Жанр, якщо його розглядати в онтологічному розумінні, більш за все вкорінений у стихію буття.

Отже, фольклор стає поетикою міфу. Усе це, звичайно, дає можливість рефлексій як виходу у старовину. Такі твори, як «Жар-Птиця», «Петрушка»,

де фольклорні витоки надзвичайно зазначені, усе ж таки говорять про локальну роль міфопоетики. Тут міф створюється на підставі певного локального визначеного образу: птаха або ляльки, тоді як «Весна священна» – це вже більш тотальний, будемо говорити, глобальний підхід, який несе в собі діалог культур, певну вертикаль. Тут фольклорно-цитатний або позацитатний матеріал перетворюється в хореїчному вимірі, стає пластикою. «Весна священна» перетворює музичний простір на хореографічний.

Стравінський починав свої аранжування з того, що для сезонів Дягілева в 1913 р. разом з Равелем працював над обробкою фрагментів «Хованщини», яку Дягілев жадав показати в чистому вигляді, позбавленому редактури М. Римського-Корсакова. Так, проблема чистоти звучання музики Мусоргського ставала тестологічним завданням. Тут уперше було поставлене власне Дягілевим завдання показати ґрунт, міф, показати синтезуючу глибинну, стихію славізму, що потребувала вже іншого аранжування й іншої обробки, ніж та, яку здійснював Римський-Корсаков.

Фактично ми бачимо своєрідну мішану версію з жорстокими купюрами, які здійснив Стравінський. С. Савенко пише: «У дягілевській “Хованщині” Стравінському достовірно належала обробка двох цілісних фрагментів. Першою була оркестровка арії Шакловито “Спить стрілецьке гніздо”, яку в паризькій постановці пропонувалося віддати Досіфею, проте це заперечив Шаляпін, виконавець цієї партії, і арію співати не став. Таким чином, арія в оркестровому варіанті Стравінського ніколи не звучала. В архіві збереглися чорнові двосторінкові наброски і чотири сторінкові білові інструментовки, у повному обсязі дослідникам невідомі. Тому про варіант Стравінського судити досить складно, відмітимо лише колоритний початок арії в акордах фаготів і валторн і в цілому значну роль тембрів низьких духових.

Другий же епізод “Хованщини” своєю вагою далеко виходить за рамки аранжувального жанру, з яким мав справу Стравінський. Мова йде про заключний хор, створений для “Хованщини” на тему Мусоргського і насправді розкольницький, як озаглавлено в першому виданні клавiру з хоровою партитурою, здійсненою в 1904 р. фірмою В. Весселя» [9, с. 235–236]. Отже, аранжування і своєрідна модуляція як очищення від пізніх формовторень звелися до того, що текст ставав самостійною домінантою. Так, утворився гіпертекст або надтекст, який створював композитор, але чітко прослідковувалося джерело, яке було важливим камертоном творчості.

Не можна сказати, що весь твір і вся композиція ставало суцільним аранжуванням, але тема аранжування дуже нагадує міфопоетику і, найголовніше, свідчить про те, що всі ці елементи – синтезуючі і резонансно акордові, міфопоетика і жанрова специфікація, аранжування як самодостатня робота з текс-том – ставали для Стравінського найголовнішими інструментальними

темами або тематизмами його інструментування сценічного простору. Така формула інструментування свідчить про те, що композитор відносився до нього (простору) диференційно, з позиції власних підходів, які зазначено як синтез.

Ми бачимо, як спорадично, динамічно, у яких майже катастрофічних умовах, хронологічно стислих рамках утворювалася партитура творів. Композитор завжди знаходився в складному просторі, який спонукав до діалогу з хореографами, виконавцями ролей, зокрема з Тетяною Карсавіною, і все це давало можливість усе більше і більше формувати свій особистий стиль. «Я не можу не сказати тут про мої захоплення Вацлавом Ніжинським, – пише І. Стравінський у «Хроніці», – цим виключно дивним виконавцем ролі Петрушки. Та досконалість, з якою він втілював цю роль, тим більш вражає, що стрибки, у яких він не знав суперників, поступалися тут місцем драматичній грі, музиці та жесту. Багатство художнього оформлення, створюване Бенуа, міцно сприяло успіху вистави. Постійно і безпосередньо виконавець ролі балерина Карсавіна присяглась мені, що завжди залишатиметься вірною цій ролі; вона її обохнювала. Сумно лише, що не було приділено багато уваги рухам натовпу. Разом із тим, щоб поставити їх хореографічно і відповідно до зрозумілих вимог до музики, виконавцям потрібно було імпровізувати і робити все, що їм заманеться. Я жалкую про це, тим більш, що групові танці кучерів, кормильців, ряжених і танці солістів повинні бути віднесені до кращих творчих досягнень у Фокіна» [10, с. 32].

Петрушка є певною гіпермаріонеткою – це не людина, це конструктор жестів, поз, але вже не в механічному сенсі, не в кубістичному, хоча кубізм тут явно присутній, а в фольклорно-філологічному, у ляльково-драматичному, де лялька не є механізмом, а є живим ліцедеєм, є стихія сповідального, будемо казати, жанру пластики.

Висновки. Закінчити хочеться уривком з «Хроніки», який характеризує суто особисте життя композитора, але говорить про той час, у якому і виникали такі унікальні екзерсиси, такі унікальні синтези, такі контексти образних констеляцій. «Минуло декілька сумних тижнів перед тим, як я знов зміг приступити до роботи. Зміна місця і обстановки допомогла мені отямитися, ми уїхали на літо в гори, Діамблере. Адже не встиг я взятися за роботу, як на мене впале нове горе. Телеграма з Росії сповістила мене, що мій брат, який знаходився на румунському фронті, загинув від сипного тифу. Я давно не бачився з ним: він жив у Росії, я – за кордоном. Але, не дивлячись на те, що наші життєві шляхи так розійшлися, я, як і раніше, був дуже до нього приручений, а смерть його була для мене великою втратою» [10, с. 56].

Катастрофізм, зрушення політичні, поетичні і несподіваний, крокуючий через всі катастрофи синтез мистецтв, спирався на особистість, на чутливу,

схвильовану, імпульсивну, динамічну людину. Одним із таких акторів, продуцентів синтезу був Ігор Стравінський.

Перспектива подальших філософсько-антропологічних досліджень поетики І. Стравінського може вбачатися у контексті як полісистемних досліджень синтезу мистецтв, так і феноменологічного аналізу художнього образу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ареф'єва Є. Ю. Діалог культур в музиці І. Стравінського. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*, 2021. IX (46), I.: 254, Jun. S. 11–15.
2. Бычков В. В. Эстетика. Москва : Гардарика, 2002. 556 с.
3. Вершинина И. Я. Ранние балеты Стравинского. Москва : Наука, 1967. 222 с.
4. Галеев Б. М. Человек, искусство, техника. Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1987. 364 с.
5. Задерацкий В. Полифоническое мышление И. Стравинского. Исследование. 2-е изд. Москва : Композитор, 2007. 278 с.
6. Зись А. Я. Теоретические предпосылки синтеза искусств. *Взаимодействие и синтез искусств*. Ленинград : Наука, 1978. С. 5–20.
7. Ингарден Р. Исследования по эстетике. Москва : Изд-во иностр. лит., 1962. 572 с.
8. Легенький Ю. Г. Культурология изображения (опыт композиционного синтеза). Киев : ГАЛПУ, 1995. 412 с.
9. Савенко С. Мир Стравинского. Москва : ИД «Композитор», 2001. 328 с.
10. Стравинский И. Хроника. Поэтика. Москва ; Санкт-Петербург : Центр гуманитарных инициатив, 2012. 368 с.
11. Zavialova O. K., Kalashnyk M. P., Savchenko H. S., Stakhevych H. A., Smirnova I. V. From a Work to an «Open» Work: Research Experience. *International Journal of Criminology and Sociology*. 2020. №9. P. 2938–2943.
12. Kalashnyk, M P., Sukhorukova, L. A., Savchenko, H. S., Genkin, A O, Smirnova, I. V. Digital art: Audio-visual component in an animated video production. *Asia Life Sciences*. 2020. Supp 22 (2). P. 215–228.

REFERENCES

1. Aref'yeva, E. Y. (2021). Dialoh kul'tur v muzytsi I. Stravins'koho. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*, IX (46), I.: 254, Jun. 11–15 [in Ukrainian].
2. Bychkov, V. (2002). *Estetika*. Moskva : Gardarika [in Russian].
3. Vershinina, I. (1967). *Ranniye balety Stravinskogo*. Moskva : Nauka [In Russian].
4. Galeev, B. (1987). *Chelovek, iskusstvo, tekhnika*. Kazan' : Izd-vo kazan. un-ta [in Russian].

5. Zaderatskiy, V. (2007). Polifonicheskoye myshleniye I. Stravinskogo. Issledovaniye. 2-ye izd. Moskva : Kompozitor [in Russian].
6. Zis', A. (1978). Teoreticheskiye predposylki sinteza iskusstv. *Vzaimodeystviye i sintez iskusstv*. Leningrad : Nauka [in Russian].
7. Íngarden, R. (1962). Issledovaniya po estetike. Moskva : Izd-vo inostr. lit. 572 s. [in Russian].
8. Legen'kiy, Y. G. (1995). Kul'turologiya izobrazheniya (opyt kompozitsionnogo sinteza). Kiyev : GALPU [in Russian].
9. Savenko, S. (2001). Mir Stravinskogo. Moskva : Izdatel'skiy dom «Kompozitor» [in Russian].
10. Stravinskiy, I. (2012). Khronika. Poetika. Moskva; Sankt-Peterburg : Tsentr gumanitarnykh initsiativ [in Russian].
11. Zavialova, O. K., Kalashnyk, M. P., Savchenko, H. S., Stakhevych, H. A., Smirnova, I. V. (2020). From a Work to an «Open» Work: Research Experience. *International Journal of Criminology and Sociology*. №9. P. 2938–2943.
12. Kalashnyk, M P., Sukhorukova, L. A., Savchenko, H. S., Genkin, A O, Smirnova, I. V. (2020). Digital art: Audio-visual component in an animated video production. *Asia Life Sciences*, Supp 22 (2). P. 215–228.

Арефьева Анна Юрьевна, кандидат философских наук, докторант кафедры этики и эстетики, Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова

АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЙ ПРОЕКТ ЦЕЛОСТНОСТИ ЧЕЛОВЕКА В МУЗЫКАЛЬНОЙ ПОЭТИКЕ И. СТРАВИНСКОГО

Отмечена актуальность проблемы целостности человека как культурно-исторической данности социума и искусства, в частности музыки. Цель статьи – определить феномен дифференциальной онтологии и антропологии как музыкальный геиштальт в контексте музыкального творчества и рефлексии И. Стравинского. Методологию исследования составляет системный, компаративный подход, трансцендентальный, феноменологический, диалектический методы, реализующие программу видения антропологической семиосферы музыки как культурного единства. Научная новизна статьи состоит в том, что определены имплицитные и эксплицитные модусы антропологии музыки в творчестве И. Стравинского. И. Стравинский имеет украинские корни, его влияние на формирование европейской культуры еще недооценено с позиции украинской ментальности, кордоцентризма, что эксплицитно было определено в теоретической рефлексии автора как поиск «целостного человека». Охарактеризованы фольклорные, мифологические мотивы произведений, созданных для Дягилевских сезонов, а также диспозиции «авангард – неоклассика», которая становится эпицентром размышлений композитора о музыкальном феномене. Доказано, что сценический синтез в произведениях

И. Стравинского имеет свой музыкальный образ, где доминирует импульс поиска музыкальной целостности произведения как аналога гармоничного, целостного человека. Симбиоз музыкально-хореографических констелляций происходил как движение к универсальной гармонии, а музыкальная ткань произведения формировалась как универсальный синтез сакральных, мифологических, креативных интенций. Сценический синтез, который можно определить как своеобразный музыкальный образ, нельзя отделять от хореографического, сценографического образов, составляющих единую целостность. Стравинский был харизматичным лидером музыкального авангарда XX в., достаточно разнопланово, структурно определившего сквородинскую линию «двух сердец» – профанной и сакральной стихии музыкального феномена как универсальной онтологии целостного человека-художника.

Ключевые слова: музыкальный феномен, цельность человека, гармония, сценическое пространство, музыкальный образ.

Arefeva A. Yu. Candidate of Philosophical Sciences, PhD student of the Department of Ethics and Aesthetics of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov

ANTHROPOLOGICAL PROJECT OF HUMAN INTEGRITY IN I. STRAVINSKY'S MUSICAL POETRY

Emphasis is placed on the urgency of the problem of human integrity as a cultural and historical fact of society and art, in particular music. The aim of the article is to define the phenomenon of differential ontology and anthropology as a musical gestalt in the context of I. Stravinsky's musical creativity and reflection. The research methodology is a systematic, comparative approach, transcendental, phenomenological, dialectical methods that implement the program of seeing the anthropological semiosphere of music as a cultural unity. The scientific novelty of the article is that the implicit and explicit modes of anthropology of music in the work of I. Stravinsky are determined. I. Stravinsky has Ukrainian roots, his influence on the formation of European culture is still underestimated from the standpoint of Ukrainian mentality, cordocentrism, which was explicitly defined in the theoretical reflection of the author as the search for «whole man». The folklore and mythological motifs of the works created for the Diaghilev seasons are characterized, as well as the disposition «avant-garde – neoclassic», which becomes the main epicenter of the composer's thoughts on the musical phenomenon. Conclusions. It is proved that the stage synthesis in the works of I. Stravinsky has its own musical image, where the impetus to the search for the musical integrity of the work as an analogue of a harmonious, integral person dominates. The symbiosis of musical and choreographic constellations took place as a stimulus to universal harmony, and the musical fabric of the work was formed as a universal synthesis of sacred, mythological, creative intentions. Stage synthesis, which

can be described as a kind of musical can not be separated from the choreographic, scenographic images that form a single whole. Stravinsky was a charismatic leader of the musical avant-garde of the twentieth century, who defined the Frying Pan line of «two hearts» – a profane and sacred element of the musical phenomenon as a universal ontology of the whole human artist.

Keywords: *musical phenomenon, human integrity, harmony, stage space, musical image.*

УДК 141.82(091)

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.54.265820>

Владленова Іліана Вікторівна, доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри філософії, Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна
e-mail: vladlenova.ntuhpi@gmail.com
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-6958-7183>

Дун Тінтін, аспірант кафедри філософії, Національний технічний
університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна
e-mail: 331418909@qq.com

ДОСЛІДЖЕННЯ МАРКСИЗМУ: АНАЛІТИЧНІ ПІДХОДИ

Статтю присвячено дослідженню марксизму в контексті аналітичних підходів. Розглянуто центральні проблеми марксизму та спроби їх вирішити, спираючись на аналітичну традицію. Стверджується, що аналітичний марксизм не зміг обґрунтувати науковість вчення. Філософські пошуки в аналітичному марксизмі ґрунтуються навколо оцінки значення ключових марксистських ідей: революція, класова боротьба, відчуження, капіталізм.

Ключові слова: марксизм, аналітичний марксизм, теорія справедливості, капіталізм, соціалізм.

Постановка проблеми. Марксизм є дуже суперечливою, одіозною доктриною, але, тем не менш, важко заперечувати, що він є потужною філософською системою, яка вплинула на мислення, історію, культуру та подальший розвиток не тільки філософії, але й людства [1]. К. Маркс намагався об'єднати економіку та філософію, щоб побудувати грандіозну теорію розвитку людської історії. Зазвичай під марксизмом розуміють систему філософських ідей, започатковану К. Марксом та Ф. Енгельсом [2]. Центральні ідеї марксизму: держава протягом історії є механізмом для експлуатації мас панівним класом, класова боротьба є головним каталізатором історичних змін, капіталістична система неминуче після встановлення диктатури пролетаріату буде замінена соціалістичним порядком і безкласовим суспільством – комунізмом (цей прогноз Маркса не збувся, що спричинило критику його ідей К. Поппером) [3]. Подальший розвиток марксизму продовжився в різних варіаціях неомарксизму, у тому числі в аналітичному марксизмі, згідно з яким існує жорстке ядро марксистської парадигми (у термінології І. Лака-

тоса) [4;5]. Внесок І. Лакатоса у філософію визначається формулюванням методології науково-дослідних програм та переглядом критерію розмежування К. Поппера між наукою та не наукою, що привело до нової концепції наукової раціональності [5]. Для К. Поппера теорія є науковою лише в тому випадку, якщо вона піддається фальсифікації, але в теорії І. Лакатоса її важливість дещо зменшується. Він вважає, що замість окремої фальсифікованої теорії, яку слід спростувати, існує послідовність фальсифікованих теорій, що характеризуються спільним жорстким ядром неспростованих центральних тез. Завдання дослідника сформулювати «допоміжні гіпотези», які утворюють захисний пояс навколо цього ядра, саме цей захисний пояс допоміжних гіпотез має витримати основний тягар випробувань, його налаштовують і переналаштовують або навіть повністю замінюють, щоб захистити жорстке ядро. Таким чином, під час спростування будується нова теорія з тим же твердим ядром, але модифікованим набором допоміжних гіпотез. Адепти аналітичного марксизму вважають, що існує жорстке ядро марксизму та захисний пояс, і їх завдання полягає в заміні застарілих, зайвих або вироджених елементів марксистської традиції та оновленні методології марксизму за рахунок аналітичної філософії та методології сучасних соціальних наук. Це оновлення відбувається навколо реконструкції історичного матеріалізму Маркса, його філософської антропології та таких концептів, як свобода, відчуження, експлуатація, боротьба класів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналітичний марксизм – це теоретичний напрямок у західному марксизмі, який склався у 1980-х рр. на тлі спроби реконструкції марксистської теорії, відмови від гегелівської діалектики та методологічного холізму. Серед видатних представників цього напрямку можна назвати таких філософів: Д. Коен, Ю. Елстер, Д. Ремер, Е. Райт, С. Боулс, А. Пшеворський.

Д. Коен, канадський політичний філософ, який працює на перетині юриспруденції та соціології, відомий дослідженнями марксизму та розробкою ідей егалітарності в нормативній політичній філософії. Намагаючись обґрунтувати соціалізм, він протиставляє свої погляди Д. Роулзу та Р. Нозіку. Критикуючи капіталізм, він розробляє концепт суспільства з рівними соціальними та громадянськими правами всіх членів цього суспільства з рівними правами та можливостями.

Дослідження Ю. Елстера є пов'язаними з проблемами пояснення раціонального вибору та базуються на широкому аналізі в міждисциплінарному кластері економіки, політології, історії, філософії та психології.

Д. Ремер досліджує марксистську економіку, політичну конкуренцію та справедливість, обґрунтовуючи принцип класової експлуатації, тим самим продовжуючи розробляти один із головних принципів марксизму.

Ерік Олін Райт намагається переосмислити класи, класову структуру та класову свідомість. С. Боулс робить акцент на аналізі освіти капіталістичного суспільства, яка, на його думку, підкоряється буржуазії та головна функція якої полягає в тому, щоб прищепити дітям капіталістичні норми та цінності.

А. Пшеворський намагається дослідити вибір, з яким стикаються соціалістичні рухи, коли вони розвиваються в капіталістичних суспільствах, залучаючи до свого аналізу низку абстрактних моделей політичної та економічної структури. А. Пшеворський стверджує: робітники мали вагомі причини боротися за вдосконалення капіталізму, тому проєкт соціалістичного перетворення і боротьба за економічний прогрес були окремими історичними явищами.

Метою статті є генеза аналітичних підходів у марксизмі.

Виклад основного матеріалу. Аналітичні марксистки намагалися сучасними методами розвинути вчення Маркса про суспільство як наукову теорію. Були спроби використати методи математичного моделювання, теорії ігор тощо. Філософський підхід розроблявся для оцінки значення ключових марксистських ідей, як-то: епістемічний статус центральних положень марксистського корпусу, їхні логічні зв'язки одне з одним. Виникнення аналітичного марксизму як філософського напрямку пов'язують з опублікуванням у 1978 р. книги Дж. Коена «Теорія історії Карла Маркса: захист», де він намагається оновити та реконструювати вчення Маркса про експлуатацію – відсутність власності у робітників змушує їх продавати свою робочу силу капіталістам, які володіють усіма засобами виробництва [6]. Таким чином, робітники змушені підпорядковуватися наказам капіталістів і віддавати їм щось із того, що виробляють, причому додатковий продукт безповоротно забирають капіталісти. Це історія капіталістичної експлуатації, але чи є вона за своєю суттю є несправедливою? Намагаючися відповісти на це запитання, Коен виводить, що насправді в цій ситуації немає несправедливості, він вважає, що Маркс, можливо, не вважав капіталістичну експлуатацію несправедливою. Насильницьке вилучення надлишку неправильне само по собі, але чи успадковує воно неправильність чогось іншого? Той факт, що передача ресурсів несправедлива через нерівний розподіл засобів виробництва, не робить нерівний розподіл нормативно фундаментальним, тобто, за Коеном, не можна плутати причинну та нормативну фундаментальність. Коен називає свій марксизм аналітичним, бо він артикулює аналітичне мислення (цілісне), яке протистоїть діалектичному [7]. Також аналітичний марксизм, за думкою Коена, використовує потужний аналітичний методологічний інструментарій: методи логічного та лінгвістичного аналізу, які розвивалися в рамках позитивістської та постпозитивістської філософії; методи економічного аналізу від Адама Сміта та Девіда Рікардо, у тому числі математичні методи неокласичної економіки;

«теорію прийняття рішень», «теорію ігор», «теорію раціонального вибору», які широко застосовуються в рамках політології. Його робота – це маніфест історичного матеріалізму, під яким він бачить технологічно детерміновану теорію, у якій економічні виробничі відносини функціонально пояснюються матеріальними силами виробництва. Для Дж. А. Коена дії людини мають раціональний характер. Він спирається на теорію раціональної дії, яка постулює ідеї про те, що люди спираються на інтереси, щоб зробити вибір, який принесе їм найбільшу користь. Люди логічно зважують свої можливості і роблять вибір, який, на їхню думку, буде найкращим [7; 8]. Дж. А. Коен пояснює перехід примітивного суспільства на більш високий рівень розвитку, посилаючись на раціональний характер людського виду: там, де є можливість прийняти більш продуктивні технології і, таким чином, можливість зменшити тягар праці, люди будуть схильні використовувати їх [9]. Але з часом стало зрозуміло, що теорія раціональної дії у практичних умовах не працює: люди здебільшого діють ірраціонально і не завжди згідно зі своїми інтересами.

Незважаючи на компрометуючі факти та неузгодженості в марксизмі, вчення К. Маркса є важливою концептуальною філософською системою, яка продукує дискурс та робить аналіз фундаментальних філософських питань та концептів, серед яких основне місце посідає ідея справедливості. Зазвичай у немарксистській традиції дебати ґрунтуються навколо питання, чи може марксизм вмістити теорію справедливості. Цю дискусію чітко пов'язано зі становленням сучасної нормативної політичної філософії після публікації книги «Теорії справедливості» Д. Роулза, в якій він виводить принципи соціальної справедливості, які формують юридичні та моральні обов'язки основних соціальних інститутів суспільства в контексті розподілу отриманих результатів виробництва за прийнятним для всіх принципом [10]. Він порівнює цей принцип із новою формою громадського договору. Таким чином, Д. Роулз визначає зв'язок між справедливістю та рівними правами. Його принципи справедливості формулюють центральні ліберальні ідеї про те, що співробітництво має бути справедливим для всіх громадян, які вважаються вільними і рівними. Принципи Д. Роулза артикулюють те, що кожна людина має однакові непорушні права та свободи, які сумісні з рівнозначними правами і свободами для всіх. Ці права ґрунтуються на справедливій рівності можливостей; мають приносити найбільшу користь найменш забезпеченим членам суспільства [10]. Деякі критики марксизму відмічали, що ідеї марксизму та їх практичне втілення не є справедливими за своєю суттю [11]. Але аналітичний марксист Дж. А. Коен стверджував, що марксистська теорія справедливості повинна зосередитися на егалітаризмі [9]. Він намагався залучити моральну та політичну філософію, щоб продемонструвати несправедливість ринкової економіки. На відміну від традиційного марксизму, Коен відкидає аргумент

про те, що капіталізм несправедливий, тому що в цій системі працівники відчують відчуження або відсутність самореалізації. Він вважає, що ця теза ґрунтується на невинуватому метафізичному підході до людської природи: твердженні, що всі люди прагнуть до однієї мети – продуктивної праці. Оскільки таке твердження не може бути виведено з апіорних істин логіки або з досвіду, воно не може бути обґрунтоване засобами, доступними для аналітичної філософії. Далі Дж. А. Коен стверджує, що капіталізм – це система, що характеризується несправедливою експлуатацією не тому, що праця робітників крадеться роботодавцями, а тому, що це система, у якій порушується автономія, що призводить до нерівномірного розподілу вигоди. Дж. А. Коен критикує Д. Роулза за те, що він ставиться до особистих повноважень людей, як до ще одного зовнішнього ресурсу, та наголошує, що треба звернути увагу на важливі питання, які можна розглянути в рамках марксистської традиції. Це питання задуму, обґрунтування та стратегії щодо проєкту протистояння та подолання капіталізму. Незважаючи на великий арсенал логічних методів, який намагався використати Дж. А. Коен у своїх дослідженнях, він так і не зміг остаточно відповісти на поставлені питання. Колапс Радянського Союзу та явні проблеми державної економіки в цій країні він пояснював «недозрілістю» капіталізму, на тлі якого було побудовано соціалізм, а неможливість пролетарської революції в країнах розвинутого капіталізму – відсутністю великої кількості пролетаріату, під яким він розуміє виключно селян – переважної маси «безпосередніх виробників», а не промислових найманих робітників.

Інший представник аналітичного марксизму Ю. Елстер працював у межах теорії раціонального вибору, але критикував неокласичну економічну теорію та доктрину суспільного вибору [12–14]. Він намагався відповісти на глобальне питання: чи є альтернативи капіталізму? Практика радянського режиму продемонструвала, що державні підприємства мають серйозні економічні недоліки: проблеми стимулювання, неефективні схеми інвестування, неправильний розподіл ресурсів між галузями, дефіцит товарів та послуг. Чи пов'язано ці недоліки з тим, що капіталізм є єдиною економічно життєздатною формою економічної організації для сучасних індустріальних суспільств? Чи існують альтернативні державні інститути? Ю. Елстер пропонує декілька альтернативних можливостей, у тому числі модель економіки, яка спирається на економічні кооперативи, що належать робітникам. Ю. Елстер також вважає необхідним зробити інституційну реформу, яка б підтримувала право на працю як позитивну цінність, тобто він постулює ідеал самореалізації людини через працю. У книзі «Пояснення технічних змін» Ю. Елстер виводить, що модифікація знарядь праці відіграла важливу роль в еволюції розумного життя на Землі [13]. Він запропонував новий підхід – методологічний плюралізм

у соціальних науках на противагу всеосяжній Марксовій концепції, і доводить, що соціальні науки повинні покладатися на велику кількість теоретичних інструментів: моделей, способів аналізу, кількісних методів тощо.

Е. Райт у книзі «Розуміючи класи» намагається розробити загальну концепцію класів, яка зможе допомогти інтегрувати ідеї різних теоретичних традицій таким чином, щоб співвіднести їх з сучасним станом капіталізму [15]. Побудована Райтом інтегративна модель для аналізу класів розрахована на різні широкі традиції класового аналізу та спирається на три кластери: стратифікаційні підходи до класів, які визначають клас з точки зору індивідуальних атрибутів та умов; веберівський підхід, який визначає клас у термінах різноманітності механізмів накопичення можливостей; і марксистські підходи, які визначають клас з точки зору механізмів експлуатації та панування. Кожен із цих причинно-наслідкових механізмів, за думкою Е. Райта, відіграє ключову роль в окремих потоках причинно-наслідкових процесів, і його завдання – прояснити ці основні механізми, а потім спробувати інтегрувати їх у ширшу пояснювальну модель класів. Райт виводить, що теоретичні традиції визначають різні види причинно-наслідкових процесів. Він вважає, що марксистська традиція успішно визначає реальні механізми, які мають значення для широкого спектра важливих проблем, але, незважаючи на це, марксизм не є повноцінною «парадигмою», здатною всебічно пояснити всі соціальні речі та соціальні механізми, які фундаментуються на уніфікованому каркасі. Марксизм також не має монополії на здатність виявляти реальні соціальні механізми. Е. Райт намагається застосувати до марксизму прагматичний реалізм як підхід, який допомагає виявити набір фундаментальних питань і проблем, які інші теоретичні традиції або ігнорували, або маргіналізували. На відміну від Е. Райта, М. Вебер вважав, що у К. Маркса був спрощений погляд на стратифікацію. Вебер стверджував, що володіння майном, таким як фабрики чи обладнання, є лише частиною того, що визначає соціальний клас людини. Соціальний клас для М. Вебера включає владу та престиж на додаток до власності чи багатства. Таким чином, М. Вебер розширив марксистську концепцію класу шляхом формування суб'єктивного елемента у формі статусних груп, які існують на підставі цінностей, переконань та способу життя. Його концепція соціальної дії маніфестує ідею про те, що дія стає соціальною, коли у своєму цілепокладанні впливає на інших людей або зумовлена їх існуванням та поведінкою [16].

Аналітичний марксист Д. Ремер спирався на неокласичну економіку, щоб спробувати захистити марксистську концепцію класів. У своїй «Загальній теорії експлуатації та класу» Д. Ремер використав теорію раціонального вибору і теорію ігор, щоб продемонструвати, як експлуатація та класові відносини можуть виникнути у процесі розвитку ринку праці [17]. Д. Ремер дійшов

висновку, що експлуатація і клас породжуються не у сфері виробництва, а в ринковому обміні. Важливо, що як суто технічна категорія експлуатація не завжди передбачала моральну помилку. А. Пшеворський у роботі «Капіталізм і соціал-демократія» також намагався використати теорію раціонального вибору, щоб продемонструвати, що революційні стратегії, прийняті соціалістами в ХХ ст., могли зазнати невдачі, оскільки в раціональних інтересах робітників було прагнення до реформи капіталізму шляхом досягнення визнання профспілок, зростання заробітної плати та покращання умов життя, а не прийняття ризикованої стратегії революції [18]. Це дослідження вибору, з яким стикаються соціалістичні рухи, коли вони розвивалися в капіталістичних суспільствах. А. Пшеворський стверджує, що економічні проблеми мають велике значення, і робітники мали вагомні підстави боротися за покращення капіталізму. Але пізніше він змінив свої погляди та перетворився на демократа, обстоюючи ідею про те, що саме демократія – це цінність, яку потрібно захищати понад усе. У роботі «Мінімалістична концепція демократії: захист» він пише, що на нього вплинули Ентоні Даунс («Економічна теорія демократії») та Манкур Олсон («Логіка колективних дій») [19].

У посткоронавірусному світі збільшилася нерівність між дуже багатими та дуже бідними. Триває «збентеження» середнього класу щодо свого майбутнього. Аналітичні марксистичні не змогли довести наявність гармонічної класової концепції та важелів, які можуть виправдати подальшу актуальність марксизму. Але наявні класові проблеми, політичний популізм, неможливість вирішення глобальних проблем людства каналізує політичний дрейф сучасного марксизму в різних напрямках. Основні засади цього процесу: зростання нерівності, монополій та економічна турбулентність, геополітичні конфлікти. Ці процеси рухають марксистські ідеї в неомарксистській традиції. Марксизм показав значну здатність до самовідновлення. У сучасній версії марксизму превалює відмова від пошуку наукових засад марксизму та редукціонізму (постмарксизм), спостерігається спроможність генерувати нові ідеї та розгортати дискусії навколо старих проблем (класова боротьба, відчуження, проблема справедливості тощо). Продовжується робота над соціальними утопіями в рамках марксизму та поширюються роботи з критикою капіталізму в постмарксистському дискурсі Франкфуртської школи, у міждисциплінарних дослідженнях теоретиків: Е. Гідденс, У. Бек, С. Леш, З. Бауман, Т. Піккеті. Розвивається постструктуралістський марксизм, який ґрунтується на працях Л. Альтюсера та М. Фуко.

Висновки. Серед аналітичних марксистів немає консенсусу щодо основних засад марксизму, їх інтереси мають широкий політичний спектр – від комунізму до соціал-демократії. Аналітичні засоби дослідження на кшталт теорії раціонального вибору та теорії ігор не можуть бути надійним методом об-

грунтування та дослідження марксизму. Також марксизм не може бути теорією справедливості в досить вузькому сенсі, як це розуміють деякі аналітичні марксистки. Питання справедливості не можна розглядати окремо від питань влади чи балансу класових сил у будь-якій конкретній кон'юнктурі. Більшість із запропонованих аналітичних підходів не вирішують проблеми конфігурації владних відносин у сучасному світі і, таким чином, виглядають не більше ніж вправи з логіки [20; 21].

Як проєкт аналітичний марксизм значною мірою зник до кінця 1990-х рр. Більшість філософів дійшли висновку, що як теорія для пояснення людських дій аналітичний марксизм був невдалим як з теоретичних, так і з практичних підстав. Аналітичний марксизм потрапив «під обстріл» з різних сторін, як марксистських, так і немарксистських. Ряд критиків стверджували, що аналітичний марксизм виходив з неправильних методологічних і гносеологічних посилок, у той час як аналітичні марксистки відкидали діалектично орієнтований марксизм, інші марксистки стверджували, що відмінний характер марксистської філософії втрачається, якщо її розуміти не діалектично. Для діалектичних марксистів аналітичний марксизм розщеплює марксизм та перетворює його із систематичної доктрини революційного перетворення на набір дискретних тез, у яких намагаються знайти якусь логічну послідовність та емпіричну достовірність [22–24].

Незважаючи на невдалі спроби використати аналітичні методи до дослідження марксизму, філософський дискурс, який було таким чином започатковано, продовжився в інших сферах – моральній і політичній філософії, демократичній теорії, що використовує економічні моделі. Суто марксистські концепти, як: відчуження, панування, класи, стали предметом обговорення філософів різних течій – від філософської антропології до соціальної філософії та постмодернізму. Марксизм залишається впливовим філософським напрямом, і його ідеї втілюються в багатьох соціальних та політичних рухах, у тому числі в комуністичних партіях, не тільки в традиційному кубинському та корейському варіантах, але і в дійових комуністичних партіях від Португалії, Японії до Канади та Америки. Також марксистські ідеї розчиняються в таких версіях комунізму, як анархокомунізм і християнський комунізм, які залишаються частково під впливом марксистських теорій, формуються нові варіанти лібертаріанського і гуманістичного марксизму. У сучасному світі марксизм ховається за антикапіталістичними лозунгами та критикою капіталізму, суспільства споживання та влади монополій [25–29].

ЛІТЕРАТУРА

1. Владленова І. Идеология как мистификация реальности. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2020. №61. С. 69–80.

2. Marx K., Engels F. The German ideology. Part 1. In Tucker, R. C. (Ed.). The Marx-Engels reader. New York : W. W. Norton & Company, 1978. 707 p.
3. Popper S. K. R. The Open Society and Its Enemies. London : Routledge, 2011. 800 p.
4. Burawoy M. For a sociological Marxism: the complementary convergence of Antonio Gramsci and Karl Polanyi. *Politics & Society*. 2003. Vol. 31, Is. 2. P. 193–261.
5. Lakatos I. Proofs and Refutations. Cambridge: Cambridge University Press, 1976. 184 p.
6. Cohen G. A. Karl Marx's Theory of History. A defence. Oxford : Oxford University Press, 2000. 204 p.
7. Cohen G. A. History, Justice and Freedom. Themes from Marx. Oxford : Oxford University Press, 1989. 369 p.
8. Cohen G. A. Self-Ownership, Freedom and Equality. Cambridge : Cambridge University Press, 1995. 277 p.
9. Cohen G. A. If You Are an Egalitarian, How Come You Are So Rich? *The Journal of Ethics*. 2000. Vol. 4, No. 1/2, *Rights, Equality, and Liberty Universidad Torcuato Di Tella Law and Philosophy Lectures 1995–1997* (Jan. – Mar., 2000). P. 1–26.
10. Rawls J. B. A Theory of Justice. Cambridge ; Massachusetts : The Belknap Press of Harvard University Press, 1971. 560 p.
11. Hayek F. The Pure Theory of Capital. Chicago : University of Chicago Press, 1941. P. 90.
12. Elster J. Logic and Society: Contradictions and Possible Worlds. Chichester and New York : John Wiley & Sons. Studies in Rationality and Irrationality, 1978. V. 11 (4). P. 505–506.
13. Elster J. Explaining Technical Change. Cambridge : Cambridge University Press, 1983. 276 p.
14. Elster J. Making Sense of Marx. Cambridge : C. U. P, 1985. 576 p.
15. Wright E. O. Classes: Methodological. theoretical and empirical. Problems of Class analysis. London : New Left Books, 1985. 543 p.
16. Weber M. The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism. London : Penguin Classics; Penguin Twentieth-Century Classics edition, 2002. 392 p.
17. Roemer. J. E. A General Theory of Exploitation and Class. Cambridge : Harvard University Press, 2014. 316 p.
18. Przeworski A. Capitalism and Social Democracy. Cambridge : Cambridge University Press, 1986. 280 p.
19. Przeworski A. Minimalist Conception of Democracy: A Defense. *Democracy's value*. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. P. 23–55.
20. Brown W. In the ruins of neoliberalism: The rise of antidemocratic politics in the west. Columbia : Columbia University Press, 2019. p. 264.
21. Владленова І. В. Громадянське суспільство та фактори його розвитку. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2019. Т. 1, №40. С. 74–85.
22. Bachand R. What's Behind the WTO Crisis? A Marxist Analysis. *European Journal of International Law*. 2020. V. 31, Issue 3. P. 857–882. URL: <https://doi.org/10.1093/ejil/chaa054> (дата звернення: 26.09.2022).

23. Salgado P. Anti-Eurocentric Historicism: Political Marxism in a Broader Context. 2021. *Historical Materialism*. URL: https://brill.com/view/journals/hima/29/3/article-p199_9.xml?language=en (дата звернення: 26.09.2022).
24. Amin G. F. Marxism. *International Law and the Enduring Question of Exploitation: A History Athens Journal of Law*. 2021. V. 7, is. 3. P. 359–378.
25. Владленова І. В. Посткоронавірусний світ: кризис в національній безпеці та мрії про «суспільство споживання». *Гілея*. 2020. № 155. С.170–174.
26. Piketty T. Capital and ideology. *The Belknap Press of Harvard University Press*. 2020. 1104 p.
27. Malm A. The progress of this storm: Nature and society in a warming world. London : Verso Books, 2018. 256 p.
28. Fraser N., Jaeggi R. Capitalism: A conversation in critical theory. London : Polity Press, 2018. 224 p.
29. Choquet, P. L. Alienation and the task of geo-social critique. *European Journal of Social Theory*. 2021. №. 24. P. 105–122.

REFERENCES

1. Vladlenova, I. (2020). Ideologiya kak mistifikaciya-realnosti. *Visnyk KhNU Karazina – Bulletin of KhNU named after Karazin*, 61, 69–80 [in Ukrainian].
2. Marx, K., Engels, F. (1978). The German ideology. Part 1. In Tucker, R. C. (Ed.), *The Marx-Engels reader*. W. W. Norton & Company.
3. Popper, S. K. R. (2011). *The Open Society and Its Enemies*. Routledge.
4. Burawoy, M. (2003). For a sociological Marxism: the complementary convergence of Antonio Gramsci and Karl Polanyi. *Politics & Society*. Vol. 31, issue 2, 193–261.
5. Lakatos, I. (1976). *Proofs and Refutations*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Cohen, G. A. (1978). *Karl Marx's Theory of History. A defence*. Oxford: Oxford University Press.
7. Cohen, G. A. (1989). *History, Justice and Freedom. Themes from Marx*. Oxford: Oxford University Press.
8. Cohen, G. A. (1995). *Self-Ownership, Freedom and Equality*. Cambridge: Cambridge University Press.
9. Cohen, G. A. (2000). If You Are an Egalitarian, How Come You Are So Rich? *The Journal of Ethics, Rights, Equality, and Liberty* Universidad Torcuato Di Tella Law and Philosophy Lectures. Vol. 4, 1–26.
10. Rawls, J. B. A (1971). *Theory of Justice*. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.
11. Hayek, F. (1941). *The Pure Theory of Capital*. Chicago: University of Chicago Press.
12. Elster, J. (1978). *Logic and Society: Contradictions and Possible Worlds*. Chichester and New York: John Wiley & Sons. Studies in Rationality and Irrationality.
13. Elster, J. (1983). *Explaining Technical Change*. Cambridge : Cambridge University Press.
14. Elster, J. (1985). *Making Sense of Marx*, Cambridge: C. U. P.

15. Wright, E. O. (1985). *Classes : Methodological. theoretical and empirical. Problems of Class analysis*. London: New Left Books.
16. Weber, M. (2002). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. London: Penguin Classics; Penguin Twentieth-Century Classics edition.†
17. Roemer, J. E. (2014). *A General Theory of Exploitation and Class*. Cambridge : Cambridge. Harvard University Press.
18. Przeworski, A. (1986). *Capitalism and Social Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
19. Przeworski, A. (1999). *Minimalist Conception of Democracy: A Defense*. Democracy's value. Cambridge: Cambridge University Press.
20. Brown, W. (2019). *In the ruins of neoliberalism: The rise of antidemocratic politics in the west*. Columbia University Press.
21. Vladlenova, I. V. (2019). *Grazhdanskoe-obshchestvo-i-factory-ego-razvitiya. Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Serii: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiologhiia – The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, philosophies of law, political science, sociology, Vol. 1, 40, 74–85 [in Ukrainian]*.
22. Bachand, R. What's Behind the WTO Crisis? A Marxist Analysis. (2020). *European Journal of International Law, Vol. 31, issue 3, 857–882*.
23. Salgado, P. Anti-Eurocentric Historicism: Political Marxism in a Broader Context. (2021). *Historical Materialism*. URL: https://brill.com/view/journals/hima/29/3/article-p199_9.xml?language=en.
24. Amin, G. F. (2021) *Marxism. International Law and the Enduring Question of Exploitation: A History Athens. (2021). Journal of Law, Vol. 7, issue 3, 359–378*.
25. Vladlenova, I. V. (2020). *Postkoronavirusnyi svit: kryzys v natsionalnii bezpetsi ta mrii pro «suspilstvo spozhyvannia». Hileia – Gilea, 155, 70–174 [in Ukrainian]*.
26. Piketty, T. (2020). *Capital and ideology*. The Belknap Press of Harvard University Press.
27. Malm, A. (2018). *The progress of this storm: Nature and society in a warming world*. 2018. London: Verso Books.
28. Fraser, N., Jaeggi, R. (2018). *Capitalism: A conversation in critical theory*. London: Polity Press.
29. Choquet, P. L. (2021). *Alienation and the task of geo-social critique. European Journal of Social Theory, 24, 105–122*.

Владленова Илиана Викторовна, доктор философских наук, доцент, профессор кафедры философии, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт», Украина

Дун Тинтин, аспирант кафедры философии, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт», Украина

ИССЛЕДОВАНИЯ МАРКСИЗМА: АНАЛИТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ

Статья посвящена исследованию аналитического марксизма. Рассмотрены центральные проблемы марксизма и их решение в аналитической традиции. Утверж-

дается, что аналитический марксизм не смог обосновать научность учения. Философские поиски в аналитическом марксизме формируются вокруг оценки значения ключевых марксистских идей: революция, классовая борьба, отчуждение, капитализм.

Ключевые слова: марксизм, аналитический марксизм, теория справедливости, капитализм, социализм.

Vladlenova Iliana, Doctor of Philosophy, Associate Professor,
Professor of the Department of Philosophy of the National Technical University
«Kharkiv Polytechnic Institute», Ukraine

Dong Tingting, Postgraduate Student, Department of Philosophy, National
Technical University, «Kharkiv Polytechnic Institute», Ukraine

ANALYTICAL APPROACHES TO THE STUDY OF MARXISM

The article is devoted to the study of analytical Marxism. The central problems of Marxism and attempts to solve them based on the analytical tradition are considered. Analytical Marxism could not substantiate the scientific nature of the doctrine. Philosophical research in analytical Marxism is based on the assessment of the importance of key Marxist ideas: revolution, class struggle, alienation, capitalism.

Keywords: Marxism, analytical Marxism, theory of justice, capitalism, socialism.

Kachurova Svitlana Volodymyrivna, PhD, Associate Professor of the
Department of Philosophy
of the Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine
e-mail: kachurova2020@gmail.com
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-3103-3142>,

Kovalenko Hanna Viktorivna, PhD in Law, Assistant Professor
of the Department of Philosophy, Yaroslav Mudryi National Law University,
Kharkiv, Ukraine
e-mail: kovalenkoa757@gmail.com
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-6398-4399>

ILLUSOR BEING OF IDEOLOGY

In this study, the transition of philosophy into its own otherness, that is, the ideology proceeding from the non-identity of thinking and being, is considered. Just as Hegel's logical philosophy reached the form of universality, through a direct denial of the diversity of its historical forms, so post-Hegelian thought was defined through its attitude to ideology as philosophy «overturned» into politics, again appeared in historical forms. On the example of the paradoxical legacy of famous thinkers of the twentieth century, such as K. Mannheim, M. Heidegger and others, the authors establish the extreme point of the fall of philosophy into ideology and the beginning of its release from the functions of political technology in order to return to lost universality.

Keywords: *otherness, appearance, technique, ideology, gestalt.*

Problem setting. Until now, it never ceases to amaze the fact that throughout its history, since its inception (1800), the concept of «ideology» has gone the way of «double negation»: positive (De Trassi), negative (K. Marx) and again positive (K. Mannheim). This path was determined by the events taking place on the surface of ideological doctrines. Here the initiator was the political reality. But what actually caused this process?

The appearance of the phenomenon of ideology coincided with the dawn of philosophical thought, with the achievement of its classical form. It is natural to assume that the aforementioned double meaning of ideology is internally connected with the further fate of philosophy (in the so-called «non-classical period»). Here they, philosophy and ideology, entered into a paradoxical form of interaction, either merging into one whole, or diverging to the opposite. What is the essence of this

relationship, the essence that largely determined the events of recent history, and therefore allows us to adequately understand the events of present reality?

Recent research and publications analysis shows that most of the authors focus their attention on the influence of modern ideologies on politics. So Michael Hunt points to the ideological factor that completely determines the foreign policy of the United States [1], and Chen Jian, respectively, to the communist ideology of the «permanent revolution» – to the formation of the domestic and foreign policy of the PRC during the years of the Cold War [2]. Hal Brands explores the conflict between the ideologies of liberalism and authoritarianism [3]. Other authors emphasize the internal relationship between the phenomenon of ideology and modern religions. So Carul Kersten, speaking about the peculiarities of the phenomenon of the «revival of Islam», offers an original concept, which traces the genesis of the interaction of a specific historical form of religion and ideology [4]. Of undoubted interest are the works of contemporary researchers who examine the relationship between international law and modern ideologies (Thierry Balzac and Pablo Barnier-Havam).

And yet, in all the mentioned approaches, the phenomenon of ideology is associated with the phenomena of the historical, legal, political and religious forms of human life, which are rather its derivative epiphenomena. This is due to the peculiarity of this phenomenon. Ideology, from the very beginning of its historical life, subordinated all these moments to itself and unambiguously determined them. The only exception was philosophy, for the simple reason that in its time it stood at the source of the emergence of ideology.

The formulation of goals. This research sets itself the following task: by analyzing the essence of the two largest ideologies of the twentieth century – national socialism and communism, to determine the peculiarity of the form of their interaction with philosophy, reflected in which, as in their otherness, they were forced to improve their doctrines.

Paper objective. In paragraph 198 of M. Heidegger's notorious «Black Notebooks», we read the following entry: «Why National Socialism can never be a principle of philosophy, but must always be placed under philosophy as a principle. Why, on the contrary, National Socialism can occupy well-defined positions and thereby promote the formation of a new basic attitude to Being! But this is only with the condition that he knows himself within his borders – that is, he will understand that he will be true only when he is able to release and prepare the initial truth» [5, 214].

This statement does not belong to some ordinary party worker, Minister of Propaganda or Fuhrer. Their author is at the same time (*Gleichzeitigkeit*) the creator of «Being and Time», can be the most pure from the ideology of the book of the twentieth century. In two sentences following one after another, M. Heidegger, not

leaving as reality of thought, but in the reality of National Socialism, formulates two diametrically opposite statements. 1. National Socialism cannot become a new philosophical (!) Principle; and 2. On the contrary, it can become one. 3. Puts forward a condition in which the key is «cognizes, understands».

So, we have two drives of two defining Western thinking forms of being: from politics to philosophy, and from philosophy to politics. The point of their contact is the phenomenon of ideology. How could this happen? What is the cause of this phenomenon?

It should be taken into account that initially K. Marx and F. Engels, using the term «ideology», transferred his sharply negative meaning (distorted consciousness) not only to individual systems of philosophy. «They not only opposed a certain philosophical system, but, in the end, overcome and destroy philosophy in general through their scientific socialism,» emphasizes Karl Korsh. Here, contrary to the founders, he insists on the deep connection between Marxism and philosophy: «It is impossible to abolish philosophy without realizing it» [6]. And under this thesis the Marxist signed? There is some kind of game of meanings. As part of the same teaching, the thesis «*shines*» (scheinen) in the antithesis and vice versa.

Here is a phrase from Hegel's logic that struck the ideologists of the beginning of the last century so much that it forced him to fully establish himself in the final revision of the alternative «philosophy – ideology». «Objectivity of Appearance» (Die Objektivität des Scheins). What is the meaning of this statement of the German philosopher? «Isn't it the same thought that is objective and illusory, because it contains *one of the sides* of the o b j e c t i v e world? Not only Wesen (essence), but also Schein (appearance) are objective».

But if someone demands something from someone, then they are clearly in a relationship, in a dialogue, in reflection. This attitude is determined by the very «appearance», behind which some ideologists are forced to recognize an objective, ontological status. But even eight years ago, at the time of the creation of Materialism and Empirio-Criticism (1908), they hardly agreed with such a statement. It turns out that none other than Hegel *himself* in his preface (and, according to many Hegelian experts, was written *after* the main body of the work had already been written), he laid the «bomb» of reflection into the finished building, a precisely adjusted ladder of the logic of transitions hermeneutic horizon, which so worried F. Schleimacher at that time.

On October 13, 1806, in the vicinity of Yen, two people commit acts that will go down in history and remain for a long time. They are practically peers. The name of one on the lips of half -world, behind the 100 thousandth army and tomorrow a brilliant victory over the Germans. His name is Napoleon. The name of the other is practically not known to anyone. He is German. Iena was taken by the French, and he rushes around the city in search of a refuge. In his pockets he has a manuscript of phenomenology. His name is Hegel.

Where does world history live, or, how did the German philosopher love to express himself, the World spirit? Not in the hat of Napoleon, his horse, and not even on the tip of the bayonets of his soldiers. And even more so, not in his body. We say: worldwide history lives in the *actions* of thousands of thousands of people acting at this time. What remains after a worldwide event? – Memories. Where does the spirit of the «phenomenology of the spirit» of Hegel live? Not in the letters, sheets and bindings of this book. He is in the meanings that are equal to actions that are born as a result of reading these letters, words, pages, etc. What remains after reading a philosophical text that affects ideologists, and those, in turn, on politicians, etc.? – Interpretation.

Both in reminiscences and in interpretations, the truth of world history, as it were, acquires a second birth. Glory – this is the reward that the participants in the actions of real participants in political deeds receive. The initial silence, non-recognition and subsequent surprise at the «secret» of the text is the assessment of the participants in the philosophical cognition of reality. On October 13, 1806, the most practical practice – politics and the most theoretical theory – philosophy, apparently had no chance of an organic combination. But exactly one hundred years later, in the form of a strange «centaur» of **ideology**, they became friends «do not spill water». **How could this happen?**

Paper main body. Hegel's system was a response to a very serious claim to philosophy, which was constantly expressed in its address almost from the very moment of its emergence. It sounded something like this: «Philosophy first deal with the contradiction of the diversity of its own forms, when every thinker declared himself a representative of absolute truth, and only then count on some kind of recognition.» Therefore, the appearance and disappearance of the great historical philosophical systems from Parmenides to Hegel was an «omen» in the ontological plan of world history, and Hegelian philosophy became a world-historical «event». In this sense, Hegel did not create any *new* philosophical idea. He voluntarily abandoned his application for the crown of genius, concentrating on solving this problem in Jena (1807). In exactly the same spirit, M. Heidegger defines his destiny in a letter to K. Jaspers (1932). «Since then, I have existed in the role of a gallery keeper, who, in particular, ensures that the curtains on the windows are properly parted or drawn, so that the few great works of the past are more or less well lit for random visitors. Without a picture, I teach and *deal only with the history of philosophy* (our italics), that is, I try, without regard to lecture time, to state what I consider important for the revival of philosophizing» [7].

In non-notifying a *new* sake of historical recognition, something in common between two thinkers is clearly traced. But in the management of the «curtains» through which the light that illuminates the great systems of predecessors penetrates, there is a categorical difference between them. Hegel is not *episodically* (like

Heidegger) addresses one or another philosopher of the past, but methodically subordinates their «lighting» by the logic of the transition. Thanks to this, the initial goal – giving unity by diversity, was achieved. The historical era began to listen to the voice of philosophy. But the solution to one problem led to the emergence of a new one. The form proposed by Hegel, a little later, raised a lot of questions, especially as shown above, he himself participated in their occurrence.

As Damocles, a sword over Hegel's teaching, the problem of interpretation of the transition in the «System» of the absolute idea into nature hung. The transition of inorganic matter is lively, and, then-in a reasonable, formal reason was more or less able to put in the school formula «origin». The picture in his imagination was drawn simply: there was no living cage on Earth, billions of years passed – *it appeared*; There was no conscious activity on the planet, billions of years passed – *it arose*, etc. Voltaire began to laugh at this reason with his understanding of the «transitions» back in the middle of the 18th century. «At first, our imagination enjoys an inconspicuous transition from gross matter to organized matter, from plants to zoophytes, from these zoophytes to animals, from them to man, from man to spirits, from these perfumes, clothed in a small air body, to intangible substances; and ... to God himself ...» [8]. But as the ideal passes (gives rise to) this reason into the material reason, remembering a visual example of the difference in conceivable and real hundred thalers (Kant), could not understand.

F. Engels frankly admits that «in Hegel, the creation of the world often takes on an even more intricate and absurd form than in Christianity.» [9]. He is echoed by A. D. Vlasov: «Hegel slid, fell and, getting up, moved in a different direction. Immediately after the completion of this first “system” of philosophy, the process of its redevelopment and restructuring began, in our opinion, poorly thought out and justified» [10, 16–17]. Numerous supporters of this point of view can be understood. After all, indeed, if you follow the development of the categories in the «Logic of Being» in the form of a transition, the object is given to *itself* in immediacy. But for us it also exists, only its givenness is manifested in the appearance of reflexive categories. In addition, development itself is also given only *for us*. It turns out for an outside observer the subjectivity of this point of view is obvious. Hegel himself explicitly expresses this in paragraph 161 of the Minor Logic. But who said that the «Logic of transition» is a universal key to understanding what is happening. By developing the logic of reflection and the logic of development, does the German philosopher himself *provoke* a different view of the world?

It was here that Willy Moog suspected Hegel of a methodological «trick». «The non-logical idea as such develops further, since it represents the absolute as a whole, philosophically comprehended in a logical form. But this purely logical way of looking at the absolute is not the only possible way of looking at it, rather, in accordance with its own dialectic, it needs to be supplemented by a way of looking

at the idea in its otherness» [11]. We will return to the end of this phrase «an idea in its otherness», but now it should be remembered that Hegel was initially well aware of both types of interpretation of reality: in the form of a transition (ladder), and in the form of reflection (conductor). Therefore, in Phenomenology, he forces all three forms: consciousness, self-consciousness and reason, either to behave directly (on the first steps), then reflexively (on the second step). At the same time, he fulfilled the disclosure of the certainty of the *whole* of Phenomenology and the Encyclopedia of Philosophical Sciences in the horizon of the advantage of the logic of transition. We have already pointed out the reason above: it is logically the *first*, without it, both objectively and subjectively, the logic of reflection is impossible.

In addition, his logical philosophy itself acted as the first, and, therefore, direct denial of the diversity of historical forms. But the main feature of any historical philosophy was that each of them, creating a new idea, carried it through all the moments of being. There was no question of the independent existence of the sciences of nature – natural sciences, and of the spirit – the humanities. Hegel, therefore, conducts research in his «Lectures» on the philosophy of his predecessors, dividing them sequentially into the corresponding sections: «Theory of knowledge plus logic», «Philosophy of nature» and «Philosophy of spirit». Naturally, here they themselves did not yet have the opportunity to «grab» (Hegel himself often emphasizes the similarity of the words «greifen – to seize» and «der Begriff – concept»), the elements of their own systems in their unity. In this sense, for example, E. Linkov characterizes the historical development of science as «an unconscious prerequisite for philosophical thinking» [12, 9]. Here he uses the term «unconscious» exclusively in the context of the absence of the indicated moment «for oneself» of the historical forms of philosophy, which can only be overcome in the logic of the history of philosophy.

For Hegel, the main task was to work from beginning to end the form of transition logic. The total dominance of this category affects the entire array of its system. Only in «Great Logic» (1812) does he use the category of «transition» in the first volume – 253, in the second – 121 and in the third – 139 times. This is several times more than the «reflection» and «development» categories with it. The same thing is repeated in his «philosophy of law» (1821).

The Hegelian version of the «transitions» in the Hegelian system turned out to be so convincing that a hundred years later there was a temptation to designate this whole era, thinking in the horizons of this category «as» modern », contrasting it with another era – «postmodern». A whole direction is formed in the second half of the twentieth century. There is even a special name – «nomadology». The corresponding images were proposed: «Orchids and bees», «Tree and rhizomes (rhizomes)» (Deleuze and Guattari). And this is all in order to express and understand the «shifts» that occurred in historical thinking at the turn of the nineteenth and xx

centuries. Revolutionary transformations in being are instantly reflected in the minds of this being, and, *conversely*, otherwise the thinking consciousness qualitatively transforms the world around him.

Hegel speaks clearly and definitely about the difference between the three logics: being, essence and concept, and therefore about the difference between the three ways of dialectical *consideration*, and therefore about the difference between the three ways of *behavior* of everything that exists. Here he emphasizes: in the first we are dealing with a «transition into another» (Übergehen in Anderes); in the second, with «appearance in another» (Scheinen in Anderes); and only in the third one can one speak of the «development» (Entwicklung) of the concept [13, 343]. In these three horizons, opposites 'posit' themselves ('meet' or 'behave') in quite different ways.

The «transition» relationship is the most popular because of its simplicity. Here the dialectical movement is such that «first» is one, and «later» is its opposite. Day follows night. God's creations follow one after the other. From the category of quality arises the category of quantity, and so on.

«Visibility in the other» is not like that. By the swaying of the trees we judge windy weather; on the fall of the body – about the gravitational force; on inflation – a crisis in industry, on rampant crime – on corruption in law enforcement agencies, etc. Here the one, by subjecting *itself* to negation, posits its other, and vice versa, denying the independence of this other, posits itself. Here it is not the direct that dominates, but the mediated, that is, reflection. And if in the horizons of temporality in the sphere of being, succession is decisive, then here, in the sphere of essence, it is simultaneity. Here again we encounter the same simultaneity (Gleichzeitigkeit) that Hegel speaks of in connection with the relationship between historical philosophy and the epoch, and Gadamer speaks of images and reality.

Hegel even names the structural units of the two corresponding Logic: «Being» and «Essence», differently. In the first logic these are *categories*, in the second they are *reflexive definitions*. For example, when one follows the dialectic of **quality and quantity**, one can be considered *without* the other until it, having completely exhausted itself, passes into its own opposite. This is the dialectic of transition. But the dialectic of **essence and phenomenon** is completely different. As in the structure of ancient scales, an equal-armed lever (yoke) *simultaneously* connects any movement of one edge with another, here one reflexive definition (essence, identity, thing, etc.) develops **only** through its other (phenomenon, difference, property, etc.).

V. Moog «requires additions to the way of considering the idea in its otherness». Until now, we have also considered this problem in the methodological plane. But what if we look at it as an ontological problem? I. Kant in his *Foundations of the Metaphysics of Morals* speaks of the «honesty» (Lauterkeit) of philosophy and precisely in the plane of its being, which is far ahead of the Hegelian formulation

of the question of the relationship between philosophy and the corresponding historical epoch. «Unrecognized, philosophy cannot cling to anything in heaven, nor be supported by anything on earth. And here she must prove her honesty by observing her own laws, and not acting as the herald of those laws that her inspired feeling or, perhaps, tutelary nature whispers to her» [11].

It is noteworthy that this idea is reproduced by M. Heidegger in his treatise «On the Essence of Truth» (1930). Just at that time, K. Mannheim proposes the principle of «relationalism» in the analysis of total ideologies, and H. Plesner insists on the need for philosophy to «enter the dangerous sphere of political life». Yes, and Heidegger himself spoke unequivocally about «*participation in historical action*» as the duty of a philosopher» [13, 308]. In his study, he cites the words of Kant at the very end, emphasizing the importance of freedom for the knowledge of truth. But there are two important points in them that are directly related to the revolutionary transformations of the twentieth century and even to the personal fate of M. Heidegger [14].

I. Kant speaks about the philosophy of «Unerachten». Z. N. Zaitseva translates this word through «unrecognized», but you can – «not held in high esteem». Hegel in Phenomenology speaks of the «recognition movement» (die Bewegung des Anerkennens) [15]. His dialectic will help clarify what kind of non-recognition of philosophy Kant is talking about. First, for recognition to take place at all, not one, but *two* self-consciousnesses are needed; secondly, each of them must see itself in the other. This is the moment of identity. But what is even more important, thirdly, that the self-consciousness in which one self-consciousness sees itself must be different, different, moreover, completely different – opposite.

The «Foundations of the Metaphysics of Morality» was published in 1785. Why, according to Kant, is philosophy still unrecognized, not held in high esteem? Let us fix an additional condition for recognition, which is necessary for such a form of knowledge as philosophy, which, in addition, still leads a historical life. To recognize the ontological status of philosophy, another, at least equal in value, form of cognition is needed. Maybe it's art? But for aesthetic taste, the experience of knowing the world in terms free from sensibility is alien by definition. Maybe it's a religion? But faith is jealous, it itself claims to know the absolute truth and philosophy is a «deadly» competitor for it, a hundred times worse than other religions with which it fights for *recognition* by the people, the state and the historical era.

To answer this question, we need the second plot, which is contained in the above passage from Kant. Philosophy, he says, «must prove its integrity by itself keeping its own laws». Of course, a clarification suggests itself here: not only *its own* laws, but also the laws of the universe. These are the same laws!

Hegel, «closing» one period of the existence of philosophy, the period of its definition through the attitude to its own historical forms of existence, reveals a new

one: the definition of oneself through *its own* other. In its entirety, he explores the key features of this period in his «Logic of essence», demonstrating its power according to all the structural elements of his system, preparing an era when the law «attitude to its other» will fall on a philosophy itself, which has now been an ontological fact.

This form of the absolute other being of philosophy initially, in the root, in its very core, should be permeated with reflection and visibility – non -subservience of being. This is, *as it were*, a theory, but in fact it is not a theory, but rather – practice. But, perhaps, and vice versa: this is not a practice, but a theory that first revolutionary remodels reality in thought, and only then carries out this in being. This is, as it were, the fruit of the activity of individual will, while in fact – the result of the activities of the masses. But, even rather, on the contrary, the activities of the masses under the guidance of the will of the individual leaders. Finally, this is a kind of philosophy, which in reality does not tolerate philosophy, or, conversely, not a philosophy, which with all his might wants to seem a real philosophy. This is *ideology*.

Ideology is philosophy «overturned» into politics, and politics «overturned» into philosophy. There is no need to speak here about any sequence of ideas, when the emergence «removes» the limitations of the previous stage, bringing something new to itself. The Hegelian method of «transitions» to this period of the otherness of philosophy is either not possible here at all, or must be relegated to the background from the very beginning. Therefore, historians of «non-classical» philosophy most often limit themselves to the genesis of ideas within an individual thinker or school, direction and focus on the reflection of existentialism into positivism, phenomenology into ontology, neo-Kantianism into neo-Hegelianism, etc. And they do it right. This is how the object behaves, and they can only follow it. In the rhizome (tuber, rhizome) of social practice, three directions are ripening, each of which defends itself, denying its other. All their forces are spent not on creating something new, but on improving, as K. Mannheim writes, the *method of criticism*. This method «reduces to the destruction of the enemy's utopia by revealing its conditionality by being» [10]. If these words are clarified in the terminology of K. Mannheim himself, then such criticism demonstrates how each «total» ideology seeks to show that its competitor is in fact not a total, but a «partial» ideology, that is, a false, distorted consciousness [16].

According to all the laws of the «phenomenological genre», a relationship of recognition developed between two self-consciousness: philosophy and ideology. Each sees its own in the other, and the other in itself. If necessary, philosophy easily changes the negative content of the concept of «ideology» (as false consciousness) into a positive one, receiving in return exactly the same dialectic (K. Mannheim).

All three major ideologies of the 20th century at the initial stage not only do not break off relations with philosophy, but, on the contrary, sometimes even curry favor with it. Until now, for example, the ideology of liberalism in Wikipedia is characterized as a «philosophical and socio-political movement.»

In response, philosophy immediately declares its practical aspirations. Here is a statement, according to R. Safransky, the founder of philosophical anthropology H. Plesner: «Philosophical thinking «is never as wide as life, and at the same time it is always wider than life» [13]. And here R. Safransky confidently emphasizes that for Plesner «awareness of the radically understood historicity leads to the point of view that philosophy, not only because of the obligation imposed on it from the outside, but also because of the *internal logic of its development* (our italics) must enter the dangerous sphere of political life». As they say «two in one»: both the Hegelian movement in essence from nothing, through nothing, to nothing, and a statement of the fact of the «fall» of philosophy into politics (F. Lange).

Conclusions of the research. Philosophy, acquiring **its otherness** in the face of ideology and starting from its non-real (illusory) being, got the opportunity to develop its completely new, now post-historical, forms of existence. As a result, the relationship between philosophy and ideology has consistently unfolded in the historical reality of the last two centuries all three logical forms: the transition (philosophy into ideology), reflection (philosophy into ideology and vice versa), and, finally, the removal of ideology in philosophy.

REFERENCES

1. Hunt, M. (1987). *Ideology and US Foreign Policy*. New Haven and London: Yale University Press.
2. Chen, J. (2001). *Mao's China and the Cold War*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
3. Brands, H. (2018). *Democracy vs Authoritarianism: How Ideology Shapes Great-Power Conflict*. London: Survival.
4. Kersten, C. (2011). *Cosmopolitans and Heretics: New Muslim Intellectuals and the Study of Islam*. London & New York: Hurst Publishers & Columbia University Press.
5. Khaydegger, M. (2016). *Razmyshleniya II–VI (Chernyye tetradi 1931–1938)*. Moskva: Izdatel'stvo Instituta Gaydara [in Russian].
6. Korsh, K. (1923). *Marksizm i filosofiya*. URL: https://scepstis.net/library/id_672.html [in Russian].
7. Khaydegger, M. – Yaspers, K. (2001). *Perepiska, 1920–1963*. URL: <http://library.khpg.org/files/docs/1456813222.pdf> [in Russian].

8. Vol'ter. (1764). Stat'i iz Filosofskogo slovarya. URL: <https://www.libfox.ru/59748-volter-stati-iz-filosofskogo-slovarya.html> [in Russian].
9. Engel's, F. (1888). Lyudvig Feyyerbakh i konets klassicheskoy nemetskoy filosofii. URL: <https://www.esperanto.mv.ru/Marksismo/Feuerbach/lfeuerbach.html> [in Russian].
10. Vlasov, A. D. (1997). Slovar' po filosofii Gegelya: V 2-kh tomakh. T. 2. URL: https://fileskachat.com/download/63940_3250a5612bc7db7e7b9b895fac21cdd6.html [in Russian].
11. Korotkikh, V. I. (2022) «Fenomenologiya dukha» i problema struktury sistemy filosofii v tvorchestve Gegelya. Moskva: NITS INFRA-M [in Russian].
12. Lin'kov, Ye.S. (1997). Stanovleniye logicheskoy filosofii. URL: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000382/index.shtml> [in Russian].
13. Safranskiy, R. (2005). Khaydegger: germanskiy master i yego vremya. URL: https://vk.com/doc8157_324646743 [in Russian].
14. Khaydegger, M. (1989). O sushchnosti istiny. URL: <https://studfile.net/preview/5999046/page:33/> [in Russian].
15. Gegel', G. (1992). Fenomenologiya dukha. URL: <http://psylib.org.ua/books/gegel02/> [in Russian].
16. Mangeym, K. (1929). Ideologiya i utopiya. URL: http://socialistica.lenin.ru/txt/m/manheim_1.htm [in Russian].

Качурова Світлана Володимирівна кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

Коваленко Ганна Вікторівна, кандидат юридичних наук, асистент кафедри філософії, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

ІЛЮЗОРНЕ БУТТЯ ІДЕОЛОГІЇ

У цьому дослідженні розглядається перехід філософії в її власне інобуття – ідеологію, що виходить з нетотожності мислення та буття. Як логічна філософія Гегеля досягла форми загальності через безпосереднє заперечення різноманітності своїх історичних форм, так постгегелівська думка визначалася через ставлення до ідеології як до філософії, «перекинутої» в політику, і знову була зведена до історичної форми. На прикладі парадоксального змісту широко відомих положень мислителів ХХ ст. – К. Мангейма, М. Гайдеггера та ін., авторами встановлюється крайня точка падіння філософії в ідеологію та початок її звільнення від функцій політичної технології з метою повернення до втраченої загальності.

Ключові слова: інобуття, видимість, техніка, ідеологія, гештальт.

Качурова Светлана Владимировна, кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры философии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

Коваленко Анна Викторовна, кандидат юридических наук, ассистент кафедры философии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

ИЛЛЮЗОРНОЕ БЫТИЕ ИДЕОЛОГИИ

В данном исследовании рассматривается переход философии в ее собственное инобытие – идеологию, исходящую из нетождества мышления и бытия. Как логическая философия Гегеля достигла формы всеобщности через непосредственное отрицание многообразия своих исторических форм, так постгегелевская мысль определялась через отношение к идеологии как к философии, «опрокинутой» в политику, и вновь была низведена до исторической формы. На примере парадоксального содержания широко известных положений мыслителей XX в. – К. Мангейма, М. Хайдеггера и др., авторами устанавливается крайняя точка падения философии в идеологию и начало ее освобождения от функций политической технологии с целью возвращения к утраченной всеобщности.

Ключевые слова: инобытие, видимость, техника, идеология, геистальт.

УДК 323.2+159.955

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.54.265682>

Куцепал Світлана Вікторівна, доктор філософських наук, професорка, професорка кафедри теоретико-правових дисциплін, Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Україна
e-mail: svetlanakutsepal@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3804-6031

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК ЗАСІБ СПРОТИВУ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ ВІЙНІ

У статті розкрито зміст ключових понять «інформаційна війна», «критичне мислення», проаналізовано особливості інформаційної війни як маніпулятивної технології та розкрито роль інструментарію критичного мислення (аналіз, синтез, інтерпретація) у протидії інформаційним диверсіям. Доведено, що процес інформаційного впливу на суспільну та індивідуальну свідомість неоднозначний – може бути позитивним та сприяти підвищенню рівня поінформованості населення стосовно нагальних проблем, а може здійснювати інформаційні атаки з метою деструктивного впливу на свідомість, культивування ненависті та розганяння «зради». Аргументовано, що інформаційні маніпуляції впливають на свідомість людини через лавину чуток, маніпуляцій, фейків, погослу, спрямованих на послаблення, а в кінцевому рахунку – знищення здатності до самоідентифікації та самовизначення. Це надзвичайно небезпечна ситуація, яка може призвести до стану дезорієнтації, якщо не використовувати засоби протидії, одним з яких є інструментарій критичного мислення, фактчекінгу для оцінки інформації.

Ключові слова: агресія, інформація, дезінформація, інформаційні технології, інформаційна зброя, критичне мислення, інформаційна війна, інформаційні операції, засоби інформаційної боротьби, маніпуляція, пропаганда.

Постановка проблеми. Існування сучасної людини неможливо уявити без взаємодії з різноманітними джерелами інформації: стрічки новин у соціальних мережах, рекламний контент, що чатує на людину дорогою на роботу чи навчання, телевізор, друковані ЗМІ тощо, людина перетворилася на заручника інформаційних технологій. Інформаційний контент перетворився на продукт виробництва, який користується сталим високим попитом і здатний чинити

суттєвий вплив на особистість, соціум, масову свідомість. Постійне знаходження в інформаційному полі, інтенсивність якого змінюється залежно від часу доби та наших власних уподобань, у мирний час не створює особливих напруги, навіть інформаційні «атаки» [1, с. 119] сприймаються доволі спокійно, не зачіпають екзистенційних засад особистості. Значна кількість інформаційного контенту взагалі постає у вигляді буденного явища, допомагає орієнтуватися в ситуації, додати нових барв у світоглядну картину світу, адаптуватися до змін, і для боротьби з ним достатньо просто вимкнути відповідний гаджет або не читати рекламні оголошення. Для громадян України ситуація кардинально змінилася 24 лютого 2022 р., тепер інформаційні «атаки» та «диверсії» перетворилися на потужну зброю, адже війна триває не лише на полі бою, а й в інформаційному просторі. Затишне інформаційне середовище мирного часу руйнується вщент і перетворюється на інформаційний фронт. «Інформаційний шум» поглинає свідомість людини через лавину чуток, маніпуляцій, фейків, поголосу, спрямованих на послаблення, а в кінцевому рахунку – знищення здатності до самоідентифікації та самовизначення. Це надзвичайно небезпечна ситуація, яка може призвести до стану дезорієнтації, якщо не використовувати засоби протидії, одним з яких є інструментарій критичного мислення, фактчекінгу для оцінки інформації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ключовими джерелами при підготовці статті виявилися наукові здобутки провідних українських і закордонних дослідників інформаційних воєн, маніпулятивних технологій при створенні інформаційного контенту, впливу інформації на суспільну та індивідуальну свідомість, тенденції розвитку сучасної практики функціонування соціальних комунікацій. Вітчизняні та іноземні науковці (Дж. Аркілл, Е. Аронсон, О. Бойко, А. С. Дафф, С. Жданенко, Ю. Калиновський, Б. Калініченко, М. Лібікі, О. Марунченко, Г. Почепцов, Е. Пратканіс, Е. Пуддефатт, Д. Ронфельд, Е. Роу, М. Требін та ін.) у військовій галузі, політології, правознавстві, соціології, філософії в останні десятиліття ХХ ст. – перші десятиліття ХХІ ст. прискіпливо досліджували проблеми інформаційного суспільства, інформаційної війни, інформаційного протистояння. Незважаючи на досить значний обсяг наукових розвідок, у яких розглядаються проблеми інформаційних війн, інформаційних впливів та маніпуляцій, засоби протистояння таким впливам, можна стверджувати, що бракує робіт, об'єктом дослідження яких є значення інструментарію критичного мислення в інформаційному спротиві.

Формулювання цілей. Мається на меті дослідити можливості інструментарію критичного мислення як засобу руйнування технологій інформаційного впливу та підвищення емоційної стійкості громадян в умовах інформаційної війни.

Виклад основного матеріалу. Сучасне суспільство визначають як інформаційне, де інформація та інформаційні технології суттєво впливають на всі соціальні сфери та процеси, причому цей вплив може бути як конструктивним, так і деструктивним [2, с. 68–78]. Конструктивний вплив інформаційних технологій проявляється в тому, що вони стимулюють прогресивний розвиток суспільства за рахунок розширення виробництва, створення нових робочих місць, добросовісної конкуренції, підвищення ефективності функціонування багатьох секторів економіки, тобто сприяють сталому розвитку суспільства. Деструктивний – у розробленні геополітичних стратегій для реалізації агресивних геополітичних інтересів, створення ідеологічного каркасу геополітичних конфліктів, коли інформація перетворюється на зброю, що забезпечує послаблення і деморалізацію як політичного і військового керівництва держав-супротивників, так і дезінформацію населення цих держав, оскільки сучасні засоби масової комунікації (радіомовлення, телебачення, супутниковий зв'язок, інтернет) є фактично транскордонними [3, с. 301]. Важливість та ефективність інформаційної зброї визнавав ще Наполеон, підтвердженням чого є його відоме висловлювання, що чотири газети можуть бути більш ефективними, ніж стотисячна армія.

Однозначного визначення поняття «інформаційна війна» не існує, адже це поняття з'явилося на початку 90-х рр. ХХ ст., після операції «Буря в пустелі» 1991 р., де було апробовано новий засіб ведення війни – інформаційні технології. Уже класичною можна вважати розвідку «Стратегічно-інформаційна війна. Нове обличчя війни», де інформаційна війна визначається як протистояння в інформаційному просторі, а основним об'єктом захисту і нападу оголошується інформаційна інфраструктура [4].

Серед розмаїття дефініцій поняття «інформаційна війна» зосередимося на кількох, які на нашу думку, розкривають різні суттєві ознаки репрезентованого поняття: інформаційна війна – це комунікативна технологія впливу на масову свідомість, яка має за мету дестабілізацію керівних ланок держави, перш за все військових, з метою впливу на суспільну свідомість [5, с. 169]; електронне протистояння, у якому головною метою є інформація, яку треба захопити та знищити [6; 7]; головна мета інформаційної війни – вплив на розум політичних та військових високопосадовців (еліти), які вирішують доцільність воєнних операцій, окреслюють застосування їх потенціалу та можливості своїх стратегічних структур [8]; протиборство між державами в інформаційному просторі з метою впливу на критично важливі структури, інформаційні системи, процеси та ресурси з метою зруйнування політичної, економічної та соціальної систем, дестабілізації суспільства й державності протилежної сторони [9, с. 298].

Багато дослідників говорять про різновиди інформаційної війни. Так, Г. Почепцов, аналізуючи спрямованість агресивних дій в інфосфері, уводить

у науковий дискурс поняття «смилова війна», пояснюючи це тим, що «інформаційна і смилова війни мають різну спрямованість: одна націлена на інформаційні потоки, інша – на когнітивні процеси» [10, с. 292]. Український дослідник О. Марунченко вважає поняття «інформаційна війна» родовим, а поняття «інформаційно-психологічна війна» – видовим, аргументуючи тим, що «в інформаційній війні об'єктом впливу стають комп'ютери та інформаційні системи; в інформаційно-психологічній війні до інформаційного наряду приєднується психологічний, а саме – об'єктом впливу стає індивідуальна і масова свідомість» [11, с. 10–11].

Дж. Аркілл та Д. Ронфельд здійснили синтез понять кіберпростору та інформаційної сфери в єдину «ноосферу», де на зміну традиційній політиці «грубої» сили з її акцентом на матеріальному складнику протидії приходить нова, заснована на «м'якій силі» «ноовійна», або війна інформаційна [12]. М. Лібікі у книзі «Що таке інформаційна війна?» виділяє сім форм інформаційної війни: командування та управління (command-and-control – C2W) – ізоляція командної структури супротивника від можливості командувати; військова розвідка (intelligence-based warfare – IBW); електронна війна (electronic warfare – EW); психологічна війна (psychological warfare – PSYW); хакерська війна (hacker warfare); економічна інформаційна війна (economic information warfare – EIW), формами якої є інформаційна блокада та інформаційний імперіалізм; кібервійна [13]. Український дослідник Б. Калініченко виокремлює загальні елементи інформаційної війни: за своєю сутністю вона є протидією; основними її акторами виступають соціальні системи; вона має системний та комплексний характер; вона спрямована на встановлення контролю над інформаційним полем супротивника задля подальшого отримання переваг у визначеній сфері [14, с. 23–24].

Узагальнюючи всі наведені визначення, можна стверджувати, що метою інформаційної війни є спотворення інформаційної реальності, що існує, заміна її симулякром, примус суспільства повірити в цей симулякр та прийняти його». Руйнування, яких завдають інформаційні війни в суспільній психології, психології особи, за масштабами і за значенням є вагомими, а часом і перевищують наслідки збройних війн. Головне завдання інформаційних війн полягає в маніпулюванні масами. Мета такої маніпуляції найчастіше полягає у внесенні в суспільну та індивідуальну свідомість ворожих, шкідливих ідей та поглядів; дезорієнтації й дезінформації мас; послабленні певних переконань; залякуванні свого народу образом ворога; залякуванні супротивника своєю могутністю» [15, с. 179]. Людина втрачає здатність самостійно та серйозно аналізувати й обдумувати події, що трапляються навколо, тому стає легкою здобиччю для «флібустьєрів інформаційних морів» (В. Расевич), істинність висловлювань яких оцінюється кількістю підписників та клікабель-

ністю матеріалу. Чим більше підписників у того чи іншого «експерта», тим більш потужний вплив на свідомість читачів (слухачів), тим простіше видавати власні інтерпретації подій (на основі інформації з відкритих джерел, бо доступу до державної таємниці вони не мають) за істину в останній інстанції та вибудовувати конспірологічні версії. Зачаровані вміло замаскованими інформаційними вкидами, підписники не здатні відрізнити інформаційний непотріб від дійсно важливих фактів.

«В інформаційному суспільстві кінця ХХ – початку ХХІ ст. виникли якісно нові можливості акумулювати значні обсяги інформації, швидко їх транслювати до потрібної аудиторії й здійснювати таким чином корегуючий цілеспрямований вплив на суспільні відносини окремих країн та регіонів» [16, с. 28]. Серед методів ведення інформаційної війни можна назвати дезінформацію та маніпулювання, вплив на громадську думку, психологічний та психотропний тиск. На інформаційному фронті значна роль належить засобам масової інформації. На думку Е. Пуддефатта, ЗМІ в умовах інформаційного протистояння беруть активну участь у конфлікті і несуть відповідальність за посилення насильства [17]. Роль інформації та інформаційних технологій детально аналізується в розвідках Едварда Роу [18] та Аллістера С. Даффа [19].

Важливим інструментом в інформаційній війні є нагнітання страху, який паралізує свідомість, «коли людину охоплює страх, то вона не може тверезо оцінити реальність, а лише думає, як позбавитись страху» [20, с. 219]. «Розганяється» страх та паніка за допомогою використання таких інструментів інформаційної війни, як пропаганда, чутки, плітки та погослос. Пропаганда – це «прихована спроба сформувати сприйняття, розум і поведінку суспільства для досягнення корисливих цілей» [21, р. 4]. Е. Аронсон та Е. Пратканіс розділяють пропаганду на позитивну (конструктивну) та негативну (деструктивну). Перша покликана сприяти соціальній гармонії, злагоді, вихованню людей згідно із загальноприйнятими цінностями, кореспондуючи відповідні переконання, тобто здійснюється в інтересах суспільства, а не обмеженого кола зацікавлених осіб. Друга – спрямована на розпалювання соціальної ворожнечі, нагнітання соціальних конфліктів, загострення суперечностей у суспільстві, пробудження деструктивних інстинктів у людей шляхом нав'язування споживачам переконань за принципом «мета виправдовує засоби» [20, с. 203, 207]. Пропагандистський вплив здійснюється за допомогою таких стратегій: подання інформації у спотвореному, упередженому вигляді; плекання довіри аудиторії до джерела інформації; фокусування уваги адресата на такому сенсі інформації, який потрібен комунікатору; збудження емоцій шляхом повідомлення нових сенсаційних, зазвичай драматичних, надзвичайно важливих відомостей та пропозиція мішені, на яку потрібно спрямувати ці емоції.

Окрім пропагандистських «вкидів», дієвим інструментом для створення паніки та страху є чутки. «Чутка – специфічний спосіб інтерпретації інформації, зумовлений дефіцитом поінформованості, невизначеністю ситуації, поширенням настроїв тривоги та страху в суспільстві, якому притаманні деформованість, узагальненість, актуальність змісту; простота, доступність, емоційність, неофіційність форми подачі; циркуляція / самопоширення / актуалізація у процесі поширення в усній формі через канали міжособистісної комунікації» [22]. Активно використовуються в якості інформаційної зброї і фейки – «спеціально створена новина, подія чи журналістський матеріал, який містить неправдиву або перекручену інформацію, що дискримінує як певну людину чи групу осіб в очах аудиторії, так і цілого суспільства» [23, с. 23]. Чутки, фейки, пропаганда безсилі проти правди, «правда завжди перемагає, але це потребує часу» [24, с. 121]. В умовах інформаційного протистояння часу завжди обмаль, діяти доводиться швидко, тому важливо мати зброю спротиву.

Отже, як бачимо, арсенал інформаційної зброї досить великий. Як же протистояти усьому цьому інформаційному непотребу? Одним із найдієвіших способів супротиву є використання інструментарію критичного мислення, гносеологічний пафос якого полягає в умінні аргументовано спростовувати тези та положення, що мають обмаль аргументації, контролювати правильність власних суджень, відслідковувати причинно-наслідкові зв'язки між явищами та подіями, а не діяти за схемою «стимул–реакція», забувши про сумнів, аналіз та рефлексію. Критичне мислення – це специфічний вид розумової діяльності, результатом якої є виявлення негативних інформаційних впливів за допомогою логіки та рефлексії, що детермінує аналіз та оцінку дійсності та виведення на основі цього власного виваженого висновку.

Критичне мислення – «особливий вид розумової діяльності, що дозволяє людині винести раціональне судження щодо запропонованої їй точки зору або моделі поведінки» [25, с. 8]; кваліфіковане (досвідчене, майстерне), відповідальне мислення, що виносить правильні судження, тому що (а) засноване на критеріях, (б) саме себе виправляє (самовдосконалюється) та (с) враховує контекст [26, р. 3]; здатність людини контролювати перебіг власного розумового процесу [27]. Критичне мислення базується на п'яти принципах системності, аналізу та оцінки інформації, аргументованості, мотивування до пізнавальної активності, соціальності. Принципи та навички критичного мислення є фундаментом у розпізнаванні пропаганди в сучасному інформаційному просторі, допомагають не стати її жертвою, відрізнити переконливі аргументи від прийомів маніпулювання, визначати надійність того чи іншого джерела інформації та обдумувати кожне завдання або прийняте рішення [28]. На інформаційному фронті важливо не просто вижити, а зберегти цілісність особистості, адекватність оцінок, забезпечити «інформаційну гігієну».

Висновки. В умовах інформаційної війни людина потрапляє у вир токсичного деструктивного контенту, часто виникає ситуація перенасичення інформацією [29, с. 215–236]. Найуразливішими «мішенями» для маніпулятивного впливу є налякані, емоційно виснажені, дезорієнтовані люди або ті, хто в ейфорії, перезбуджені, охоплені бажанням робити будь-що, аби тільки відчувати причетність до подій, тому життєво важливою стає здатність особистості до об'єктивного оцінювання власних думок, ретельної оцінки та перевірки своїх рішень, вміння бачити і враховувати всі аргументи «за» і «проти», створення власного сценарію поведінки. Забезпечити це може інструментарій критичного мислення, яке в умовах інформаційного спротиву перетворюється не лише на ефективну та дієву зброю, а й являє собою громадянську компетенцію. Людина, яка володіє навичками критичного мислення, здатна протистояти пропагандистським маніпуляціям, розпізнати фейковий інформаційний контент, відфільтрувати когнітивні упередження та протидіяти маніпуляціям, а також допомогти іншим «вижити» в умовах інформаційної агресії [30, с. 20–27].

ЛІТЕРАТУРА

1. Сучасна політична лексика : енциклопед. слов.-довід. / І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін. ; за наук. ред. Н. М. Хоми. Львів : Новий Світ-2000, 2015. 396 с.
2. Міжнародна інформація: навч. посіб. / М. П. Требін, І. О. Поліщук, Н. П. Осипова та ін. ; за ред. М. П. Требіна. Харків : Право, 2014. 336 с.
3. Дослідження проблем інформаційної безпеки України на засадах міждисциплінарного підходу: соціологія, психологія, право. Юринець Ю. Л., Сопілко І. М., Белкін Л. М., Белкін М. Л. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 300–307.
4. Molander R. C., Riddile A. S., Wilson P. A. Strategic information warfare : a new face of war. Santa Monica, CA : RAND, 1996. xxiii, 90 p.
5. Почепцов Г. Г. Інформація & дезінформація. Київ : Ельга : Ника-Центр, 2001. 256 с.
6. Schwartau W. Information Warfare: Chaos on the Electronic Superhighway. New York : Thunder's Mouth Press ; Emeryville, CA : Distributed by Publishers Group West, 1994. 432 p.
7. War in the information age : new challenges for U. S. security policy / edited by Robert L. Pfaltzgraff, Jr., Richard H. Shultz, Jr. Washington [D. C.] : Brassey's, 1997. xxii, 375 p.
8. Stein G. J. Information Warfare. *Airpower Journal*. 1995. Vol. IX, No. 1. P. 30–55.
9. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ : Парлам. вид-во, 2011. 808 с.
10. Почепцов Г. Г. Сучасні інформаційні війни. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2015. 498 с.

11. Марунченко О. П. Інформаційна війна у сучасному політичному просторі : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Одеса, 2013. 17 с.
12. Arquilla J., Ronfeldt D. The emergence of noopolitik: toward an American information strategy. Santa Monica, CA : Rand, 1999. xiii, 89 p.
13. Libicki M. C. What is information warfare? Washington, DC : Center for Advanced Concepts and Technology, Institute for National Strategic Studies, National Defense University, 1995. xi, 104 p.
14. Калініченко Б. М. Інформаційна війна: чинники ескалації та засоби протидії. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю., 2020. 350 с.
15. Шпилик С. Інформаційна війна, пропаганда та PR: такі схожі й такі різні. *Галицький економічний вісник*. 2014. Т. 47, №4. С. 178–188.
16. Калиновський Ю., Жданенко С. Соціокультурний вимір інфомедії в умовах глобальної нестабільності. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія. Філософія права. Політологія. Соціологія*. 2022. №1 (52). С. 27–46.
17. Puddephatt A. Voices of war: Conflict and the role of the media. Report. International Media Support. April 2006. URL: <https://www.mediasupport.org/wp-content/uploads/2012/11/ims-voices-of-war-2006.pdf> (accessed date: 11.09.2022).
18. Rowe E. V. Technology's impact on the operational level of war. URL: <https://cgsc.contentdm.oclc.org/digital/collection/p4013coll3/id/544/> (accessed date: 11.09.2022).
19. Duff A. S. A normative theory of the information society. New York : Routledge, 2012. ix, 157 p.
20. Пратканис Э. Р., Аронсон Э. Эпоха пропаганды : Механизмы убеждения: повседневное использование и злоупотребление / Ун-т Калифорнии, Санта-Круз. 3-е изд., междунар. Москва : ОЛМА-Пресс ; Санкт-Петербург : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. 380, [1] с.
21. Jowett G., O'Donnell V. Propaganda & persuasion. Sixth edition. Thousand Oaks, Calif. : SAGE, 2015. xv, 462 p.
22. Бойко О. Чутка як інструмент політичного маніпулювання. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26863/26-Boйко.pdf> (дата звернення: 11.09.2022).
23. Фейки, чутки та плітки як засіб суспільної дезінформації і послаблення безпекової компоненти управління державою. Андрушків Б., Вівчар О., Кирич Н., Погайдак О. *Review of transport economics and management*. 2019. Вип. 1 (17). С. 21–34.
24. Требін М. П. «Гібридна» війна як нова українська реальність. *Український соціум*. 2014. №3 (50). С. 113–127.
25. Вукіна Н. В., Дементієвська Н. П. Критичне мислення: як цього навчати. Харків : Основа ; Триада +, 2007. 112 с.
26. Lipman M. Critical thinking: What can it be? *Institute of Critical Thinking. Resource Publication*. 1988. Series 1, №1. 12 p.
27. Paul R. W. Critical thinking: What, why, and how? *New Directions for Community Colleges*. 1992. Is. 77. P. 3–24.

28. Халперн Д. Психология критического мышления. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 512 с.
29. Війни інформаційної епохи: міждисциплінарний дискурс: монографія / за ред. В. А. Кротюка. Харків : Федорко М. Ю., 2021. 558 с.
30. Специфіка розвитку сучасного соціально-гуманітарного середовища: кол. моногр. / Березовська-Чміль О. Б., Кучин С. П., Чернишова Т. О. та ін. Харків : СГ НТМ «Новий курс», 2021. 124 с.

REFERENCES

1. Khoma, N. M. (Ed.) (2015). *Suchasna politychna leksyka* [Modern political vocabulary]: entsykloped. slovnyk-dovidnyk / [I. Ya. Vdovychyn, L. Ya. Uhryn, HV Shypunov ta in.]. Lviv: Novyi Svit-2000 [in Ukrainian].
2. Trebin, M. P. (Ed.) (2014). *Mizhnarodna informatsiia* [International information]: navch. posib. / M. P. Trebin, I. O. Polishchuk, N. P. Osypova ta in. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
3. Yurynets, Yu. L., Sopilko, I. M., Bielkin, L. M., & Bielkin, M. L. (2020). Doslidzhennia problem informatsiinoi bezpeky Ukrainy na zasadakh mizhdystsyplinarnoho pidkhodu: sotsiologhiia, psykhologhiia, pravo [Study of information security problems of Ukraine based on an interdisciplinary approach: sociology, psychology, law]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, (7), 300–307 [in Ukrainian].
4. Molander, R. C., Riddile, A. S., & Wilson, P. A. (1996). *Strategic information warfare : a new face of war*. Santa Monica, CA: RAND.
5. Pochepcov, G. G. (2001). *Informacija & dezinformacija* [Information & Disinformation]. Kiev: Jel'ga: Nika-Centr [in Russian].
6. Schwartz, W. (1994). *Information Warfare: Chaos on the Electronic Superhighway*. New York: Thunder's Mouth Press; Emeryville, CA: Distributed by Publishers Group West.
7. Pfaltzgraff, R. L., Jr., & Shultz, R. H. Jr. (Eds.) (1997). *War in the information age : new challenges for U. S. security policy*. Washington [D. C.]: Brassey's.
8. Stein, G. J. (1995). Information Warfare. *Airpower Journal*, IX (1), 30–55.
9. Levenets, Yu., & Shapoval, Yu. (Eds) (2011). *Politychna entsyklopediia* [Political encyclopedia]. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo [in Ukrainian].
10. Pochepstov, H. H. (2015). *Suchasni informatsiini viiny* [Modern information wars]. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].
11. Marunchenko, O. P. (2013). *Informatsiina viina u suchasnomu politychnomu prostori* [Information warfare in the modern political space]: Avtoref. dys. ... kand. polit. nauk [Abstract of the dissertation of the candidate of political sciences]: 23.00.02. Odesa [in Ukrainian].
12. Arquilla, J., & Ronfeldt, D. (1999). *The emergence of noopolitik: toward an American information strategy*. Santa Monica, CA: Rand.
13. Libicki, M. C. (1995). *What is information warfare?* Washington, DC: Center for Advanced Concepts and Technology, Institute for National Strategic Studies, National Defense University.

14. Kalinichenko, B. M. (2020). *Informatsiina viina: chynnyky eskalatsii ta zasoby protyidii* [Information warfare: escalation factors and countermeasures]. Cherkasy: Vydavets Chabanenko Yu. [in Ukrainian].
15. Shpylyk, S. (2014). Informatsiina viina, propahanda ta PR: taki skhozhi y taki rizni [Information warfare, propaganda and PR: so similar and so different]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk – Galician Economic Bulletin*, 47(4), 178–188 [in Ukrainian].
16. Kalynovskyi, Yu., & Zhdanenko, S. (2022). Sotsiokulturnyi vymir infodemii v umovakh hlobalnoi nestabilnosti [The sociocultural dimension of the infodemic in conditions of global instability]. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Seriiia Filosofiiia. Filosofiiia prava. Politolohiia. Sotsiolohiia – The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: philosophy, philosophy of law, political science, sociology*, 1 (52), 27–46 [in Ukrainian].
17. Puddephatt, A. (2006). Voices of war: Conflict and the role of the media. Report. *International Media Support*. Retrieved from <https://www.mediasupport.org/wp-content/uploads/2012/11/ims-voices-of-war-2006.pdf>.
18. Rowe, E. V. Technology's impact on the operational level of war. Retrieved from <https://cgsc.contentdm.oclc.org/digital/collection/p4013coll3/id/544/>.
19. Duff, A. S. (2012). *A normative theory of the information society*. New York: Routledge.
20. Pratkanis, Je.R., & Aronson, Je. (2002). *Jepoha propagandy: Mehanizmy ubezhdennia povsednevnoe ispol'zovanie i zloupotreblenie* [The Age of Propaganda: Mechanisms of Persuasion Everyday Use and Abuse] / Un-t Kalifornii, Santa-Kruz. 3-e izd., mezhdunar. Moskva: OLMA-Press ; Sankt-Peterburg: Prajm-EVROZNAK [in Russian].
21. Jowett, G., & O'Donnell, V. (2015). *Propaganda & persuasion*. Sixth edition. Thousand Oaks, Calif. : SAGE.
22. Boiko, O. Chutka yak instrument politychnoho manipuliuvannia [Rumor as a tool of political manipulation]. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26863/26-Boyko.pdf> [in Ukrainian].
23. Andrushkiv, B., Vivchar, O., Kyrych, N., & Pohaidak, O. (2019). Feiky, chutky ta plitky yak zasib suspilnoi dezinformatsii i poslablennia bezpekovoi komponenty upravlinnia derzhavoiu [Fakes, rumors and gossip as a means of public disinformation and weakening the security component of state management]. *Review of transport economics and management*, 1 (17), 21–34 [in Ukrainian].
24. Trebin, M. P. (2014). «Hibrydna» viina yak nova ukrainska realnist [«Hybrid» war as a new Ukrainian reality]. *Ukrainskyi sotsium – Ukrainian society*, 3 (50), 113–127 [in Ukrainian].
25. Vukina, N. V., & Dementiievska, N. P. (2007). *Krytychne myslennia: yak tsoho navchaty* [Critical thinking: how to teach it]. Kharkiv: Osnova; Tryada + [in Ukrainian].
26. Lipman, M. (1988). *Critical thinking: What can it be? Institute of Critical Thinking. Resource Publication. Series 1. № 1.*
27. Paul, R. W. (1992). *Critical thinking: What, why, and how? New Directions for Community Colleges*, (77), 3–24.
28. Halpern, D. (2000). *Psihologija krytycheskogo myshlenija* [Psychology of critical thinking]. Sankt-Peterburg: Piter [in Russian].

29. Krotiuk, V. A. (ed.) (2021). *Viiny informatsiinoi epokhy: mizhdystsyplinaryni dyskurs* [Wars of the information age: interdisciplinary discourse]: monohrafiia. Kharkiv: Fedorko M. Yu. [in Ukrainian].
30. Berezovska-Chmil, O. B., Kuchyn, S. P., Chernyshova, T. O., et al. (2021). *Spetsyfika rozvytku suchasnoho sotsialno-humanitarnoho seredovyshecha* [The specifics of the development of the modern social and humanitarian environment]: kol. monohr. Kharkiv: SH NTM «Novyi kurs» [in Ukrainian].

Куцепал Светлана Викторовна, доктор философских наук, профессор, профессор кафедры теоретико-правовых дисциплин, Полтавский юридический институт Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, Украина

КРИТИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ КАК СРЕДСТВО СОПРОТИВЛЕНИЯ В ИНФОРМАЦИОННОЙ ВОЙНЕ

В статье раскрыто содержание ключевых понятий «информационная война» и «критическое мышление», проанализированы особенности информационной войны как манипулятивной технологии, раскрыта роль инструментария критического мышления (анализ, синтез, интерпретация) в противостоянии информационным диверсиям. Аргументировано, что информационные манипуляции воздействуют на сознание через лавину слухов, сплетен, манипуляций, фейков, направленных на ослабление, а в итоге – на уничтожение способности самоидентификации и самоопределения. Это опасная ситуация, которая может привести к дезориентации, если не использовать инструментарий критического мышления для оценки ситуации.

Ключевые слова: агрессия, информация, дезинформация, информационные технологии, критическое мышление, информационная война, информационные операции, способы информационной борьбы, манипуляция, пропаганда.

Kutsepal Svitlana Viktorivna, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Professor of the Department of Theoretical and Legal Disciplines of the Poltava Law Institute of the Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine

CRITICAL THINKING AS A MEANS OF RESISTANCE IN INFORMATION WAR

The article reveals the connotation of the key concepts «information war» and «critical thinking». The study analyzes the features of information war as a manipulative technology and reveals the role of critical thinking tools (analysis, synthesis, interpretation) in counteraction to information sabotage. It has been proven that the process of information

influence on public and individual consciousness is ambiguous – it can be either positive and contribute to raising the level of public awareness of urgent problems, or it can carry out information attacks with the aim of destructive influence on consciousness, cultivation of hatred and dispersal of the feeling of «treason». It is argued that information manipulation affects the consciousness of a person through an avalanche of rumors, manipulations, and fakes, aimed at weakening and ultimately destroying the ability of self-identification and self-determination. This is an extremely dangerous situation that can lead to a state of disorientation if countermeasures are not used, one of which is the tools of critical thinking and fact-checking to evaluate information.

Keywords: *aggression, information, disinformation, information technologies, information weapons, critical thinking, information warfare, information operations, means of information warfare, manipulation, propaganda.*

Matsyshyna Iryna Vitaliivna, Doctor of Political Sciences, Associate Professor,
Professor at Political Science and Public Administration Department,
Vasyl Stus Donetsk National University, Vinnytsya, Ukraine
e-mail: mivbravo@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2988-620X

CHANGE IN NATIONAL SECURITY MARKERS IN OFFICIAL POLITICAL DISCOURSE: UKRAINIAN CONTEXT

Discourse analysis allows us to identify markers of change in values, which is a sign of democratic development. However, this does not mean a radical change in values, but rather their correlation with the economic, social, cultural dimensions of society. When it comes to national security as the value of the country, then here we can see the dichotomy of the collective «we» with the individualistic «I». In democratic societies, the priority of national security is higher than the values of self-expression, while the authorities guarantee human rights and freedoms.

The study provides a theoretical analysis of the nature of official political discourse. The influence of discourse on the political system through the category of «security» is considered. At the first stage, the theoretical and methodological analysis is conducted in terms of social practice of G. Deleuze and M. Foucault. At the second stage, a comparative analysis of the concept of national security of Ukraine was conducted. At the third stage, markers of the value components of Ukraine's national security were identified, which both presidents have used. This allowed us to understand the discourse practice of official political discourse as a strategy to influence the political system.

Keywords: *security, V. Zelenskyy, P. Poroshenko, discourse, protection, state.*

Problem setting. Official political discourse represents itself through sign-symbolic interactions, thanks to which interpretations (as discourse strategies of the power) are carried out. If discourse (as detailed communication) allows the contractual relationship in society, than its symbolic interactions establish social connections through symbols. As discourse researcher G. Seidel writes, discourse is «a dynamically linguistic, and above all, semantic space in which social meanings are produced or challenged» [1, p. 44].

Analysis of recent research and publications. Many discourse research concepts exist related to critical discourse analysis (CDA) and discourse strategies. L. J. Phillips and M. W. Jorgensen have attempted to systematize theoretically the

models of discourse. In their work «Discourse analysis as theory and method», researchers consider three approaches among scientists: the theory of discourse by E. Laclau and C. Mouffe (the world is formed by values); critical discourse analysis (N. Fairclough, TeunA. Van Dijk – discourse as a social practice of text exchange); and discourse psychology (J. Potter, M. Wetherell, S. Widdicombe, R. Wooffitt as language strategies of influence) [2]. Analyzing the postmodernist concept of discourse analysis, we can identify a number of important scientific approaches that consider discourse as linguistic communication [3; 4] or as a social practice of the subject [1; 5; 6]. Philosophers-analysts, who relied on linguistic analysis, focused on the language, which helps to project the universe. L. Wittgenstein [7] introduced the concept of «language game», and his follower John Austin [8] identified three levels of language: locutionary, illocutionary and perlocutionary ones. This allows us to distinguish the official political discourse formed by the government, among other types of discourses. It is the locutionary level, where the subject of the linguistic act (in the form of the political elite) is in its center, which establishes a certain grammar of expression for the sake of control over power. And the illocutionary level, which has not the subject, but the object in its center, which the linguistic act is directed to, and it becomes a strategy of oppositional or counter-discourse. The perlocutionary level enhances the effect of communication in these two lines of discourse. John Searle [9], who developed a study of locutionary acts by D. Austin, emphasizes that the speech act requires participation of the addressee and the consignor, who have language competence and knowledge of the world, in the communication.

The purpose of the article. Interactions of official political discourse have stable expressions, which allows identifying the main strategies for promoting meanings, producers of interpretations, internal and external reasons for transporting frames through narratives of political processes to influence the political system.

In this study, we want to focus on the nature of official political discourse and consider its impact on the political system through the category of «security». At the first stage, a theoretical and methodological analysis of the official political discourse and political system will be carried out. Here we will rely on the methodology of G. Deleuze and M. Foucault, where we understand the discourse as a social practice of political actors. In the second stage, we will make a comparative analysis of the concept of national security of Ukraine. It is reflected in the Decrees of the two Presidents of Ukraine – P. Poroshenko (2014-2019) and V. Zelenskyy (from 2019 to today). In the third stage, we will highlight the markers of the value components of Ukraine's national security used by both presidents. This will allow us to clarify the discourse practice of the official political discourse as a strategy to influence the political system.

Paper main body.

1. Official political discourse and political system

In order to investigate the relationship between the official political discourse and the political system, it is necessary to dwell on the characteristics of the study of the political system itself, to understand the logic of its development. Therefore, the phenomenology of Jacques Derrida – his destructive approach – helps to «decompose», or, let us say, to «dissect» the political system into separate parts and find common ground between them. The concept of «deconstruction» came as a result of a combination of German philosophy by M. Heidegger and French philosophy by G. Deleuze. Gilles Deleuze pointed to the state of the universe, when many millennia ago all the sizes of objects amounted to zero. That is, the time when both emotions and things were in the same atom. He calls this state «singularity». However, discourse, in his view, is not a formless instance, but a «discourse of the purely informal» [10, p. 146]. The main thesis of the researcher who studied the logic of meaning, is that difference always precedes identity. While most scientists have focused on the identity, which the difference emerged from, the singularity is the only birthplace of the universe. It creates the equal conditions, and because of that the differences appear, and then they unite. The unification of differences into coherent whole, according to G. Deleuze, is a fact of dictation opposed to the very differences that give rise to freedom. Therefore, the logic of meaning of Gilles Deleuze, as Michel Foucault later wrote, is built on the physical and metaphysical, and it forces to understand and accept the super-being. «Physics: discourse dealing with the ideal structure of bodies, mixtures, reactions, internal and external mechanisms; metaphysics: discourse dealing with the materiality of incorporeal things – phantasms, idols, and simulacra» [11, p. 298]. In the study, it is an official political discourse. Its pragmatics, on the one hand, structures the political system, and on the other hand, the phenomenon of its symbolic structures is a metaphysical phenomenon.

The concept of «discourse», as socially constructed knowledge according to M. Foucault, is a way of social practices that reproduce meanings. In this logic, the phenomenological and poststructuralist directions of research indicate a symbolic level of influence on the political system. In other words, returning to G. Deleuze, it is the metaphysical influence on the physical. Different semiotic models are recognized through political events in which the discourse strategy of the symbolic is embedded. Political discourse, as a mechanism for the functioning of interpretations, consists not only of signs and of symbols, but also has an impact on political behavior through the symbolic exchange due to the political communication. Therefore, the studying of political discourse at the level of symbolizing the political process, allows not only revealing ways to influence the audience through symbols, but also finding a direct link between political institutions

and symbolic interactions and their impact on the political system. They establish a correspondence between political ideas and their practical implementation. To analyze political discourse, it is necessary to explore discourse practice and its key aspects: the political process; the time space it takes place in; formal and informal actors in the development of political discourse; the territory of distribution and influence of interpretations; and government resources. Therefore, the main search method as a «deconstruction» of the political system will help to explore the various structural elements of discourse as the context of the political text.

The subject becomes the subject of politics through official political discourse, by reflecting on political events as narratives around which political discourse has been built. From here one can see the levels of formation of official political discourse, which influence the construction of political reality:

1) political reality receives connotations through sign-symbolic interactions that simplify the meaning of political processes for the establishment of a social contract through collective thinking in order to influence collective behavior;

2) sign-symbolic interactions create frames and are transmitted by political actors through narratives (retelling of political events), determining the markers of authenticity as a value of society;

3) the official political discourse as a stable set of statements about the meanings of political processes, transforms the values of society into collective norms through the interpretation of the political elite for the sake of establishing a social contract. This affects the loyalty of the majority of society to political power. Acceptance or non-acceptance of the terms of the social contract proposed by the authorities has its consequences in collective behavior. Which, in turn, affects the change of reality.

In this sequence, official political discourse contradicts unofficial one, which is less stable in its own statements, has fewer resources to influence the collective perception of meanings. Nevertheless, unofficial discourse forces the government's discourse to respond to information flows through vertical, horizontal, and proportional communication. The main purpose of official political discourse is to influence the collective perception of the proposed values and meanings in order to establish a coherent political text.

Therefore, the official political discourse maintains the stability of the political system, the change of which affects the loss of the political elite. Hence, it uses discourse practices related to the technology of promoting meaning for the stability of the political system.

From the point of view of J. Habermas, there are three norms of existence of social systems:

1) when the discourse of statements aspires to legitimacy (for example, official statements of the country's leaders);

2) when regulatory parameters change depending on productive forces;

3) when the level of development of society is measured by the ability to learn [4, p.19–20].

If the perception of discourse happens (even at the level of critical understanding), then other two norms will also be under the vector of control of power. Both productive forces and the ability to learn will be formed according to the same given scenario. Then, the political regime as a form of political process will initiate the level and quality of change. Understanding legalizes *linguistic acts*, interprets them in a given direction and the very actions of individuals become a conscious norm for themselves. Therefore, the functions of the official political discourse are not only in the development of normative and educational processes, but in the formation of value components of society.

2. National security of the country: comparative analysis

Due to the symbolic structures of the discourse, values are formed around which a political text is built. R. Inglehart in his work «Modernization and Postmodernization: cultural, economic, and political change in 43 societies» [12] points to mass participation, interpersonal trust, tolerance of minorities, and freedom of speech, as the main conditions for the stability of democracy. However, researching values from 2010 to 2014 together with Christian Welzel, he showed that in a democracy, values tend to change, which is a consequence of changing economic, social, cultural dimensions of society. Scholars point to existential security as the main value of modern society, which is a consequence of the transition from traditional values to secular-rational ones. If the traditional values relate to religion, the relationship between parents and children, respect for authority, then secular-rational values pay less attention to religion, traditional family values and authority. More attention is paid to economic and physical security.

Based on the cultural map of Inglehart-Welzel, who have pointed out that the socioeconomic development is linked with a broad syndrome of distinctive value orientations, asserts that there are two major dimensions of cross cultural variation in the world:

- 1) Traditional values versus Secular-rational values and;
- 2) Survival values versus Self-expression values.

In our study, the second parameter of values is of interest, where the value of survival contrasts the values of self-expression. According to researchers, «survival values place emphasis on economic and physical security. It is linked with a relatively ethnocentric outlook and low levels of trust and tolerance» [13].

The national security of the country one can understand as the value of survival. So, we propose to carry an analysis of the Decrees of the Presidents of Ukraine P. Poroshenko and V. Zelenskyy «*On the decision of national security and defense of Ukraine*» [14; 15]. The aim of the practical analysis of these two documents was to identify the vectors of change in values in the context of the official political discourse of Ukraine's national security.

It is known that the discourse of national security of the country should be connected, first of all, with national interests of the country [16, p. 186]. For Ukraine, the concept of «national security» is connected with geopolitical challenges, as the country depends on international politics both geographically and economically [17, p. 489–490]. Hence, we expect for guarantees of internal security in law enforcement agencies, such as special services, the military, and the diplomatic corps. However, the citizens' own responsibility, their critical attitude to the consumption of information, has become relevant in recent years. The activities of public organizations, as well as the involvement of opinion leaders in the development of media literacy culture, influenced the initiative of the President of Ukraine V. Zelenskyy to update the education system in the country. «Media literacy lessons should appear in our school curriculum. And those who have graduated from school long time ago (these are our parents, our grandparents), we must teach them what is information hygiene, what are fakes, what is propaganda, how in a few sentences or even with words, someone can control their minds, control their hearts», the president said during his speech at the All-Ukrainian Forum «Ukraine 30. Culture. Media. Tourism» [18]. To establish the vector directions of changing the value of security in the official political discourse of Ukraine, we have identified three components:

Level 1: who «we» are. In the decrees of both presidents, one can find signs of Ukrainian markers, which are used in documents as «Ukrainian...» in the context of security. It is interesting that in P. Poroshenko's document «Ukrainian...» is reflected 9 times, while in V. Zelenskyy's document – only 4 times. If the first president emphasizes more on the «Ukrainian state» and «Ukrainian people», than the second president uses the adverb «Ukrainian» more in the cultural sense (*Table 1*).

Table 1

Categories of understanding the country in the context of «Ukrainian...»

«We»	P. Poroshenko	V. Zelenskyy
people	2	-
state	2	-
economics	1	1
language	1	-
history	1	-
society	1	-
informational space	1	-
culture	-	1
nation	-	1
art	-	1

Source: Made by the Author

Level 2: protection issues. We tried to find out the categories of subjects of protection. Here we distinguish two groups:

Group 1 – subjects of the national security of Ukraine. The documents list both political institutions and other institutional categories of the country, as well as citizens and public associations. In Poroshenko’s Decree, the search word «protection» is used 28 times. The document clearly states that «protection will be provided by the effective Armed Forces of Ukraine, other military formations formed in accordance with the laws of Ukraine, intelligence, counterintelligence and law enforcement agencies of the state, the dynamic development of Ukraine’s economy». In V. Zelenskyy’s Decree, the word «protection» is used 20 times and it is no longer about the subjects who should be responsible for the defense of the country, but about the tools to ensure protection. Such tools include the following:

- modernization;
- ensuring recovery;
- building an effective system;
- increase efficiency;
- improvement.

Both presidents use their own categories of protection: social, civil, systemic, physical, legal ones. It is interesting that the global pandemic COVID-19 introduced its own category of protection in the Decree of V. Zelenskyy. It is the category «biological», which is used in the document as a synonym for «biosafety».

Group 2 – objects of protection in the context of national security of Ukraine. We found out that Poroshenko’s security worldview is based on the defense of the country, while V. Zelenskyy appeals more to individualistic dimensions of security. Therefore, V. Zelenskyy uses more such features of objects of protection as «person», «individual», «citizens» (*Table 2*).

Table 2

Objects of protection in the concept of national security

What should be protected?	P. Poroshenko	V. Zelenskyy
Rights, freedoms and legal interests of citizens	1	3
Property rights		2
National interests	2	1
Protection of state border	2	2
Protection of territorial integrity	2	-
Protection of Armed Forces	1	-
Protection of state secrets	1	-
Protection of national market of labor sources	1	-
Environmental protection	1	-
Protection of economic concurrence	1	-

Protection of critical infrastructure	2	-
Protection of property interests	1	-
Protection of national values	1	-
Protection of information	3	-

Source: Made by the Author

Level 3: who «they» are. We defined the marker «they» through the search word «threat». In the context of both documents, the concept of «threat» occurs through opposition either to other countries or to other phenomena. The «friend-enemy» vectors are set equally in the documents of both presidents (European Union/ European countries v. Russia/Russian Federation/militarization of the temporarily occupied Crimea). However, there is a difference in the phenomena. V. Zelenskyy considers the following external and internal factors as the main threats to national security and national interests of Ukraine (*Table 3*).

Table 3

External and internal factors of threats to national security of Ukraine. V. Zelenskyy

External	Internal
<ul style="list-style-type: none"> – cyber threat; – artificial intelligence technologies; – international terrorism; – drug trafficking; – human trafficking; – religious and ideological fundamentalism; – infectious diseases; – military invasion; – coronavirus; – intensification of the «competition between the United States of America and the People’s Republic of China for world leadership»; – energy and information «weapons» of the Russian Federation; – reconnaissance and sabotage activities (of the Russian Federation); – destructive propaganda. 	<ul style="list-style-type: none"> – weak rates of rearmament of the Armed Forces of Ukraine; – insufficient efficiency of state bodies, which complicates the development and implementation of effective policies; – low level of well-being; – crime; – inconsistency and incompleteness of reforms; – corruption; – insufficient protection of property rights, slow development of market relations; – insufficient level of competition; – domination of monopolies; – lack of investment; – irrational use of natural resources; – threatening demographic situation; – increase in the number of violations of migration legislation; – strengthening the emigration of the people of Ukraine.

Source: Made by the Author

For P. Poroshenko, most of the external factors hindering the development of the country, are related to Russia's aggression on the territory of Ukraine, while for V. Zelenskyy, global problems become a problem for Ukraine (*Table 4*).

Table 4

**External and internal factors of threats to national security of Ukraine.
P. Poroshenko**

External	Internal
<ul style="list-style-type: none"> – aggressive actions of Russia; – military aggression, participation of regular troops, advisers, instructors and mercenaries in hostilities on the territory of Ukraine; – reconnaissance and sabotage activities; – temporary occupation of the territory of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol; – building up military groups near the borders of Ukraine; – blocking Ukraine's efforts to counter the monopolization of strategic sectors of the national economy by Russian capital; – trade and economic war; – information and psychological war; – lack of effective external security guarantees for Ukraine; – information war against Ukraine. 	<ul style="list-style-type: none"> – unformed security and defense sector; – institutional weakness; – insufficient resource provision and inefficient use of resources in the security and defense sector; – activities of illegal armed groups, increase in crime, illegal use of firearms; – corruption and inefficient public administration system; – outdated model of public institutions; – lowering of living standards: – monopoly-oligarchic model; – lack of clearly defined strategic priorities; – criminalization of the national economy; – excessive dependence of the national economy on foreign markets; – inefficient public debt management; – intensification of migration processes as a result of hostilities; – ineffective energy efficiency and energy supply policy; – lack of a holistic communication policy of the state; – insufficient level of media culture of the society; – physical and moral obsolescence of the system of protection of state secrets and other information with limited access; – negative environmental consequences of the Chornobyl catastrophe, etc.

Source: Made by the Author

After comparing these two tables, we can conclude that the security discourse in the official political discourse put the Russian Federation on the first place as a country that poses an external threat to Ukraine after the occupation of Crimea and the unfolding of military events in Donetsk and Luhansk oblasts. Under President V. Zelenskyy, the security value has shifted to the level of global problems, where the Russian Federation poses a threat to the country at the level of global problems. The extent to which the change in such a vector has become politically conscious, and whether the change in the guidelines of external threats to Ukraine affects its foreign policy, is the subject of research for further investigation. Nevertheless, there is a specific connection.

Both presidents understand the concept of «state border of Ukraine» as an internationally recognized statement, which has the highest priority for the state and is a guarantee of peaceful democratic development of Ukraine. However, in the Decree of President P. Poroshenko, the concept of state «border» is used in the context of «protection», «defense». And in the Decree of V. Zelenskyy it is used only with «protection...», which may indicate the activities of certain structures operating in other countries, protecting the borders of the country.

V. Zelenskyy uses the concept of «sovereignty» as «restoration», «defense», and «provision». It is close to such values as «peace» and «territorial integrity». P. Poroshenko understands «sovereignty» with the categories of «protection» and «guarantee». It is a fundamental value of the country and it is used with other values, such as independence, territorial integrity, dignity, democracy, man, his rights and freedoms, rule of law, welfare, peace and security (Decree of the President of Ukraine Petro Poroshenko) (Table 5).

Table 5

Category of «country» in the context of security

	P. Poroshenko	V. Zelenskyy
Territorial integrity	2	8
Border	6	11
Sovereignty	7	8
State (noun)	7	19
state (adj.)		

Source: Made by the Author

Conclusions

Understanding discourse as expanded communication, the model of the British sociologist and Marxist supporter Stuart Hall most accurately shows the meaning

of the symbolic in the transmission of interpretations in the political field. According to the scientist, there are three levels of participants in communication:

- At the first level, the political elite provides certain interpretations of events that are packed into symbols. The elite controls them.
- On the second level the elites connect, which L. Althusser calls «the ideological State apparatuses»: religious, ethical, legal, political, aesthetic, etc. institutions that ensure the control of ideology [19, p. 92].
- At the third level, recipients of information become active transmitters of information. The role of the recipient of information at this level enhances the communication further.

Therefore, difficulties may arise in finding the main values for the Ukrainian nation, which fill the structure of the political text through the sign-symbolic interactions of the discourse. Who owns the retransmission of meaning through the symbol, who controls it and who is responsible for the formation of everyday practices? Is the problem of national security and authenticity, as the main values of the Ukrainian nation today, in need of tough sanctions, or is it a litmus test for those who are in power? The search for answers to these questions determines the horizon of scientific research in the analysis of political processes through markers of security discourse.

The construction of political reality as a factor in the activity of official political discourse and political discourse in general, has its threats and challenges with the help of symbolic structures:

1) symbols, as the capital of a social group, can fall into disrepair along with the group that relies on them. Therefore, every economic, social, political and cultural change becomes a challenge to change the symbolic;

2) political communication forces political institutions to be active participants in communication. They produce certain symbolic structures of discourses to stabilize the political system. Understanding discourse as a process of connotation of reality through interpretations, a certain behavioral collective model is constructed;

3) the symbol has its own codes and decodings, which activate the second group of communication participants – recipients of information. The further fate of the political system is possible from the contractual and opposition levels;

4) at the heart of political decision-making today there is the main value – national security. When political institutions develop a political discourse around this value, it is possible to justify harsh methods and even elements of violence (which can be a sign of authoritarian democracy). Hence, it is customary to divide the symbols into normative and cognitive, where some establish rules at the level of political institutions, while others form ideas and collective expectations. Moreover, normative symbols can be so strong during the crisis that they overlap personal ideas to get out of the collective state of crisis;

5) civil society, as a carrier of political discourse, takes an active part in political communication and discourse practices. It is through symbols that social activity is produced in society. Between political institutions and public institutions, the winner is the one who has a minimal difference between symbols and real actions. Otherwise, imitation leads to inflation, both political and social. Therefore, the rules and mechanisms of functioning of political and public institutions unite society under the terms of a social contract, which is established by the conventionality of signs through sign-symbolic interaction. It does not matter on what dimension it happens: vertically, horizontally or proportionally within the discourse. The main thing is that symbols and institutions function at the level of rule-making practices and do not blur the boundaries of responsibility. There are norms that must be obeyed and there are symbols that declare these norms through discourse. And this is the effect of snapping.

The crisis occurs when symbols are under question. Hence is the growing distrust towards the institutions that produce them. The opposite reaction occurs: distrust towards institutions breeds distrust towards symbols, and hence political discourse will produce the emptiness of a political text. The values declared through interpretations do not establish meaning, but produce voids in the center of the political text. Policymakers suggest other symbols that are represented as an example of the order in which the text is established. Therefore, the symbolization of the political system becomes a means of struggle. Because of informal discourse practices, formal institutions are forced to be either liquidated or rebooted through sign-symbolic interaction. If the ruling elite manages to maintain a dialogue with the counter-elite, there is a snapping effect; if not, it loses its symbolic resource and ability to control the political system. Therefore, the further development of the political system depends on the strategies of political institutions and the level of expanded political communication within the discourse, where the totalitarian discourse of symbols covers all spheres of life in order to preserve political stability. The media, as one of the main channels and participants in such communication, form their media discourse as part of political discourse. The media discourse shows, in what form unpopular political reforms are proposed, how evidence is retransmitted and facts and symbols are used, for what purpose a certain public opinion is established, which encourages the projected joint action. All this becomes a sign of an open, closed or transitional political system.

REFERENCES

1. Seidel, G. (1985). Political discourse analysis. In Dijk, T. A. van (Ed.). *Handbook of discourse analysis* (Vol. 4. Discourse analysis in society, Pp. 43–60). London; Orlando: Academic Press.

2. Jorgensen, M. W., & Phillips, L. J. (2002). *Discourse analysis as theory and method*. London; Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications.
3. Benveniste, E. (1971). Subjectivity in language. In Benveniste, E. *Problems in general linguistics* / Translated by Mary Elizabeth Meek, Pp. 223–230. Coral Gables, Fla., University of Miami Press.
4. Habermas, J. (1990). *Moral consciousness and communicative action* / translated by Christian Lenhardt and Shierry Weber Nicholsen; introduction by Thomas McCarthy. Cambridge, Mass.: MIT Press.
5. Bataille, G. (1978). *L'expérience intérieure*. Paris: Gallimard.
6. Foucault, M. (1994). *Histoire de la sexualité. T. I: La volonté de savoir*. Paris: Gallimard.
7. Wittgenstein, L. (1969). Philosophische Untersuchungen. In Wittgenstein, L. *Schriften* (Vol. 1). Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
8. Austin, J. L. (1975). *How to do things with words* / edited by J. O. Urmson and Marina Sbisa. 2d ed. Oxford [Eng.]: Clarendon Press.
9. Searle, J. R. (2003). *Rationality in action*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
10. Deleuze, G. (1990). *The logic of sense* / translated by Mark Lester with Charles Stivale ; edited by Constantin V. Boundas. New York: Columbia University Press.
11. Foucault, M. (1998). *Treatrum Philosophicum*. In Taylor, V. E., & Winquist, C. E. (Eds.). *Postmodernism: Critical Concepts* (Vol. III. Disciplinary Texts: Humanities and Social Sciences, Pp. 295–316). London; New York: Routledge.
12. Inglehart, R. (1997). *Modernization and postmodernization : cultural, economic, and political change in 43 societies*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.
13. Inglehart – Welzel Cultural Map. Retrieved from <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>.
14. Ukaz Prezydenta Ukrainy № 287/2015 «Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 6 travnia 2015 roku «Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy» [Decree of the President of Ukraine No. 287/2015 On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated May 6, 2015 «On the National Security Strategy of Ukraine»]. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/2872015-19070> [in Ukrainian].
15. Ukaz Prezydenta Ukrainy № 392/2020 «Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku «Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy» [Decree of the President of Ukraine On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated September 14, 2020 «On the National Security Strategy of Ukraine»]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n7> [in Ukrainian].
16. Khoma, N. M. (Ed.) (2015). *Suchasna politychna leksyka : entsykloped. slovnyk-dovidnyk* [Modern political vocabulary: encyclopedic dictionary-reference book] / [I. Ya. Vdovychyn, L. Ya. Uhryn, H. V. Shypunov ta in.]. Lviv: Novyi Svit–2000 [in Ukrainian].
17. Levenets, Y., & Shapoval, Y. (Eds.) (2011). *Politychna entsyklopediia* [Political encyclopedia]. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo [in Ukrainian].
18. U shkolah mayut' z'yavitisya uroki mediagramotnosti – Zelens'kij [Media literacy lessons should appear in schools – Zelensky]. Ukrinform. 09.03.2021. Retrieved from

<https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3204521-u-skolah-maut-zavitisa-uroki-mediagramotnosti-zelenskij.html> [in Ukrainian].

19. Althusser, L. (2006), Ideology and ideological state apparatuses (notes towards an investigation). In Sharma, A., & Gupta, A. (Eds.). *The anthropology of the state: a reader* (Pp. 86–111). Malden, MA; Oxford: Blackwell Pub.

Мацшишина Ірина Віталіївна, докторка політичних наук, доцентка, професорка кафедри політології та державного управління, Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця, Україна

ЗМІНА МАРКЕРІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В ОФІЦІЙНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Дискурс-аналіз дозволяє виявити маркери зміни цінностей, що є ознакою демократичного розвитку. Однак це не означає радикальної зміни цінностей, а радше їх співвідношення з економічним, соціальним, культурним вимірами суспільства. Коли йдеться про національну безпеку як цінність країни, то тут можна побачити дихотомію колективного «ми» з індивідуалістичним «Я». У демократичних суспільствах пріоритет національної безпеки є вищим за цінності самовираження, а влада гарантує права та свободи людини. У дослідженні здійснено теоретичний аналіз природи офіційного політичного дискурсу. Розглянуто вплив дискурсу на політичну систему через категорію «безпека». На першому етапі проводиться теоретико-методологічний аналіз з точки зору соціальної практики Ж. Дельоза та М. Фуко. На другому етапі було проведено порівняльний аналіз концепції національної безпеки України. На третьому етапі визначено маркери ціннісних складників національної безпеки України, якими користуються обидва президенти. Це дозволило зрозуміти дискурсивну практику офіційного політичного дискурсу як стратегію впливу на політичну систему.

Ключові слова: безпека, В. Зеленський, П. Порошенко, дискурс, захист, держава.

Мацшишина Ірина Віталіївна, доктор политических наук, доцент, профессор кафедры политологии и государственного управления, Донецкий национальный университет имени Василия Стуса, г. Винница, Украина

ИЗМЕНЕНИЕ МАРКЕРОВ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В ОФИЦИАЛЬНОМ ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ: УКРАИНСКИЙ КОНТЕКСТ

Дискурс-анализ позволяет выявить маркеры изменения ценностей, что является признаком демократического развития. Однако это не означает радикальное

изменение ценностей, а скорее их соотношение с экономическим, социальным, культурным измерением общества. Когда речь идет о национальной безопасности как ценности страны, здесь можно увидеть дихотомию коллективного «мы» с индивидуалистическим «Я». В демократических обществах приоритет национальной безопасности выше ценностей самовыражения, а власть гарантирует права и свободы человека. В исследовании проведен теоретический анализ природы официального политического дискурса. Рассмотрено влияние дискурса на политическую систему через категорию «безопасность». На первом этапе проводится теоретико-методологический анализ с точки зрения социальной практики Ж. Делеза и Фуко. На втором этапе проведен сравнительный анализ концепции национальной безопасности Украины. На третьем этапе определены маркеры ценностных составляющих национальной безопасности Украины, которыми пользуются оба президента. Это позволило понять дискурсивную практику официального политического дискурса как стратегию влияния на политическую систему.

Ключевые слова: безопасность, В. Зеленский, П. Порошенко, дискурс, защита, государство.

UDC 327.8

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.54.265737>

Panfilov Oleksandr Yuriyovych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Sociology and Political Science, Yaroslav Mudryi
National Law University, Kharkiv, Ukraine
e-mail: o.yu.panfilov@nlu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-8997-0120

Savchenko Olga Oleksandrivna, PhD, Associate Professor,
Professor of the Foreign Languages Department, Ivan Kozhedub Kharkiv
National Air Force University, Ukraine
e-mail: savolg106@gmail.
ORCID ID: 0000-0003-0085-7189

ORGANIZATIONAL WARS AS AN INSTRUMENT OF PRESSURE IN INTERNATIONAL RELATIONS

The article focuses on the fact that wars acquire a hybrid character in the 21st century. It is emphasized that the new ways of waging war are aimed at destroying the state from the inside by unbalancing all organizational systems of the state, when national features are destroyed, economic and political subordination to the aggressor occurs. The article details the essence and content of modern wars that are referred to as organizational wars and highlights some aspects of their essence are highlighted in the context of international relations. It is shown that the main tool of organizational warfare is the technology of «controlled chaos», which involves the use of a strategy of indirect approach and effects-based operations, and that the maximum effect of organizational weapons is achieved in network societies.

Keywords: *organizational warfare, the strategy of «indirect approach», effects-based operation, organizational weapons*

Problem setting. The wars of the 21st century are significantly different from the wars of previous times, including the wars and military conflicts of the past century, since the confrontation between individual countries and their coalitions takes place under fundamental changes in the international security system. This becomes especially evident in recent years when tectonic shifts have taken place in the world order, which has exacerbated the new conflicts. A characteristic feature of modern confrontation between states is the fact that there does not exist a common understanding of the procedures for transitioning to a state of war and the signs of the beginning of a military conflict. This translates in practice into the use of military

force without a formal declaration of war, when the opposing parties and their allies are not clearly defined and new actors appear to act in military operations, and non-standard methods of warfare are used. The practice of the last decade shows that modern wars are acquiring a hybrid character. Such definitions as hybridwarfare, mixed warfare, non-standard warfare, diffuse warfare, war of controlled chaos, etc., are used in numerous scientific publications. These definitions largely characterize a new type of war, especially in terms of ways of waging modern wars. Ukrainian and Russian military scholars and experts who work in the sphere of understanding the phenomenon of war from a philosophical point of view have a tendency to refer to wars where enemy parties do not shoot at one another, where people are not killed, bombs are not dropped, where military personnel of the enemy army do not act directly, but when countries economically and politically submit to the aggressor, when their national features are destroyed, as organizational wars. This mirrors the modern trend of the transition from wars with the extermination of the enemy to wars focused on self-disorganization and self-orientation in order to preserve the existing resource base.

Recent research and publications analysis. Currently, the topics and areas of studies in the field of international relations and military-theoretical views on the use of military force are largely devoted to the analysis of the processes of transformation of the generally accepted concepts of war and peace, and the assessment of the changed conditions of warfare.

All modern concepts of war and theories of warfare are based on doctrinal provisions of C. von Clausewitz. War, according to C. Clausewitz, is not an autonomous, isolated phenomenon, it expresses political goals that depend on the relationship of states. This is an act of violence designed to force the enemy to fulfil a certain will and at the same time has a pulsating character. C. Clausewitz believed that physical violence is just one of the possible means, the main goal of war is to impose own will on the enemy. At the same time, if war is an act of violence, it affects feelings. According to C. Clausewitz, the resistance of the enemy is the result of two interrelated factors: the amount of means the enemy has (military power) and the will to win [1]. He understood war as a clash of forces that act freely but not according to law. When the actions reach extremes, the war becomes absolute, that is, it reaches absolute violence, leading to total destruction. Thus, according to C. Clausewitz, war has two poles, two peaks, two elements in its essence: violence and politics.

According to S. Brzezinski, S. Huntington, and other scholars, due to geo-economic competition for planetary resources and markets for goods and services, which result in global economic crises, highly developed states need to create appropriate advantages over geopolitical opponents, which gives rise to a corresponding conflict in the system of international relations. Consequently, the

need for military force is growing, but in modern conditions, non-standard ways of achieving geostrategic or geo-economic goals are becoming more advantageous [2; 3]. Modern wars can be defined as «nonconventional», which, according to A. Illarionov, use all methods and technologies at the same time, combining the techniques of hard and soft power [4, p. 77].

Many scientific achievements of foreign and domestic scientists are devoted to the analysis of the features of such wars. It is relevant to mention such well-known researchers, politicians, historians and theorists of the problems of war and peace as Z. Brzezinski, A. Bogdanov, L. Hart, G. Filimonov, V. Gorbulin, O. Dzoban, G. Kissinger, S. Kurginyan, V. Mandragelya, S. Mann, J. Nye, G. Pocheptsov, M. Senchenko, V. Serebryannikov, V. Slipchenko, V. Smolyanyuk, A. Toffler, M. Trebin, S. Tyushkevich, S. Huntington, V. Tsyganov and so on. The works of these researchers, devoted to the problems of geopolitics, the essence, and causes of wars, information, and psychological confrontation, are quite thorough and contain a lot of factual material [5–14]. At the same time, it should be emphasized that specific studies on the essence and content of modern wars hereinafter called organizational wars are not enough in the scientific literature.

Paper objective. The goal of the article is analyse the phenomenon of organizational warfare, which we understand not only as a fight aimed at destroying assets – in the form of people or infrastructure – which are either state-owned or state-controlled but as a battle for the mind through cyberspace capability and the network society, which is not the prerogative of any state but a field open for manipulations with a human being's consciousness. The objective is also to specify some aspects of the essence of organizational wars in international relations.

Paper main body. S. Kurginyan defines organizational warfare as «a conscious and purposeful attack on the organization of the target core, subsystems and control links of the enemy system», and specifies that «organizational warfare is, first of all, the actions the attacker needs to control the enemy's motivations necessary to make organizational decisions in all spheres of his social and state system» [15]. Regarding the sphere of interstate relations, organizational warfare is a system of procedures that allows the policy of a hostile state to be reoriented in the right direction without the use of force [16].

N. Senchenko notes that organizational warfare is a system of informational, ideological, managerial, economic, psychological, political, and other actions against the enemy, which are coordinated in terms of purpose, place, time, and cost, and force the enemy to reorient towards goals that are unacceptable for survival. This is the replacement of the system of basic values of the target state with the values of the aggressor state as more promising [17, p. 7].

Generally, researchers emphasize that the main tasks of organizational wars are to disorient the behaviour of the population of the enemy state, strengthen centrifugal

trends in its society, exacerbate contradictions in the system of its cultural codes, impose development programs unacceptable to its economy, and create situational social groups that require a radical reformatting the ideological and political interests of this state, and so on.

The main instrument of organizational warfare is the technology of «controlled chaos». According to M. Senchenko, this technology is designed to totally destabilize government bodies on the territory of the enemy, reduce mobilization preparedness, destroy national identity, and turn the population into rootless, controlled cosmopolitans who are positively disposed towards the future occupation [17, p. 45]. This is a complex system mechanism, the elements of which are arbitrarily interconnected, and its use can result in multi-vector variants of development.

The technology of «controlled chaos» involves the use of the strategy of «indirect approach», «soft power», «smart power», and «effects-based operations». The purpose of the technology is to reformat the necessary states, rebuild the mass consciousness of their nations, reduce resistance and self-organization, and form a society with the erased memory.

The British military theorist B. Liddell Hart thinks that the strategy of indirect action should not be considered only through the concepts of war. In his opinion, the methods of indirect actions are the key to the practical solution of any problem in which the fundamental factors are a person and opposing interests, which leads to conflict [18].

Ukrainian scholar N. Shevchenko understands the concept of «strategy of indirect approach» as a system of symmetrical and asymmetric approaches and a set of actions of the active party (state, block), which the future build conditions for the successful implementation of its policy of defending interests through creating a situation of disorientation of the enemy in the context of dialectical changes in the space of confrontation [19]. In the context of geopolitical and geo-economic approaches, this process occurs through the systematic implementation of measures of indirect strategic impact on the object of expansion, which implies, among other things, the formation of hybrid threats to the enemy. In the military-political context, the main goal of such a strategy is to weaken the enemy's resistance, rather than attempt to suppress it, «disarm» the enemy and make fulfil the winner's will [20].

The strategy of indirect approach is implemented along with the theory of reflexive control originated in Russia and defined as «a method of transmitting specially prepared information to a partner or opponent in order to incline them «voluntarily» to make a predetermined decision desired by the initiator of the action» [21], orwell-known idea of perception management developed in the USA, which the Department of Defence defines as «actions to convey and/or deny selected

information and indicators to foreign audiences to influence their emotions, motives, and objective reasoning as well as to intelligence systems and leaders at all levels to influence official estimates, ultimately resulting in foreign behaviours and official actions favourable to the originator's objectives. In various ways, perception management combines truth projection, operations security, cover and deception, and psychological operations» [22].

In their book *War and Anti-War*, Alvin and Heidi Toffler list the following as tools for perception management—atrocity accusations; hyperbolic inflations; demonisation and/or dehumanisation; polarisation; claim of divine sanction; meta-propaganda [23].

«The US military has demonstrated use of perception management multiple times in modern warfare, even though it has proven to take a hit to its credibility among the American people», Indian Brigadier B. M. Kapoor says. He believes that «perception management is now an accepted part of wielding international strategic influence. In affecting the perception of a foreign government, the goal is to change the foreign government's policy to support your political interest. The goal could also be to influence the foreign government's perceptions of elements of the foreign society» [24].

The Chinese government has also used strategies to manage the perception of their country to the rest of the world. Chinese military scholars argue that their nation has a long history of conducting «psychological operations», a phrase that connotes important aspects of strategic deception and, to a certain degree, what the US Department of Defense portrays as perception management. For example, several articles published by the PLA's Academy of Military Science (AMS) journal *Zhongguo Junshi Kexue*, examine psychological warfare and psychological operations mainly as a deception-oriented function of military strategy [25].

Speaking about the theory of reflexive control, the Russian military expert S. Komov defines this phenomenon as a complex of intellectual methods of information warfare, applied through non-verbal informational contact between the subject and the object. According to the scientist, to affect the enemy, this type of intellectual warfare features techniques aimed at distracting the enemy, overloading him with conflicting information, splitting probable coalition, paralyzing the opposing side's actions, exhausting, deceiving, or calming the enemy down, intimidating or provoking the enemy, offering to act in a predetermined way or forcing the enemy to do this, and so on [26, p. 388–389].

Another Russian military expert, F. Chausov focuses on the effectiveness of such methods of reflexive control as disinformation, provocation, blackmailing, and compromising the geopolitical enemy. However, the most important threat is disinformation campaigns, which result in pre-planned impact on public opinion or decision-makers [26, p. 389–390].

The main segment where the intentions of the initiators and executors of organizational wars intersect is effects-based operations (EBO), a United States military concept that emerged during the Persian Gulf War in the design and execution of the Desert Storm air campaign, which is defined by the United States Joint Forces Command (USJFCOM), as «a process for obtaining a desired strategic outcome or effect on the enemy through the synergistic and cumulative application of the full range of military and nonmilitary capabilities at all levels of conflict» [27].

Air Force Glossary defines the effects-based approach to operations as «an approach in which operations are planned, executed, assessed, and adapted to influence or change systems or capabilities in order to achieve desired outcomes» [28].

The essence of this concept lies in the fact that in order to support superior decision-making and to understand the enemy's systems, the philosophical (not physical) center of gravity of the combatants is determined and evaluated, in other words – the elements that determine their freedom of action, physical strength, or will to fight, such as leadership, system essentials, infrastructure, the population as well as military assets. P. K. Davis suggests defining EBO as «operations conceived and planned in a systems framework that considers the full range of direct, indirect, and cascading effects—effects that may, with different degrees of probability, be achieved by the application of military, diplomatic, psychological, and economic instruments». As for EBO mechanisms, he mentions «speed, agility, parallel operations, decisiveness, creating shock and awe, and attacking the enemy's mindset and conceptual centers of gravity». P. K. Davis classifies the EBO effects as physical ones, such as «damage equipment/systems», «disrupt processes», «kill people» and behavioural ones that are typed as «demoralize», «paralyze/slow», «divert/confuse» and «influence» [29].

Smith proposes a fairly similar taxonomy, in his view, the EBO effects fall into two general areas: physical and psychological. Physical effects can be further described as «destruction», «physical attrition», «chaos/entropy». Psychological effects can be categorized under «chaos/entropy», «foreclosure» (curtailing options), «shock», «psychological attrition» [30].

Donald Lowe and Simon Ng rephrase «the basic categorizations of physical and psychological/behavioural effects as the change of state of an entity, whether it is physical or mental» [31].

It can be seen that the above definitions of EBO are postulated in a similar way, all of them, one way or another, agree that a key component of Effects-based operations is the cognitive sphere, in other words, the consciousness of the side that attacks and the side that is attacked. Specifically, the cognitive sphere or area of consciousness is the place where the effect-based operations are carried out. The cognitive sphere also comprises such phenomena as doctrine, tactics, techniques, and procedures, ability to resist or readiness to accept new meanings and values.

Ukrainian researcher A. Senchenko notes that the effects-based operations are aimed at developing the behavioural structures of all participants in the political process. He believes that not only allies, but also forces that have chosen a neutral position, and enemies (who might even not know) are involved in a scenario imposed from the outside and act in accordance with the will of those who control the effects-based operations, turning into political puppets. This is defeat even before war starts, since when the open confrontation begins, both the enemy, neutral forces, and allies are completely subject to the rules of the conflict initiators and perform programmed actions [32, p. 41].

The object of impact under effects-based operations is disorganized simultaneously in all areas. In the socio-cultural and cognitive spheres, the country-aggressor acts by deploying lobby groups and social networks (marketing, human rights, research, educational, charitable, and similar) around the world, which openly or covertly propagate and export the way of life of the affecting country; advances own values, broadcasts the corresponding cultural and worldview codes, and makes network revolutions.

In the information sphere, impact is exercised through the total domination of the military-strategic complex of the aggressor country, its private corporations, the media, and communication providers in the field of collecting, processing, and disseminating information. In physical terms, impact is carried out in a hot war as a result of the rapid and effective destruction of enemy forces and means by using precise weapons and other latest military-technical achievements. The effects-based operation means the establishment of complete control over all participants in actual or probable hostilities (that is, not only during direct confrontation against the enemy, like the classic wars of the industrial period, but also during periods of peace or crisis, and not only against the enemy but also in regard to ally or neutral forces) and their total manipulation in all situations.

In the technology of «controlled chaos» an important place belongs to organizational weapons [33]. The basis of organizational weapons is special technologies of organizational management reflection. They are ordered sets of methods (models, programs, strategies, procedures, forms) for implementing managerial decisions that are constantly being improved, introducing innovations, supporting information, ideological and other necessary structural ties, selecting and training personnel, planning, reporting, controlling, and so on. Since the basis of any organizational system is people whose motivation is based on physiological, social, and informational needs, the productive, correctly calculated use of organizational weapons in a certain organizational environment (primarily in the field of power) has a direct impact not only on the level of security of the state organizational system but also the probability of its existence. A prolonged massive informational and moral-psychological influence of a destructive nature, passing

through the consciousness of every member of society, creates a real threat to the existence of the nation as a result of the transformation of the main worldview, cultural and ideological attitudes, that is, changes in the internal organizational environment that determines the system of the country's life.

The organizational weapons are directed at representatives of social groups and institutions directly or indirectly involved in the long-term and short-term regulation of the population behaviour. The managerial and creative elite, educators, and well-known cultural and moral authorities of the state become the objects of the impact of organizational weapons.

Popular in the media space people as well as «shadow authorities» fall into the sphere of planning actions of organizational weapons since they affect the behaviour of the population. A separate area is to create new subjects for the use of organizational weapons in the form of subculture, non-traditional confessions, alternative educational and training structures.

Thus, the organizational weapon is a way of activating the pathological system within the functional system of the target state, in which the pathological system absorbs the carrier's resources for its development. A characteristic feature of a pathological system (the use of organizational weapons) is that it affects the functional system of society, first of all, from the outside, from a hierarchically higher power level of the system organization. In addition, the use of organizational weapons is not always visible to traditional forms of scientific observation and is incomprehensible within the framework of the traditional logic of ordinary knowledge. Destruction as the impact of the organizational weapon is aimed at achieving results that lie in the «value system» of the party that initiates the use of this weapon.

The use of organizational weapons achieves its maximum effect in network societies since, according to M. Castells, the network society is a dynamic and open system. The network in modern society acts as a building material for the organization of joint activities of people, and also represents a structure that ignores boundaries. M. Castells says that «it is networks that make up the new social morphology of our societies, and the spread of «network» logic largely affects the course and result of processes related to production, everyday life, culture, and power» [34].

The network feature, unlike all other forms of organizational structure, as R. Voitovich notes, is that it does not have clearly defined centers and boundaries. It is the network as the main form of organization of the modern world order that is a flexible system of situational connections that are formed between the subjects of the global space, which makes it possible to record a new social structure that characterizes the variability and mobility of the modern world development. That is, it comes to the level of social self-organization, which ensures the internal integrity and consistency of the network, each element of which is an integral part

of the network system of a more general nature and exists in it on an equal basis [35, p. 5].

Network structures are funds, means of communication, mass media, transnational corporations, banking structures, public, religious, non-governmental and non-profitable organizations, political organizations, intelligence services of different states, editorial offices of newspapers and magazines – both large and amateur online publications or blogs that are engaged to the conflict by one of the parties in a certain way. These may be associations or clubs of hunters, philatelists, or collectors of antiques that have links with other similar clubs in different parts of the world, whose members periodically come together for a general meeting or forums. A network is a medium through which a certain signal can be passed, which will be perceived, transmitted further, and implemented. Thus, new ideas, other strategic models, foreign logic are easily perceived in the network society, which means that such a society can be conquered.

The consequences of the use of organizational weapons are the replacement of the system of basic values and meanings of the target state with the values and meanings of the aggressor state as more promising. G. Pocheptsov argues that meanings are governed by estimates and values of the past tense, that they are not invented now, they are taken ready-made from the arsenals of semantic weapons since all these notions are located around two poles: Good and Evil (right and wrong). «Our» ideas are always right while «foreign» ones are wrong [36]. In this context, organizational weapons feature by rethinking facts and values in favour of the aggressor.

Any sign system has two sides: value and meaning. The technocratic industrial society, preferring the practical value of things, underestimates the role of meanings. Technocrats usually look down on the humanitarians but have been losing out to them more and more lately. The semantic aspect of organizational weapons can change existing goals to necessary or unnecessary ones, reducing or exaggerating the existing significance of things and actions, legalizing the forbidden and tabooed things. Such influences require that a completely different toolkit be used. Facts fade into the background and lose primary importance. The reliability of a fact is not an important parameter; another fact can be easily found if the previous one is not perceived. The fact is secondary, the necessary image meaning is primary. A. Kharitonenko notes that semantic sabotage «starts» from an image, a metaphor, a well-chosen cliché word to which the real facts are subsequently tailored. The enemy in this war separates the image and the fact, making the desired image bright but the unnecessary one cloudy and controversial [37, p. 161]. At the same time, the main methods are reinterpretation, conceptual translation, the mythologization of consciousness, and ritualization of behavior [38].

Conclusions of the research. Summing up the above, it should be emphasized that the effects-based operations concept is not a new idea, it revises the historical

wisdom of great luminaries of the past who articulated the importance of impact on the enemy's thoughts and beliefs so that to gain the upper hand, to secure victory. At the present stage, elements of organizational warfare are being actively introduced and can be successfully applied in any region where there are economic and social problems, regardless of the ethnic and confessional aspects. The ultimate goal of organizational wars is the weakening or destruction of nations through the interception of control of these states by the aggressor. When solving such problems, different technologies of «soft forms» of controlled chaos are used in combination with military aggression (Afghanistan, Yugoslavia, Iraq, Libya, Syria, Ukraine). As a result, such processes lead to situations when organizers of the war concentrate control over the financial, military, and information resources of the world community.

Such technology has the greatest effect in network societies, which are actively involved in globalization processes. Network societies are much less organized, do not have a high level of critical thinking, and are much closer to chaos, unpredictability, and spontaneity, than a society based on a rational hierarchy.

Using the network principle of action, organizational weapons cover all spheres of society from education, media, and science, to economic and political processes. The threat to national security from such technology at the first stages of its development may not manifest itself outwardly, since it always hides behind beautiful and righteous slogans of liberal values, freedom of speech, democracy, tolerance, and so on. When the necessary conditions are created in the country, the network principle of entropy is promptly implemented and leads to the complete collapse of statehood. It is extremely difficult to resist the technology of organizational warfare; comprehensive measures to combat this evil have not yet been developed, which allows us to consider this technology one of the global threats to the modern world order.

REFERENCES

1. Clausewitz, C. *On War*. Retrieved from <https://www.clausewitz.com/readings/OnWar1873/BK8ch03.html#B>.
2. Brzezinski, Z. (2009). *The Choice: Global Domination or Global Leadership*. New York: Basic Books.
3. Huntington, S. P. (2011). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster.
4. Illarionov, A. (2014). Chetverta svitova viina [The Fourth World War]. *Ekonomist*, 6, 75–78 [In Ukrainian].
5. Cashman, G., & Robinson, L. C. (2021). *An introduction to the causes of war : patterns of interstate conflict from World War I to Iraq*. Second edition. Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield.

6. Dodds, K. (2021). *Border wars : the conflicts that will define our future*. London: Ebury Press.
7. Kolenda, C. D. (2021). *Zero-sum victory : what we're getting wrong about war*. Lexington, Kentucky: The University Press of Kentucky.
8. Krotiuk, V. A. (Ed.) (2021). *Viiny informatsiinoi epokhy: mizhdystsyplinaryni dyskurs* [Wars of the information age: interdisciplinary discourse]: monohrafiia. Kharkiv: FOP Fedorko M. Yu. [in Ukrainian].
9. Mahnken, T. G. (Ed.) (2020). *Learning the lessons of modern war*. Stanford, California : Stanford University Press.
10. Mandrahelia, V. A. (2003). *Prychyny ta kharakter voien (zbroinykh konfliktiv): filofsko-sotsiologichnyi analiz* [Causes and nature of wars (armed conflicts): philosophical and sociological analysis] / Nats. akad. oborony Ukrainy, In-t vyshch. osvity APN Ukrainy. Kyiv [in Ukrainian].
11. Matthias, J. (2021). *Some words on those wars*. Loveland, Ohio: Dos Madres.
12. Miller, P. D. (2021). *Just war and ordered liberty*. Cambridge, United Kingdom ; New York, NY: Cambridge University Press.
13. Singh, A. K. & Kumar, N. (Eds.) (2021). *Battle ready for the 21st century*. New Delhi: Pentagon Press LLP.
14. Trebin, M. P., & Chernyshova, T. O. (2017). Evoliutsiia viin kriz pryzmu revoliutsii u viiskovii spravi [The evolution of wars through the prism of revolutions in military affairs]. *Suchasna viina: humanitarnyi aspekt. Naukovo-praktychna konferentsiia Kharkivskoho natsionalnoho universytetu Povitrianykh Syl imeni Ivana Kozheduba, 30 chervnia 2017 roku: tezy dopovidei – Modern war: humanitarian aspect. Scientific and practical conference of Kharkiv National University of the Air Forces named after Ivan Kozhedub, June 30, 2017: abstracts of reports*, Pp. 16–21. Kharkiv: KhNUPS im. I. Kozheduba [in Ukrainian].
15. Kurginyan, S. (2007). Oda strakha. Nozh pervyy: kak umershchvlyayut instinkt samosokhraneniya [Ode to fear. The first knife: how the instinct of self-preservation is killed]. *Zavtra – Tomorrow*, 18 (702). Retrieved from <https://tms.ystu.ru/oda-strahu.htm> [in Russian].
16. Sun Tzu. (2018). *The Art of War*. Delhi: Fingerprint Publishing.
17. Senchenko, M. I. (2020). *Svitova latentna orhanizatsiina viina* [The world's latent organizational war]. Kyiv: FOP Stebliak O. [In Ukrainian].
18. Liddell Hart, B. H. (2017). *The Strategy Of Indirect Approach*. Andesite Press.
19. Shevchenko, M. M. (2014). Funktsii ta zavdannia systemy zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy v suchasnykh umovakh. *Naukovo-informatsiyni visnyk Akademii natsionalnoi bezpeky- Scientific and information bulletin of the Academy of National Security*, 3–4, 14–24 [in Ukrainian].
20. Shevchenko, M. M. (2007). Metodologichni zasady analizu mizhderzhavnoho protyborstva [Methodological principles of the analysis of interstate confrontation]. *Nova paradyhma – New paradigm/ Hol. red. V. P. Bekh*. Kyiv: Vyd-vo NPU im. M. Drahomanova, 68, 125–133 [in Ukrainian].
21. Lefebvre, V. (2010). *Lectures on the Reflexive Games Theory*. Leaf & Oaks Publishers.

22. Foreign policy and terrorism. *Military Wiki*. Retrieved from https://military-history.fandom.com/wiki/Perception_management#:~:text=Best%20put%20by%20the%20DOD,and%20relations%20with%20other%20countries.
23. Toffler, A., & Toffler, H. (1995). *War and Anti-War: survival at the dawn of the 21st century*. New York: Warner Books Edition.
24. Kapoor, B. M. (2009). Art of Perception Management in Information Warfare Today. *The United Service Institution of India Journal, October-December*. Retrieved from https://usiofindia.org/publication/usi-journal/the-art-of-perception-management-in-information-warfare-today-2/?sf_paged=42.
25. Anderson, E., & Engstrom, J. (2009). China's use of perception management and strategic deception. *US-China Economic and Security Review Commission*. Retrieved from <https://www.uscc.gov/sites/default/files/Research/ApprovedFINALSAICStrategicDeceptionPaperRevisedDraft06Nov2009.pdf>.
26. Tomas, T. L. (2002). Refleksivnoe upravlenie v Rossii: teoriya i voennye prilozheniya [Reflexive Management In Russia: Theory And Military Applications]. Retrieved from <http://www.intelros.ru/pdf/stratagemi/Tomas.pdf> [in Russian].
27. Effects-based operations. *Military Encyclopaedia*. Retrieved from https://military-history.fandom.com/wiki/Effects-based_operations.
28. Effects-based approach to operations. *Air Force Glossary*. 2021. Retrieved from https://www.doctrine.af.mil/Portals/61/documents/AFDP_Air-Force-Glossary/AF-GLOSSARY.pdf.
29. Davis, P. K. (2001), «Effects-Based Operations (EBO). A Grand Challenge for Analytical Community», RAND. Retrieved from https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monograph_reports/2006/MR1477.pdf.
30. Smith, E. A. (2002). Effects- Based Operations: Applying Network Centric Warfare in Peace, Crisis, and War. *Center for Advance Concepts and Technology, DOD Command and Control Research Program*. November. Retrieved from http://www.dodccrp.org/files/Smith_EBO.pdf.
31. Lowe, D., Ng, S. (2004). Effects-based operations: language, meaning and the effects-based approach. *Command and Control Research and Technology Symposium*. Department of Defence, Canberra ACT 2600 Australia. Retrieved from <https://www.hsdl.org/?view&did=455291>.
32. Senchenko, O. (2017). Merezhevyi instrumentarii novykh viin [Network tools of new wars]. *Visnyk Knyzhkovoï palaty – Bulletin of the Book Chamber, 1*, 37–41 [in Ukrainian].
33. Marutian, M., & Zahorulko, A. Orhanizatsiina zbroia u hibriddnii viini [Organizational weapons in hybrid warfare]. Retrieved from <https://matrix-info.com/organizatsijna-zbroia-u-gibrydnij-vijni/> [in Ukrainian].
34. Castells, M. (2009). *The Rise of the Network Society*. Oxford: Wiley-Blackwell.
35. Voitovych, R. (2010). Merezheve suspilstvo yak nova forma sotsialnoi orhanizatsii v umovakh hlobalizatsii [Network society as a new form of social organization in the conditions of globalization]. *Politychnyi menedzhment – Political management, 5*, 3–18 [in Ukrainian].

36. Pocheptsov, H. (2013). Smyslovi viiny v politytsi ta biznesi [Semantic wars in politics and business]. Retrieved from <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/4633/2013-03-10-smislovi-viini-v-polititsi-ta-biznesi/> [in Ukrainian].
37. Kharytonenko, O. Smyslovi viiny v mezhakh hibrydnykh protystoian [Meaning wars within hybrid confrontations]. Retrieved from http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/22259/1/Kharytonenko_HVIZh_2018_S.%20143-228.pdf [in Ukrainian].
38. Trebin, M. P., & Panfilov, O. Yu. (2020). Postmodernizm yak metodolohiia suchasnykh smyslovykh viin [Postmodernism as a Methodology of Modern Semantic Wars]. *The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: philosophy, philosophy of law, political science, sociology, 1* (44), 53–65 [in Ukrainian].

Панфілов Олександр Юрійович, доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціології та політології, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

Савченко Ольга Олександрівна, кандидат філософських наук, доцент, професор кафедри іноземних мов, Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Україна

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ВІЙНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ТИСКУ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

Метою статті є розкриття деяких аспектів сутності організаційних війн у міжнародних відносинах. Висвітлюється, що головним інструментом організаційної війни є технологія «керованого хаосу», яка передбачає застосування стратегії непрямой дії та операцій базового ефекту. Деталізовано концепт стратегії непрямих дій, що реалізуються в комплексі з методами управління рефлексією або сприйняттям супротивника, тобто його когнітивною сферою, що виступає основним сегментом дії операцій базових ефектів. Підкреслюється, що операція базового ефекту означає встановлення повного контролю над усіма учасниками актуальних або можливих дій і тотальне маніпулювання ними в усіх ситуаціях. Показано, що при застосуванні технології «керованого хаосу» в міжнародних відносинах актуалізується використання організаційної зброї, яка є впорядкованою сукупністю методів (моделей, програм, стратегій, процедур, форм) реалізації управлінських рішень. Використовуючи мережевий принцип дії, організаційна зброя охоплює всі сфери суспільства від освіти, ЗМІ й науки до економічних і політичних процесів.

Ключові слова: організаційна війна, стратегія непрямих дій, операції базового ефекту, організаційна зброя.

Панфилов Александр Юрьевич, доктор философских наук, профессор, профессор кафедры социологии и политологии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

Савченко Ольга Александровна, кандидат философских наук, доцент, профессор кафедры иностранных языков, Харьковский национальный университет Воздушных Сил имени Ивана Кожедуба, Украина

ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ВОЙНЫ КАК ИНСТРУМЕНТ ДАВЛЕНИЯ В МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЯХ

Целью статьи является раскрытие некоторых аспектов сущности организационных войн в международных отношениях. Раскрывается, что главным инструментом организационной войны является технология «управляемого хаоса», предусматривающая применение стратегии не прямых действий и операций базового эффекта. Детализирован концепт стратегии не прямых действий, реализуемых в комплексе с методами управления рефлексией или восприятием противника – его когнитивной сферой, выступающей основным сегментом действия операций базовых эффектов. Подчеркивается, что операция базового эффекта означает установление полного контроля за всеми участниками актуальных или возможных действий и тотальное манипулирование ими во всех ситуациях. Показано, что при применении технологии «управляемого хаоса» в международных отношениях актуализируется использование организационного оружия, которое является упорядоченной совокупностью методов (моделей, программ, стратегий, процедур, форм) реализации постоянно совершенствующихся управленческих решений. Используя сетевой принцип действия, организационное оружие охватывает все сферы общества от образования, СМИ и науки до экономических и политических процессов.

Ключевые слова: организационная война, стратегия не прямых действий, операции базового эффекта, организационное оружие.

УДК 327:355.48(470+571:477)

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.54.265738>

Смолянук Володимир Федорович, доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політичних технологій, Київський національний
економічний університет імені Вадима Гетьмана, Україна
e-mail: svf-nb@ukr.net
ORCID: 0000-0002-4222-813X

ПЕРША ЄВРОПЕЙСЬКА ВІЙНА ТРЕТЬОГО ТИСЯЧОЛІТТЯ: ПРОЛОГ ЧИ ЕПІЛОГ? (Політичні нотатки до російсько-української війни 2014–2022 рр.)

У статті розглядаються перебіг та наслідки першої (і поки що єдиної) європейської війни нового століття – російсько-української в часовому інтервалі 2014–2022 рр. Наводяться основні визначення цієї війни, яка не має єдиної змістовної інтерпретації з боку наукової, інформаційно-аналітичної та мас-медійної спільноти. Деталізуються основні міжнародно-інституційні наслідки російсько-української війни. Формулюється висновок, що безпекові структури ХХ ст. є неефективними регуляторами збройно-силових міждержавних взаємин ХХІ ст. Розкриваються деякі геоекономічні та геополітичні наслідки російської агресії проти України. Деталізуються нові акценти розвитку НАТО, нові виміри геополітичної поведінки Китаю, Туреччини, нове бачення безпекових перспектив людства з боку англословянських країн, насамперед Великої Британії і США. Підкреслюється невизначеність майбутнього Російської Федерації, яка перебуває на своєрідному роздоріжжі. Наголошується, що наслідки російсько-української війни з огляду на їх масштаб та світовий безпеково-політичний резонанс матимуть підвищене значення для ствердження нової системи міжнародних відносин, становлення якої відбуватиметься за участю України. У цілому доводиться, що світ безповоротно вступив у нову фазу (епоху) розвитку, яка заперечує логіку, раціональність, досвід, нормативно-правовий базис минулих історичних періодів.

Ключові слова: російсько-українська війна, широкомасштабне вторгнення в Україну, геополітичні процеси, геополітичні наслідки, гібридна війна, міжнародні відносини.

Актуальність теми. Російська Федерація є ядерною державою, членом Ради Безпеки ООН, суб'єктом міжнародних відносин як регіонального, так і глобального значення. На сторінках кількох документів (не лише будапешт-

ського меморандуму 1994 р.) Росія гарантувала суверенітет і територіальну цілісність України. Проте спочатку в березні 2014 р., а потім в лютому 2022 р. Росія віроломно порушила численні обіцянки стосовно України, перевівши у практичну площину питання силової ліквідації української державності, примусової русифікації населення, відновлення геополітичного домінування Москви над колишніми «малоросійськими губерніями». Україна вступила у збройну боротьбу проти планів Кремля. Отже, маємо російсько-українську війну, яка, відповідно до запропонованих українською владою термінологічних визначень, ділиться на «агресію РФ проти України» (2014 р.–24.02.2022) та «широкомасштабну агресію РФ проти України» (після 24.02.2022). У Росії останній етап іменується «спеціальною воєнною операцією». Проте війна залишається війною попри небажання політичного керівництва так її називати. Про цю війну та деякі з її наслідків ідеться в запропонованій статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика російської агресії проти України (російсько-української війни) з моменту її провокаційного розгортання РФ у 2014 р. та «широкомасштабного» посилення у 2022 р. осмислюється багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими. Зокрема, слід вказати на праці В. Горбуліна, В. Бегми, Я. Бережного, П. Бурковського, О. Власюка, В. Горовенка, Р. Додонова, В. Додонової, Д. Дубова, В. Зайцева, С. Здіорука, О. Їжака, К. Кононенка, О. Литвиненка, О. Ляшенко, В. Мандрагелі, П. Мироненка, С. Мокляка, М. Ожевана, О. Панфілова, Б. Парахонського, В. Петрова, О. Резнікової, М. Розумного, М. Степика, О. Суходолі, М. Требіна, В. Тютюнника, Т. Черненко, В. Шемаєва, В. Шеховцова, В. Яблонського, Г. Яворської та інших авторів. Прикметною особливістю аналізу російської агресії проти України стало формування творчих колективів (університетських, інститутських, медійно-аналітичних, змішаних), націлених на системне опрацювання різних аспектів збройного втручання Росії в державотворчі процеси окремих країн та систему міжнародних відносин у цілому. Разом із тим предметне поле різнопланових науково-аналітичних розробок щодо агресивних дій РФ проти України та інших демократичних держав є настільки широким, що доводиться констатувати необхідність активізації зусиль наукової спільноти в цій сфері. Відповідно, легко прогнозується подальше збільшення відповідних робіт як в Україні, так і за її межами.

Мета статті. Маємо на меті: креслити основні підходи щодо визначення сутності російсько-української війни 2014–2022 рр. Вказати на цілеспрямований вплив РФ у довоєнний період на західні демократії з метою вихолощення їх ціннісних основ та створення умов непідтримання ними легітимної української влади на збройно-силовому етапі російського вторгнення в Україну. Розкрити міжнародно-інституційні, а також геоекономічні та геополітичні наслідки російської агресії проти України. Вказати на основні тренди без-

пекової поведінки впливових держав та глобальну затребуваність нових міжнародних структур, орієнтованих на підтримання міжнародної безпеки в поствоєнний період.

Вклад основного матеріалу. Більшість осіб, причетних до інформаційно-аналітичного опрацювання мілітарних даностей сьогодення, наполягають на визнанні російського широкомасштабного вторгнення в Україну у 2022 р. як складання повноцінного формату третьої світової війни, у яку вже безпосередньо залучено більше двох держав (Україна, Росія, Білорусь), а опосередковано – ще кількадесят. Підготовчими фазами широкомасштабного російського вторгнення в Україну послідовно стали: збройно-силове створення у 1991–1992 рр. Придністровської Молдавської Республіки на «гарячих» руїнах союзної держави; насичений бойовими зіткненнями державних та недержавних збройних формувань розпад Югославії початку 1990-х рр.; ініційовані російським керівництвом дві чеченські війни (1990-х та 2000-х рр.); російсько-грузинська війна 2008 р.; згадані анексійно-окупаційні дії РФ 2014 р. на землі України; війна в Нагірному Карабасі 2020 р. Маємо сім «свіжих» війн кількох останніх десятиріч, до розгортання й перебігу шести з яких Росія має безпосереднє відношення. З подачі Москви «право сили» багатократно перемогло «силу права» як у внутрішньодержавному просторі, так і в міжнародному середовищі.

Ураховуючи популярність «гібридних» тлумачень війн та військових конфліктів сучасного світу, що апелюють до пошуку комбінованого прояву одразу кількох збройних зіткнень у їх гібридному синтезі, вкажемо на множинність підходів щодо розкриття змісту триваючої війни РФ проти України. Отже, у різних джерелах ця війна подається так:

– як вирішальний етап формування Москвою умовного «Союзу-2», який має постати як політичний спадкоємець Союзу-1, створеного більшовицьким керівництвом 30 грудня 1922 р. Столітні ювілеї потребують багатих дарів. У Кремлі донедавна вважалось, що таким даром цілком спроможна стати Україна, заново підкорена чинним російським керівництвом;

– як абсолютне заперечення українського державотворчого досвіду трьох останніх десятиліть, базованого на цінностях демократії, лібералізму, прав людини. Успіхи України на цьому шляху (включно з кількаразовим «майданним коригуванням» правлячих еліт) сприймаються як пряма загроза автократичній РФ. Кремль категорично не допускає перенесення українських механізмів громадянсько-владної взаємодії на російські реалії. Вільна Україна має поступитися місцем керуваній з боку Кремля південно-західній околиці («україне») єдиного великоросійського простору. Збройні сили РФ, тривалий час володіючи неофіційним титулом «однієї з кращих» світових армій, мали забезпечити силовий демонтаж української державності зразка 1991–2022 рр. [1];

– як спосіб керманців РФ шляхом нагнітання антиукраїнської істерії та захоплення українських територій перенести увагу російського населення на зовнішньополітичні процеси, чим загальмувати «відцентрове бродіння» на Північному Кавказі, у Поволжі, на Уралі, в Сибіру та на Далекому Сході. Очікувалося, що Кремлю вдасться запобігти процесові розпаду російської держави, витіснивши із суспільної свідомості поширені в регіонах антимосковські настрої проблематикою «фейкової», «невдалої», «неуспішної» та іншої «трагічної» України, яка не може не здатися жорстко централізований, а тому «успішний» Росії;

– як ствердження нового формату багатополярності, одним із полюсів (центрів сили) якої відтепер виступає «воскресла» РФ. У даному випадку теж проглядається так звана «краса ювілеїв», яку полюбляють у сусідній державі: у 2007 р. прозвучала відома мюнхенська промова В. Путіна, у якій він публічно проголосив курс Росії на відновлення світових позицій геополітичного домінування. Далі були війни у Грузії, Сирії, окупація частини Донбасу, анексія Криму, широкомасштабне вторгнення в Україну. Через 15 років, як вважають у Кремлі, РФ сприймається як реальна держава світового значення, здатна на силові вирішення питань, які західні демократії розв'язати неспроможні. До таких питань відносяться імперське тлумачення історії, захоплення нових земель, приборкання внутрішнього спротиву, довільна зміна кордонів, а найголовніше – ядерний шантаж, який вигідно підкреслює ніким і нічим не обмежену рішучість російського керівництва;

– як настирливе запрошення світових лідерів до умовної «Ялти-2» – нового розподілу світу відповідно до побажань і можливостей «великих держав», до яких віднині слід відносити й РФ. У Кремлі вважають, що власні «зони впливу» (залежні країни та території) мають отримати США, Велика Британія, Франція, КНР, деякі інші держави. РФ має відновити своє панування над пострадянським простором включно з країнами Балтії, а також колишніми соціалістичними державами Східної Європи. При цьому в зоні кремлівського контролю мають залишатися азійські, африканські та латиноамериканські країни, які раніше були залежними від СРСР;

– як поступальне масштабування війн, розв'язаних РФ, із перспективою виходу їх на рівень глобального ядерного зіткнення. Мілітарна прогресія, запропонована Кремлем людству в пострадянські часи, виглядає так: локальна війна (Молдова) – локальна війна (Грузія) – регіональна війна (Сирія) – регіональна війна (Закавказзя) – континентальна війна (Україна). «Континентальність» у даному випадку означає поширення мілітарних приготувань практично на всі європейські держави, навіть ті, що донедавна були нейтральними. Далі, за логікою, має бути глобальна війна, детонатором якої стане напад РФ на будь-яку країну НАТО з наступним реагуванням Альянсу відповідно до ст. 5 Північноатлантичного договору [2].

З економічних позицій цю війну називають спробою відновлення російсько-го владарювання над виробничими активами України, зокрема над її сировинними ресурсами та структурами оборонно-промислового комплексу. Повноцінна модернізація російської армії без України неможлива, хоча пропаганда РФ тривалий час переконувала в протилежному. Оборонні підприємства України у випадку їх захоплення здатні посилити воєнно-економічний потенціал сусідньої держави до радянських значень, що стане додатковим аргументом на користь неосоюзної інтеграції якщо не 15, то хоча б семи-восьми пострадянських країн. Проте економічному тлумаченню російсько-української війни зразка 2022 р. суперечить стратегія «випаленої землі», втілювана РФ на всіх без винятку територіях України шляхом застосування авіації, артилерії та ракетних систем. Досить вказати на сумні перспективи всесвітньо відомої «Азовсталі»: підприємство після боїв березня–травня 2022 р. відновленню не підлягає.

Крім того, російсько-українську війну 2022 р. додатково визначають як перше фізичне зіткнення світового альянсу демократій із своїм політичним антиподом – блоком авторитарних держав, розкиданих по різних континентах (Європа, Азія, Латинська Америка, Африка), проте об'єднаних взаємною симпатією та підтримкою їх незмінюваних керівників. Необхідність створення альянсу демократій на тлі чітко позначеного зміцнення авторитарних режимів прозвучала за ініціативою США у 2021 р. Протягом наступного часу демократичний альянс не набув ані формалізованих якісних ознак, ані інституційного каркасу, ані юридично закріплених цільових орієнтирів. Пролунала лише загальна ідея: суспільства, базовані на правах і свободах людини та демократичному оновленні влади, є більш стійкими й адаптивними, ніж автократичні політичні системи з їх беззмінним керівництвом. Демократична частина людства, відбиваючи прагнення більшості, має послабити автократичні країни, обмежити вплив їх на загальносвітові процеси.

Відповіддю Росії на демократично-організаційний заклик Сполучених Штатів стала війна: РФ, бажаючи закріпити за собою реноме лідера автократичних держав, забажала переконати світ в історичній виправданості та перспективності автократій, здатних на рішучу мобілізацію суспільних ресурсів та досягнення кінцевого результату, чітко визначеного політичним керівництвом та доведеного до всіх верств інформаційно зомбованого населення. «Гнилі демократії», з точки зору правлячих автократів, на таке принципово нездатні. Виходячи з цього, новою цивілізаційною рисою стало протистояння політичних систем (держав), які з протилежними знаками ставляться до феноменів змінюваної та беззмінної влади. Російсько-українська війна лише тестує готовність демократично та автократично організованих частин людства до їх вирішального зіткнення, що може статися вже в недалекому майбутньому.

Вкажемо на основні міжнародно-інституційні наслідки російсько-української війни 2022 р., розвиток яких залишається далеким від завершення. Насамперед слід наголосити на неспроможності ООН в її наявному вигляді запобігти нападу однієї держави на іншу або ж локалізувати застосування сили у районі бойових дій на основі оперативного застосування міжнародних миротворчих можливостей. ООН не має навіть приблизного плану врегулювання російсько-української війни попри те, що Генеральний секретар ООН А. Гуттереш у квітні 2022 р. відвідав Москву та Київ з надією відшукати точку дотику у взаємодії РФ і України, яке поки що є виключно батальним. Російське військово-політичне блюзнірство було особливо наочно продемонстроване ракетним обстрілом Києва, коли А. Гуттереш перебував у цьому місті.

На наших очах відбувся фактичний крах Ради Безпеки ООН, діяльність якої базується на статутних нормах зразка 1945 р. – періоду створення ООН як міжнародної структури, націленої на підтримання миру й міжнародної безпеки, розвиток співробітництва між державами світу. У 1991 р. ООН не змогла протидіяти «механічному» заміщенню СРСР Російською Федерацією в ролі постійного члена Ради Безпеки. Ситуація виглядає саркастичною з огляду на те, що Україна була фундатором ООН, а Росія до розпаду Союзу РСР взагалі не входила до цієї організації. Проте надзвичайно відповідальну посаду члена РБ тоді захопила саме РФ.

У подальшому ООН не змогла осучаснити право застосування veto з боку держав – постійних членів РБ [3]. Перейшовши до етапу розпалювання війн на пострадянській території, РФ ветувала будь-які спроби вплинути на ситуацію з боку організації. Не стало винятком російське вторгнення в Україну в лютому 2022 р.: Росія унеможливила вплив РБ ООН на перебіг справ з позицій міжнародного права та чітко визначених принципів міжнародної безпеки. Вилучення РФ зі складу Ради Безпеки (тим паче з ООН) поки що звучить як політична пропозиція.

Слабкою втіхою стало прийняття 02.03.2022 надзвичайною спеціальною сесією ООН резолюції «Агресія проти України» [4]. У документі засуджувались агресивні дії РФ, висувались вимоги виведення російських військ за межі міжнародно визнаних кордонів України, негайної відміни рішення про статус окремих районів Донецької та Луганської областей. Резолюція закликала сторони дотримуватись міжнародного гуманітарного права (захистити мирне населення та забезпечувати умови для надання йому допомоги), а також висловлювала жаль із приводу участі Білорусі в незаконному застосуванні сили проти України. 141 країна підтримала резолюцію, 35 країн утримались від голосування, п'ять делегацій (РФ, Білорусь, КНДР, Сирія та Еритрея) проголосували проти. Схвильована риторика – це все, на що спромоглись

Об'єднані Нації в умовах ескалації бойових дій в Україні. Відразу після цього в цілому вдалого для України голосування рахунок жертв серед мирного населення та військовослужбовців Збройних Сил України перевищив умовну позначку 10^4 . Єдина європейська війна сучасності стала реальним тестуванням ООН на її адекватність новітнім загрозам і небезпекам. Як видно, ООН цього іспиту не витримала.

Додамо, що проукраїнська риторика впливових європейських держав на початковому етапі російсько-української війни виявилась знівельованою більш пізньою позицією Італії, яка всього через три місяці (у травні 2022 р.) подала в ООН так званий «мирний план» для України. Останній передбачав припинення вогню на зайнятих військами позиціях, демілітаризацію сторін, обговорення військового нейтралітету для України, започаткування окремих перемовин щодо євроінтеграції України, а також перспектив Херсону, ОРДЛО, Криму... Або: Україна має пожертвувати 20% захопленої Росією території, щоб Європа, заспокоївши агресора й жертву, повернулась до звичної для себе зони комфорту, де відсутні бойові дії, немає жертв та руйнувань, підтримується високий рівень життя та продовжуються активні торговельно-економічні відносини з РФ [5].

Критики на свою адресу заслуговує й ОБСЄ – безпекова структура європейських держав, до якої приєдналась низка держав Азії та Північної Америки. Географічний розмах ОБСЄ, охоплюючи половину північної півкулі планети, реально вражає. Проте практичний вплив ОБСЄ на автократії тієї ж північної півкулі (зокрема російську й білоруську) є мізерним. Зокрема, діяльність моніторингової місії ОБСЄ на Сході України у 2014–2021 рр. жодним чином не запобігла військовим приготуванням Росії. Кремль, наситивши дану організацію російським персоналом, фактично вивів її з великої геополітичної гри, спрямованої на знищення української державності. Роль ОБСЄ у врегулюванні ситуації у східних районах Донеччини і Луганщини, а тим паче в унеможливленні масштабного російського вторгнення в Україну, виявилась нульовою [6].

Вкажемо, що й безпекове об'єднання країн СНД, яким тривалий час опікувалася Росія, також виявилось малопродуктивним у контексті надання РФ коаліційної допомоги під час війни. Йдеться про Організацію договору про колективну безпеку (ОДКБ) – створений у 1992 р. блок проросійських союзників Москви. Казахстан, Киргизія й Таджикистан на пряме запрошення допомогти Росії у війні проти України відмовились від застосування своїх військ (сил) за межами відповідальності ОДКБ. Узбекистан ще раніше припинив своє членство у цій організації. Білорусь підтримала російську війну проти України. Вірменія обмежилась виділенням незначної військово-технічної допомоги. Маємо в цілому мляву реакцію ОДКБ на окупаційні дії

Москви, більшість членів якого легко уявила себе на місці України. Організація з високою вірогідністю наближається до фази розпаду, оскільки спростилась до механізму нав'язування російських інтересів колишнім радянським республікам. За цим слід вбачати геополітичний тренд більш високого порядку: Центральна Азія безповоротно рухається в напрямі «від Росії», чому сприяє не лише посилення розміщеного неподалік Китаю, а й зміцнення ісламського фундаменталізму в регіоні. Приклад Афганістану з цього приводу є особливо переконливим.

Підтвердилась закономірність, відповідно до якої безпекові структури ХХ ст. в абсолютній більшості випадків є неефективними регуляторами збройно-силових міждержавних взаємин ХХІ ст. ООН, ОБСЄ, інші регіональні організації мають або радикально оновитися на сучасних організаційних, функціональних, управлінських, ціннісних принципах, або ж бути розпущеними. Інституційний баласт попереднього століття, самовідтворення якого здебільшого відбувається на бюрократичних засадах, не є панацеєю від загроз і небезпек глобалізованого світу. Тим більше, що питання присутності в сучасному міжнародному просторі осіб, рівних за політичною рішучістю державним лідерам 1945 або 1991 рр., є доволі дискусійним [7].

Не менш вражаючими слід визнати геоекономічні та геополітичні наслідки російської агресії проти України [8]. У першу чергу слід назвати самопереосмислення Заходу, поступову реставрацію в його духовних конструкціях ціннісної основи західних суспільств, що накопичувались з епохи Відродження. Основу західних цінностей, починаючи з епохи Відродження, формували заповіді християнства, етичні норми, праця, прирівняна до молитви, яка приносить багатство, якісна освіта, високі імперативи особистої ініціативи, підприємництва, успіху. На тлі ескалації російсько-української війни Захід згадав про свій духовно-ціннісний спадок. Проте його потрібно розвивати й нарощувати, чому протидіють окремі політичні сили більшості західних демократій.

Принагідно зазначимо, що Захід став фактором глобального розвитку в епоху вугільної промисловості, експортно-імпортна диверсифікація якої була незначною, проте достатньою для формування індустріальних суспільств. Імовірно, коли б в еру індустріалізму в міждержавних енергетичних відносинах домінували нафта й газ – світове вивищення західної цивілізації могло б не відбутися, оскільки який-небудь незахідний «експортер дешевих енергоносіїв» з легкістю підкорив би західноєвропейський простір своїй політичній волі. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. це частково реалізували СРСР та, особливо, РФ. Російські трубопроводи в напрямі геоекономічного Заходу стали каналами стрімкого постачання в західні столиці антицінностей: корупції, шантажу, інформаційного бруду, марнославства й марнотратства, амораль-

ного ставлення до соціальних обов'язків. Аргументація численних промосковських рішень, що приймалися в довоєнний час у Берліні, Парижі, Римі або Будапешті, зводилась до примітивно-банального твердження, що «двадцять доларів завжди двадцять доларів».

Ситуацію ускладнила ціннісна деградація США, де в часи президентства Д. Трампа (2017–2021 рр.) відбулась цілеспрямована руйнація фундаменту американської державності та вихолощення політичної культури нації. З подачі глави американської держави пропонувалося відмовитися від чотирирічного циклу президентських виборів на користь довічного перебування при владі «сильного» політика, «як це зробили китайці». Лідерські позиції Сполучених Штатів у НАТО оголошувалось ретроградством. Необхідність збереження Альянсу взагалі ставилась під сумнів. Державотворча «дрібнота» у вигляді воюючої з 2014 р. України не помічалась. Натомість правлячий очільник РФ визнавався «хорошим хлопцем»...

Як видно, у недалекому минулому відбулося взаємне посилення двох ціннісних регресій – західноєвропейської та американської. Ціннісні деформації «від Трампа» та «від Меркель» (або «від Шредера») збіглися в конкретно-історичних умовах західних суспільств, поглинутих гіпертрофованим пацифізмом. Як наслідок, на початку 20-х рр. ХХІ ст. Захід виглядав суспільством, яке одночасно було егоїстично-гедоністичним, знесиленим у воєнно-політичному вимірі та переконаним, що «наш комфорт – назавжди». Військові приготування РФ більшістю громадян Заходу виносились за дужки побутової стабільності. Виключеннями були Велика Британія, Польща, країни Балтії. Проте таких країн було замало, щоб виправити ситуацію. Тим більше, що деморалізуючий вплив «російського мільярду» (приблизна сума фінансових активів росіян, що зберігалися в західноєвропейських банках) відчувався навіть у Лондоні, відомому непоступливістю моральних устоїв.

Розуміння західними лідерами згубності такого розвитку подій виявилось фактично синхронізованим з перебігом російсько-української війни. «Велика кров» України стала стимулятором протверезіння більшості західних керівників [9]. Російська агресія проти України започаткувала консолідацію Заходу. Зокрема, санкції проти РФ стали набагато жорсткішими, піднявшись до раніше обіцяного «пекельного» рівня. Пропозиції щодо послідовного запровадження вугільного, нафтового та газового ембарго проти російського енергетичного експорту перейшли у стадію практичного вирішення. У західних банках заблоковано золотовалютні ресурси Росії з одночасним обмеженням її доступу до криптовалют і цифрових активів. Майно російських олігархів на Заході заарештовано. РФ залишили практично всі західні компанії [10].

НАТО отримало імпульс дев'ятої, починаючи з 1952 р., хвилі розширення до 32 держав-членів шляхом приєднання до Альянсу Фінляндії та Швеції.

26.04.2022 на авіабазі Рамштайн (Німеччина) відбулося перше засідання Консультативної групи представників від 40 держав щодо оборони України, мета якої – «допомогти Україні перемогти у війні, розпочатій вторгненням Росії, і підготувати оборонні потужності України до майбутніх викликів» [11].

Беззаперечним став новий етап розвитку теорії комбінованих (гібридних) дій учасників міждержавних протиборств. Попри те, що на телевізійних екранах домінують класичні бойові дії з використанням традиційних типів озброєнь (бронетехніки, артилерії, авіації, ракетних військ), у війні беруть участь державні управлінці, фінансисти, банкіри, керівники підприємств, фермери, журналісти, пропагандисти, хакери, політтехнологи, блогери, провокатори, злочинці. Зацікавлений загал різних країн, спираючися на оборонний досвід України, по-новому перечитує російську концепцію гібридної війни, американську концепцію війни четвертого покоління, китайську концепцію необмеженої війни [12].

У новому світі виглядає геополітична поведінка КНР. Китайський правлячий політикум ретельно моніторить перебіг російсько-української війни, апроксимуючи дії збройних сил РФ на можливі дії Народно-визвольної армії Китаю (НВАК) у випадку її вторгнення на Тайвань. З подачі військово-політичного керівництва КНР чітко позначеним трендом еволюції воєнної сфери цієї країни стала прискорена розбудова таласократичної наступальної компоненти порівняно з телурократичною: станом на 2022 р. китайські ВМС є пріоритетним видом НВАК, потіснивши Сухопутні війська. Як це можна уявити, дії Чорноморського флоту РФ та ВМС України уважно вивчаються зацікавленими колами КНР. У Пекіні прискіпливо фіксують реакцію Сполучених Штатів та Великої Британії на російсько-українську війну взагалі, а особливо – на причорноморському та приазовському операційних напрямках.

Сучасний Китай може вибрати варіанти поведінки в подальшому перебігові цієї війни. Насамперед, посідаючи радикально вищі міжнародні позиції порівняно з РФ, КНР може припинити війну. Вважається, що в січні 2022 р. дії російського «миротворчого контингенту» в Казахстані були зупинені прямою вказівкою з Пекіну. Щось подібне могло б статися і в Україні, проте не сталося. Займаючи вичікувальні позиції в координатах російсько-української війни, Китай може спостерігати за знищенням російської армії в Україні, тримаючи в пам'яті наміри власних анексійних дій стосовно далекосхідних та східносибірських регіонів, які зараз формально належить Росії. Нарешті, КНР може допомогти Росії виграти цю війну й надовго (якщо не назавжди) очолити політично-ресурсну зв'язку КНР – РФ. Проте це призведе до гострої ескалації китайсько-американських міждержавних взаємин. А тому «час покаже». Тисячолітня держава вміє чекати. Саме це вміння зараз демонструє Китай, споглядаючи перебіг воєнних подій в Україні.

Не менш зацікавленою у світлі російсько-української війни є геополітика Туреччини [13]. Важливість цієї держави для України не підлягає сумніву. Зокрема, Туреччина не лише засудила Росію за вторгнення в Україну, а й надала Збройним Силам України сучасні безпілотники, прийняла українських біженців та звільнених військовополонених, перекрыла протоку Босфор для військових кораблів РФ, що звело до мінімуму вірогідність масштабної десантної операції росіян біля Одеси. Поряд із цим Туреччина залишилась єдиною країною НАТО, яка продовжила торговельні стосунки з РФ та озвучила можливість заміщення на території Росії західних компаній на турецькі. Контролюючи ситуацію у карабаському регіоні, впливаючи на сирійські події, демонструючи зацікавленість у нарощуванні транзитного постачання енергоресурсів з Азербайджану та Туркменістану до Європи (тобто пропонуючи варіант вирішення європейської енергетичної кризи), Туреччина реально постає лідером тюркомовного світу, що вбирає в себе не лише Близький Схід і Закавказзя, а й Середню Азію, Поволжя, частину Сибіру. Тюркомовні суб'єкти РФ не можуть не помічати активності Туреччини в контексті формування євразійського тюркомовного поясу, який з часом може стати альтернативою наявним державам. Разом з тим сучасна Туреччина більше зацікавлена в послабленні РФ, а не в її розпаді. Спрацьовують мотиви торговельно-економічної співпраці з упорядкованим, а не хаотизованим соціальним простором. Імовірно, має значення й присутність у турецькій політичній поведінці специфічного різновиду авторитаризму, який краще розуміють у Москві, ніж у Брюсселі.

Тихоокеанські військові приготування виглядають не менш динамічно: стрімко озброюється Японія, готуючись до можливого протистояння з Росією та Китаєм; японський уряд уже заявив про ймовірність вступу країни до воєнно-політичного союзу з США, Британією та Австралією (міжнародне об'єднання AUKUS, яке з моменту створення у 2021 р. залишається англосаксонським). Австралія, маючи достатні ресурси, не лише надала Україні військово-технічну допомогу, а й заявила про наміри стати ядерною державою. Якщо це дійсно станеться, то приклад Зеленого континенту можуть наслідувати й інші «порогові» країни, технологічно готові до розроблення власних ядерних систем. Подібна перспектива означатиме крах режиму нерозповсюдження ядерних озброєнь, що означатиме пряме запрошення радикальних (екстремістських) угруповань до придбання ядерних матеріалів і зброї [14].

Питання, що буде з Росією після припинення бойових дій, поки що залишається без відповіді. Йому мають передувати інші питання, які звучать у політичних колах демократичної частини людства. Коли, де, на яких умовах закінчиться російсько-українська війна? Які країни стануть гарантами української (що означає міжнародної) безпеки? Яким має бути договірне оформ-

лення факту встановлення миру між Україною і РФ? Чи відбудеться суд над розпалювачами війни? Наскільки реальними є репараційні виплати Росії на адресу України? Чи реально застосувати стосовно РФ відому з історії «де-матрицю» (демилітаризацію, денацифікацію, демократизацію), яку в 1945 р. було накладено на Німеччину та Японію?

Відомі лише загальні контури повоєнного облаштування РФ як не просто велетенської держави, а й «останньої імперії планети». Наведемо найбільш знакові міркування з цього приводу. Дж. Байден, Президент США: це має бути держава без Путіна. Л. Остін, міністр оборони США: Україна має відновити територіальну цілісність у межах міжнародно визнаних кордонів, а Росія має бути знесилена до стану, який би виключав можливість повторення нею в майбутньому нової окупаційної війни проти іншої держави. Європейські політики на настільки категоричні пропозиції тривалий час не наважувались. Деякі з них (Е. Макрон, О. Шольц, М. Драгі), публічно засуджуючи російські окупаційні дії, обережно пропонували «призупинити війну» на деякий час і надати главі РФ шанс «зберегти обличчя». Йшлося про консервацію лінії фронту та повернення до нового раунду українсько-російських переговорів (умовного Мінська-3) під традиційним патронатом «великих» європейських держав. Проте навряд чи це станеться. Війна пройшла точку неповернення, після якої Україна зупинитися не може.

У тональності західних капітулянтських пропозицій донедавна майже неприховано звучала проросійська нота: з точки зору окремих європейських столиць Росія століттями була складовою континентальної системи безпеки та економічних відносин. Обійтись без неї означає знехтувати складним балансом європейських інтересів, які не готові до «позаросійської» фази розвитку. Іншими словами, Париж, Берлін, Рим, деякі інші столиці не бажають російської поразки (отже, української перемоги).

Якщо пригадати завершальні фази Першої та Другої світових війн, то аксіомою формування нових міжнародних відносин у поствоєнний час була надзвичайно важлива й відповідальна роль держав-переможниць, які пропонували принципово нову архітектуру політичних, безпекових, економічних, інформаційних, морально-вартісних та інших взаємин. Міжнародно-інституційним наслідком Першої світової війни стала Ліга Націй (існувала у 1920–1946 рр.), Другої світової війни – ООН (існує з 1945 р.) [15]. У створенні обох «Націй» надзвичайно активну роль відіграла Франція, до якої пізніше приєдналася Німеччина. Якщо у Третій світовій війні переможуть Україна, Сполучені Штати, Велика Британія, Польща, Литва, інші країни Балтії, то і Франції, і Німеччині, а заодно й Італії не вручать почесних запрошень за стіл переговорів, де вирішуватиметься майбутнє людства, а заодно й перспективи ООН, ОБСЄ, інших знеславлених міжнародних майданчиків [16]. Здається, західно-

європейські лідери відчувають подібну перспективу. Звідси їх бажання «не добивати Росію», що за певних умов може бути подано (продано) як дипломатична гнучкість та політичний конструктивізм.

На цьому тлі досить голосно прозвучала британська ініціатива щодо створення Європейської Співдружності як альтернативи Європейському Союзу, здатної увілляти свіжу кров у набряклі судини Старого світу. Орієнтовно до цього об'єднання можуть увійти Велика Британія, Польща, Україна, Литва, Латвія, Естонія, ймовірно Туреччина. Можливим напрямом розширення Європейської Співдружності можуть стати Балкани. Якщо таке дійсно відбудеться, то євроінтеграційна роль ФРН та Франції знизиться до мінімуму [17].

Історична логіка дозволяє прогнозувати майбутнє західної (разом з Україною) цивілізації з наступних позицій. З високою вірогідністю держави, які переможуть, запропонують ціннісне очищення демократичних суспільств, відмову їх від двадцятидоларової градації людського буття, нав'язаної нафтово-газовими режимами. З такою ж високою ймовірністю будуть запропоновані нові міжнародно-безпекові формати, включно зі створенням принципово інших міжнародних організацій. Польсько-українська інтеграція з широкого кола питань переважить німецько-французький тандем, який донедавна небезпідставно вважався двигуном європейської інтеграції. Росія на тривалий час виявиться бойкотованою з боку ключових держав та міжнародних організацій. Її економічний занепад буде тим більш очевидним на тлі системної декарбонізації світової економіки, до чого Москва технологічно не готова. Російська територія теж зазнає змін – від повернення територіальних боргів до проголошення на її просторах нових держав. Гра Росії у великодержавність, проголошена у 2007 р., уже зазнає цивілізаційного краху й навряд чи зможе «піднятися з попелу» в умовах зміни правлячих сил у Москві та російських регіонах [18].

Висновки. Попри численні пропозиції щодо нового інституційного облаштування світу (включно з вирішенням безпекових питань регіонального та глобального масштабів) його майбутнє залишається у стані невизначеності. Зрозумілим є лише одне: попереднього світоустрою після російсько-української війни не буде. Новий міжнародний порядок постане як складна рівновага воєнних перемог і поразок, інноваційних міждержавних форматів, нестандартних пропозицій, публічних й прихованих домовленостей, а головне – нових облич у правлячих командах і демократичних (що є конституційно усталеним), і авторитарних (що є незвичним) держав. При цьому хвалькуватість й апломб вождистських (авторитарних) країн мають бути піддані міжнародному осуду й перетворені на малопоширені карикатурні версії соціально-політичної організації країн і народів.

ООН у своєму наявному вигляді може відзначити своє сторіччя, проте авторитету їй це навряд чи додасть. Організацію чекає або глибоке реформу-

вання, або розпуск як малоефективної та забюрократизованої міжнародної структури. Можливо, формування нової системи міжнародних відносин та створення нових безпекових структур затягнуться до середини й навіть кінця ХХІ ст.

Україна має перемогти у війні, розпочатій Росією проти неї у 2014 р. та кратно посиленій 24.02.2022. Шлях до перемоги, відбиваючи як логіку, так й алогізм соціогенезису, переповнений невизначеностями. Поки що зрозумілим є лише одне: поразка України означатиме не тимчасове припинення державотворчого процесу в ній, а повне знищення державності з усіма персональними, груповими та загальнонаціональними трагедіями подібного розвитку подій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ліскович М. Два місяці повномасштабної війни: висновки та завдання. *Укрінформ*. 2022. 26 квіт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3468284-dva-misaci-povnomasstabnoi-vijni-visnovki-ta-zavdanna.html> (дата звернення: 12.09.2022).
2. Глуховський М., Демідова О. Amnesty International застерігає від катастрофи у разі війни. 28.01.2022. URL: <https://www.dw.com/uk/amnesty-international-viina-protu-ukrainy-pryzvede-do-katastrofy/a-60589145> (дата звернення: 12.09.2022).
3. Требін М. П. ООН на шляху реформ. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: соціологія*. 2018. №4 (39). С. 76–100.
4. Агресія проти України : Резолюція Генасамблеї ООН. *Укрінформ*. 2022. 2 берез. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3418304-agresia-proti-ukraini-rezolucia-genasamblei-oon.html> (дата звернення: 12.09.2022).
5. Зеленський про поступки РФ: деякі геополітики хочуть обміняти території на ілюзію миру. *Naspravdi.net*. 2022. 20 трав. URL: <https://naspravdi.net/news/zelenskij-pro-postupki-rf-deyaki-geopolitiki-xochut-obminyati-teritori%D1%97-na-ilyuziyu-miru/> (дата звернення: 12.09.2022).
6. Чи переможе Україна? WSJ описав п'ять сценаріїв закінчення війни та оцінив їх імовірність. *Бук Інфо*. 2022. 20 трав. URL: <https://bukinfo.com.ua/viyna-na-shodi/chy-peremozhe-ukrajina-wsj-opysav-p-yat-scenarijiv-zakinchennya-viyny-ta-ocinyv-jih-imovirnist> (дата звернення: 12.09.2022).
7. Бучин М. Кінцевий результат війни залежатиме від трьох чинників. Проміжні висновки російсько-української війни. *ZAXID.NET*. 2022. 7 трав. URL: https://zaxid.net/kintseviy_rezultat_viyni_zalezhatime_vid_troh_chinnikiv_n1542365 (дата звернення: 12.09.2022).
8. Діденко С. Війна Росії проти України: трансформація геополітичних та економічних перспектив. *UA.NEWS*. 2022. 22 берез. URL: <https://ua.news/ua/money/vojna-rossyyu-protiv-ukrainy-transformatsyya-geopolytycheskyh-y-ekonomycheskyh-perspektiv> (дата звернення: 12.09.2022).

9. Вступ України до НАТО може відбутися швидше, ніж здається. *24 канал*. 2022. 30 трав. URL: https://24tv.ua/vstup-ukrayini-do-nato-mozhe-vidbutisya-shvidshe-nizh-zdayetsya_n1991018 (дата звернення: 12.09.2022).
10. Жмеренецький О. Світовий прагматизм. Як США і Європа можуть використати війну в Україні. *Українська правда*. 2022. 17 берез. URL: <https://www.prawda.com.ua/articles/2022/03/17/7332046/> (дата звернення: 12.09.2022).
11. Городніченко Ю., Тавров Д. Остання антиколоніальна війна у Європі, або Чому здатися для України – неможливо. *Вокс Україна*. 2022. 20 берез. URL: <https://voxukraine.org/ostannya-antykolonialna-vijna-u-yevropi-abo-chomu-zdatysya-dlya-ukrayiny-nemozhlyvo/> (дата звернення: 12.09.2022).
12. Демченко О. Як агресія Росії змінила світ. *LB.ua*. 2022. 17 берез. URL: https://lb.ua/world/2022/03/17/509937_yak_agresiya_rosii_zminila_svit.html (дата звернення: 12.09.2022).
13. Вплив війни Росії проти України на геополітичні позиції Туреччини. URL: <http://ukrpohliad.org/analytics/vplyv-vijny-rosiyi-proty-ukrayiny-na-geopolitychni-roztytsiyi-turechchynu.html> (дата звернення: 12.09.2022).
14. Коверзнев В. О. Стратегічні та геополітичні наслідки російсько-української війни. *Судбно-юридическая газета*. 2022. 28 черв. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/239157-strategichni-ta-geopolitichni-naslidki-rosiysko-ukrayinskoyi-viyny> (дата звернення: 12.09.2022).
15. Наслідки війни Росії в Україні можна порівняти із наслідками світової війни – голова USAID. 01.05.2022. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/naslidky-viiny-rosii-usaid-samanta-power/6552785.html> (дата звернення: 12.09.2022).
16. Радчук О. Український редут: нові геополітичні виклики для ЄС та НАТО. *Слово і діло*. 2022. 25 січ. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/01/25/kolonka/aleksandr-radchuk/bezpeka/ukrayinskyj-redut-novi-heopolitychni-vykylyky-yes-ta-nato> (дата звернення: 12.09.2022).
17. Омельяничук А. Российско-украинская война. Промежуточные геополитические выводы. *Хвиля*. 2022. 5 квіт. URL: <https://hvylya.net/analytics/250281-rossiysko-ukrainskaya-voyna-promezhutochnye-geopoliticheskie-vyvody> (дата звернення: 12.09.2022).
18. Пекар В. Чому Росія програє війну: військова, стратегічна і геополітична аналітика. *Конкурент*. 2022. 31 берез. URL: <https://konkurent.ua/publication/92656/chomu-rosiya-prograe-viynu-viyskova-strategichna-i-geopolitichna-analitika/> (дата звернення: 12.09.2022).

REFERENCES

1. Liskovych, M. (2022). Dva misiatsi povnomashtabnoi viiny: vysnovky ta zavdannia [Two months of full-scale war: conclusions and tasks]. *Ukrinform*. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3468284-dva-misaci-povnomashtabnoi-vijni-visnovki-ta-zavdanna.html> [in Ukrainian].

2. Hlukhovskiyi, M., & Demidova, O. (2022). Amnesty International zasterihaie vid katastrofy u razi viiny [Amnesty International warns of catastrophe in case of war]. Retrieved from <https://www.dw.com/uk/amnesty-international-viina-proty-ukrainy-pryzvede-do-katastrofy/a-60589145> [in Ukrainian].
3. Trebin, M. P. (2018). OON na shliakhu reform [The UN is on the way to reforms]. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Serii: sotsiologhiia – Bulletin of the Yaroslav Mudryi National Law University. Series: sociology*, 4(39), 76–100 [in Ukrainian].
4. Ahresiiia proty Ukrainy: Rezoliutsiia Henasamblei OON [Aggression against Ukraine: Resolution of the UN General Assembly]. *Ukrinform*. 02.03.2022. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3418304-agresia-proti-ukraini-rezolucia-genasamblei-oon.html> [in Ukrainian].
5. Zelenskyi pro postupky RF: deiaki heopolityky khochut obminiaty terytorii na iliuziiu myru [Zelenskyy on the concessions of the Russian Federation: some geopoliticians want to exchange territories for the illusion of peace]. *Naspravdi.net*. 20.05.2022. Retrieved from <https://naspravdi.net/news/zelenskij-pro-postupki-rf-deyaki-geopolitiki-xochut-obminyati-teritori%D1%97-na-ilyuziyu-miru/> [in Ukrainian].
6. Chy peremozhe Ukraina? WSJ opysav p'iat stsenariiv zakinchennia viiny ta otsinyv yikh imovirnist [Will Ukraine win? The WSJ described five scenarios for the end of the war and assessed their likelihood]. *Buk Info*. 22.05.2022. Retrieved from <https://bukinfo.com.ua/viyna-na-shodi/chy-peremozhe-ukrajina-wsj-opysav-p-yat-scenarijiv-zakinchennya-viyny-ta-ocinyv-jih-imovirnist> [in Ukrainian].
7. Buchyn, M. (2022). Kintsevyi rezultat viiny zalezhatyme vid trokh chynnykiv. Promizhni vysnovky rosiisko-ukrainskoi viiny [The final outcome of the war will depend on three factors. Intermediate conclusions of the Russian-Ukrainian war]. *ZAXID.NET*. Retrieved from https://zaxid.net/kintseviy_rezultat_viyni_zalezhatime_vid_troh_chinnikiv_n1542365 [in Ukrainian].
8. Didenko, S. (2022). Viina Rosii proty Ukrainy: transformatsiia heopolitychnykh ta ekonomichnykh perspektyv [Russia's war against Ukraine: the transformation of geopolitical and economic perspectives]. *UA.NEWS*. Retrieved from <https://ua.news/ua/money/vojna-rossyy-protyv-ukrainy-transformatsyya-geopolytycheskyh-y-ekonomycheskyh-perspektyv> [in Ukrainian].
9. Vstup Ukrainy do NATO mozhe vidbutysia shvydshe, nizh zdaietsia [Ukraine's accession to NATO may happen sooner than it seems]. *24 kanal*. 30.05.2022. Retrieved from https://24tv.ua/vstup-ukrayini-do-nato-mozhe-vidbutysya-shvidshe-nizh-zdayetsya_n1991018 [in Ukrainian].
10. Zhmerenetskyi, O. (2022). Svitovi prahmatyzm. Yak SSHA i Yevropa mozhut vykorystaty viinu v Ukraini [World pragmatism. How the USA and Europe can use the war in Ukraine]. *Ukrainska pravda*. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/03/17/7332046/> [in Ukrainian].
11. Horodnichenko, Yu., & Tavrov, D. (2022). Ostannia antykolonialna viina u Yevropi, abo chomu zdatsia dlia Ukrainy – nemozhlyvo [The last anti-colonial war in Europe, or why surrender is impossible for Ukraine]. *Voks Ukraina*. Retrieved from <https://>

voxukraine.org/ostannya-antykolonialna-vijna-u-yevropi-abo-chomu-zdatysya-dlya-ukrayiny-nemozhlyvo/ [in Ukrainian].

12. Demchenko, O. (2022). Yak ahresiiia Rosii zminyla svit [How Russia's aggression changed the world]. *LB.ua*. Retrieved from https://lb.ua/world/2022/03/17/509937_yak_agresiya_rossii_zminila_svit.html [in Ukrainian].
13. Vplyv viiny Rosii proty Ukrainy na heopolitychni pozytsii Turechchyny [The impact of Russia's war against Ukraine on the geopolitical positions of Turkey]. Retrieved from <http://ukrpohliad.org/analytics/vplyv-vijny-rosiyyi-proty-ukrayiny-na-geopolitychni-pozytsiyyi-turechchyny.html> [in Ukrainian].
14. Koverznev, V. O. (2022). Stratehichni ta heopolitychni naslidky rosiisko-ukrainskoi viiny [Strategic and geopolitical consequences of the Russian-Ukrainian war]. *Sudebno-iurydycheskaia hazeta*. Retrieved from <https://sud.ua/ru/news/blog/239157-strategichni-ta-geopolitichni-naslidki-rosiysko-ukrayinskoyi-viyni> [in Ukrainian].
15. Naslidky viiny Rosii v Ukraini mozha porivniaty iz naslidkamy svitovoi viiny – holova USAID [The consequences of Russia's war in Ukraine can be compared with the consequences of a world war – the head of USAID]. 01.05.2022. Retrieved from <https://ukrainian.voanews.com/a/naslidky-viiny-rossii-usaid-samanta-power/6552785.html> [in Ukrainian].
16. Radchuk, O. (2022). Ukrainskyi redut: novi heopolitychni vyklyky dlia YeS ta NATO [Ukrainian redoubt: new geopolitical challenges for the EU and NATO]. *Slovo i dilo*. Retrieved from <https://www.slovoidilo.ua/2022/01/25/kolonka/aleksandr-radchuk/bezpeka/ukrayinskyj-redut-novi-heopolitychni-vyklyky-yes-ta-nato> [in Ukrainian].
17. Omel'janchuk, A. (2022). Rossijsko-ukrainskaja vojna. Promezhutochnye geopoliticheskie vyvody [Russian-Ukrainian war. Intermediate geopolitical conclusions]. *Khvyliia*. Retrieved from <https://hvyliia.net/analytics/250281-rossiysko-ukrainskaya-voyna-promezhutochnye-geopoliticheskie-vyvody> [in Russian].
18. Pekar, V. (2022). Chomu Rosiia prohraie viinu: viiskova, stratehichna i heopolitychna analityka [Why Russia will lose the war: military, strategic and geopolitical analysis]. *Konkurent*. Retrieved from <https://konkurent.ua/publication/92656/chomu-rosiia-prograe-viynu-viiskova-strategichna-i-geopolitichna-analitika/> [in Ukrainian].

Smolianiuk Volodymyr Fedorovich, Doctor of Political Sciences, Professor, professor of the department of political technologies, Vadym Hetman Kyiv National Economic University, Ukraine

THE FIRST EUROPEAN WAR OF THE THIRD MILLENNIUM: PROLOGUE OR EPILOGUE? (Political notes on the Russian-Ukrainian war of 2014–2022)

The article examines the course and consequences of the first (and so far only) European war of the new century – Russian-Ukrainian in the time interval of 2014–2022. The main definitions of this war, which does not have a single meaningful

interpretation on the part of the scientific, information-analytical and mass media community, are given. The main international and institutional consequences of the Russian-Ukrainian war are detailed. The conclusion is formulated that security structures of the XX century are inefficient regulators of armed and force interstate relations of the 21st century. Some geoeconomic and geopolitical consequences of Russian aggression against Ukraine are revealed. The new accents of NATO development, new dimensions of the geopolitical behavior of China and Turkey, a new vision on the security prospects of humanity on the part of English-speaking countries, primarily Great Britain and the United States, are detailed. The uncertainty of the future of the Russian Federation, which is at a crossroads of sorts, is emphasized. It is emphasized that the consequences of the Russian-Ukrainian war, in view of their scale and global security and political resonance, will have increased importance for the affirmation of a new system of international relations, the formation of which will take place with the participation of Ukraine. In general, it is proven that the world has irreversibly entered a new phase (epoch) of development, which denies the logic, rationality, experience, and legal basis of past historical periods.

Keywords: *Russian-Ukrainian war, large-scale invasion of Ukraine, geopolitical processes, geopolitical consequences, hybrid war, international relations.*

Смолянук Владимир Федорович, доктор политических наук, профессор, профессор кафедры политических технологий, Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана, Украина

ПЕРВАЯ ЕВРОПЕЙСКАЯ ВОЙНА ТРЕТЬЕГО ТЫСЯЧЕЛЕТИЯ: ПРОЛОГ ИЛИ ЭПИЛОГ? (Политические заметки к российско-украинской войне 2014–2022 гг.)

В статье рассматриваются ход и последствия первой (и пока единственной) европейской войны нового века – российско-украинской во временном интервале 2014–2022 гг. Приводятся основные определения этой войны, не имеющей единой содержательной интерпретации со стороны научного, информационно-аналитического и масс-медийного сообщества. Детализуются основные международно-институциональные последствия русско-украинской войны. Формулируется вывод, что структуры безопасности XX в. являются неэффективными регуляторами вооруженно-силовых межгосударственных отношений XXI в. Раскрываются некоторые геоэкономические и геополитические последствия российской агрессии против Украины. Детализируются новые акценты развития НАТО, новые измерения геополитического поведения Китая, Турции, новое видение перспектив безопасности

человечества со стороны англоязычных стран, прежде всего Великобритании и США. Подчеркивается неопределенность будущего Российской Федерации, находящейся на своеобразном перепутье. Отмечается, что последствия российско-украинской войны, учитывая их масштаб и мировой безопасно-политический резонанс, будут иметь повышенное значение для утверждения новой системы международных отношений, становление которой будет происходить с участием Украины. В целом доказывается, что мир безвозвратно вступил в новую фазу (эпоху) развития, отрицающую логику, рациональность, опыт, нормативно-правовой базис прошлых исторических периодов.

Ключевые слова: российско-украинская война, широкомасштабное вторжение в Украину, геополитические процессы, геополитические последствия, гибридная война, международные отношения.

УДК 329:323.233

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.54.265740>

Tkach Oleg Ivanovich, Doctor of Political Science, Professor,
Professor of Political Science Department, Taras Shevchenko National
University of Kyiv, Ukraine
e-mail: tio19@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-3131-1533

Skrypchenko Ihor Volodymyrovych, Ph.D. student in Political Science,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
e-mail: si194512@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6484-8057

MODERN PROTEST MOVEMENTS IN THE USA AS A SUBJECT OF POLITICAL SCIENCE RESEARCH

The article analyzes the main approaches to defining and understanding modern protest movements in the USA. The role of political protest as one of the forms of contentious politics is defined. The key importance of protest in the formation of mass social movements is clarified. The main theoretical approaches to defining the essence of the phenomenon and the concept of «social movement» are presented. The stages of development of modern protest movements and their key importance in the political life of the United States of America are studied.

Keywords: *protest, social movement, protest movement, contentious politics, collective behavior, Charles Tilly, Black Lives Matter, Occupy Wall Street, Tea Party movement, the USA, democracy.*

Formulation of the problem. The storming of the United States Capitol building on January 6, 2021 by supporters of Donald Trump and the mass protests that took place throughout the summer of 2020 forced many researchers to pay attention to the reasons that led to these political phenomena. Mass protest movements became the key collective actors in these events. In the last decade, it was they who influenced and often determined the key directions of developing political and social life in the USA.

Modern studies of sociologists and political scientists testify to the global intensification of protest movements at the current stage of history. Researchers note a significant increase in the number of protests since 2006, especially highlighting the year 2008, when the global economic crisis began. Coinciding with the rapid development of social networks, this caused a massive mobilization of

citizens to protect their rights and freedoms as well as challenge the decisions of state authorities. The United States of America was no exception and was one of the leading countries in the formation of mass protest movements. And some protest movements like Occupy Wall Street and Black Lives Matter have become widely known around the world, where mass actions have been held in their support. Therefore, a detailed study of modern protest movements in the USA is necessary to understand the current and future development of political events. Especially considering the increased level of polarization in American society, which is still observed in the country.

Analysis of recent research and publications. The article examines modern studies of protest activity in the world and, in particular, in the United States of America. Special mention should be made of modern studies of protest movements, which are highlighted in the works of I. Ortiz, S. Burke, M. Berrada, E. S. Cortés, K.-D. Opp, T. V. Reed, G. Satell, S. Popovic, J. M. Larson. The article also cites the works of social movement theorists: H. Blumer, N. Smelser, M. N. Zald, J. D. McCarthy, C. Tilly, A. Touraine, and G. Sharp. Articles by Ukrainian researchers K. Shapoval and H. Berestova were also used.

The purpose of the article is modern protest movements in the United States of America as a subject of political science research.

Presenting main material. In order to study the phenomenon of protest movements in detail, we must first define the concept of protest. Protest is an integral part of social and political life in developed democratic countries. According to the Ukrainian researcher K. Shapoval, the term «protest» comes from the Latin word «protestare», which means to prove, to confirm; solemnly declare, testify, deny [1, p. 58]. German researcher Karl-Dieter Opp defines a protest as «joint (i.e., collective) action of individuals aimed at achieving their goal or goals by influencing the decision of the target» [2, p. 38]. American researcher of social movements T. V. Reed points out that the Latin root «protestare» also means an etymological connection with the concepts of publicness and witness. So, taking part in a protest means, according to Reed, to offer public testimony of one's position [3, p. 13].

The very phenomenon of protest involves the unification of citizens to publicly deny and contest certain norms or actions that exist in the state or in its institutions. However, taking into account the exceptional publicity of the protest and the appeal of its participants to the authorities, it can be argued that most of the protests are political in one way or another. Even if the participants of the protest do not use the political symbols of individual parties. After all, it will be the representatives of the authorities who will decide and consider citizens' dissatisfaction. However, a protest can also be in the middle of a separate enterprise, for example, if it is a strike. Therefore, for a more precise definition of protest as actions of a group of people to challenge and change existing norms in social institutions, the term

«political protest» is also used. Ukrainian researcher Hanna Berestova defines «political protest» as «an individual or group form of political participation, which consists in expressing disagreement and contention with a political course or a specific political decision, which arises in response to the violation of the rights and freedoms of a person and a citizen by authorities» [4, p. 227].

In the definition of Hanna Berestova, it is possible to single out a key concept that characterizes the nature of protest. This is the concept of «contentious». American sociologist and political scientist Charles Tilly focused his research on the politics of contentious. He defined the «contentious politics» as «an interactions in which actors make claims bearing on someone else's interests, in which governments appear either as targets, initiators of claims, or third parties» [5, p. 5]. According to Tilly, the contentious politics unites 3 closely related features of social life: contention, collective action and politics [5, p. 5]. But the contentious politics is a broad concept and includes many forms of disagreement in the political process. The activities of terrorist groups that carry out terrorist attacks due to dissatisfaction with existing political institutions will also be a manifestation of the contentious politics. After all, terrorist groups correspond to all three signs given by Tilly. Therefore, political protest is only one form of the contentious politics.

Protests can take different forms. The Ukrainian Society Research Center divides political protests into the following types [4, p. 228]:

- conventional – generally accepted forms of protests that do not directly affect the targets of the protest. Such protests include rallies, pickets, demonstrations;
- confrontational – protest actions that involve a direct impact on the targets of the protest, but are not accompanied by the task of direct harm to people or property. Such forms of protest include blocking the work of some institutions, blocking traffic, strikes, hunger strikes;
- violent – protest actions with the purpose or threat of direct harm to people or property.

The famous political scientist Gene Sharp, the founder of the Albert Einstein Institution, singled out 198 methods of nonviolent protests [6]. Researchers: Isabel Ortiz, Sara Burke, Mohamed Berrada, Hernan Saenz Cortés, in their large-scale study of world protests, supplemented Sharpe's classification and singled out 250 methods of nonviolent protests [7, p. 124]. Peaceful protests, according to the authors, are a fundamental sign of a viable democracy [7, p. 4]. Institutionalized structures such as political parties, movements and other socio-political entities can participate in political protests. However, as socio-historical practice shows, political protest is one of the most common forms of activity specifically for social movements. Therefore, for further research, we need to understand why they play a key role in political protests, especially in the modern historical period of the United States of America.

The very term «social movement» was first used by the German philosopher and sociologist Lorenz von Stein in his work «History of French social movements from 1789 to the present» in 1850 [8, p. 5]. It was the time when the industrial revolution and the development of labor movements took place. It was these movements that von Stein studied, determining their influence on the change of the social structure in France.

Social movements as a variety and at the same time a part of collective behavior began to be actively investigated from the middle of the 20th century. The first fundamental theories of the phenomenon of social movements were defined by American sociologists. One of the first theorists of the study of collective behavior in the humanities, the sociologist Herbert Blumer defined a social movement as «a collective enterprise to establish a new order of life» [9, p. 199]. In turn, sociologist Neil Smelser, complementing Blumer, defined collective behavior itself as «mobilization on the basis of a belief which redefines social action» [10, p. 8]. But researchers of the theory of collective behavior, although they used the concept of social movement, often studied all possible forms of collective behavior that did not belong to the sphere of activity of social movements.

American sociologists Mayer N. Zald and John D. McCarthy made a significant contribution to distinguishing social movements as a separate subject of research in sociology and political science. They focused on the nature of the formation of social movements as organized and formalized structures of civil society to protect group interests. A social movement, as defined by Zald and McCarthy, «is a set of opinions and beliefs in a population which represents preferences for changing some elements of the social structure and/or reward distribution of a society» [11, p. 1217–1218]. The social movement in its essence included elements of preferences and organized actions for change [11, p. 1219].

Herbert Blumer, as well as Neil Smelser, Mayer N. Zald and John D. McCarthy are attributed to the so-called «American paradigm» in the study of social movements. And in all definitions, we can follow that the goal of a social movement is a partial or complete change of the social structure, that is, social institutions. Although the «European paradigm» offers other approaches to the study of the nature of social movements, it gives an almost similar definition to the concept of «social movement». Thus, one of the founders of the European paradigm and the theory of «new social movements», the French sociologist Alain Touraine defined a social movement as «the conflict action of agents of the social classes struggling for control of the system of historical action» [12, p. 298]. Alain Touraine understands the system of historical actions, which is still often called «historicity» in Ukrainian scientific literature, as a means of forming the practice of social behavior, which can also be interpreted as social norms established in a certain historical period. It follows that historicity, as a resource, belongs to the ruling elite, which manages it

and establishes it for others. That is why Touraine emphasizes the conflict, because social movements enter into the process of contesting the norms established by the government in the state.

The American sociologist and political scientist Ch. Tilly notes that the formation of social movements began in the second half of the 18th century. Charles Tilly, analyzing the history of the creation of social movements, claims that the term «social movement» was used quite widely and included quite different social organizations. In his opinion, this contributed to the fact that the term became sufficiently «blurred». Therefore, for a greater systematization of this concept, Tilly defines three main components that determine the nature and understanding of social movements [8, p. 7]:

- 1) Campaigns for submitting collective demands to authorities.
- 2) An array of claim-making performances including special-purpose associations, public meetings, media statements, and demonstrations.
- 3) Public representations of the cause's worthiness, unity, numbers, and commitment.

Comparing the American and European paradigms in defined concepts of social movement, we can claim that a social movement is an association of citizens who seek a complete or partial change of existing norms in society and the state. At the same time, using Ch. Tilly's approach to the key elements of social movements, we can note that one of the main features of a social movement is its publicity. That is why protests are one of the most common forms of activity for social movements. After all, as T. V. Reed noted, protest is a form of public witness of collections of people. It is this fact that can explain why social movements that actively participate in public actions are often called protest. For example, the American researcher Jennifer M. Larson in her study considers protests as an integral part of social movements and characterizes them as an act of cooperation between a group of people that occurs «when a sufficiently large number of people cooperate, assuming costs and potential risks, instead of free to use the efforts and achievements of other people» [13, p. 91]. In general, in the scientific literature, protest is more often considered as the main form of activity of social movements.

However, some researchers distinguish between the concepts of «social movement» and «protest group». German sociologist Karl-Dieter Opp defines the protest group as «a collectivity of actors who want to achieve their shared goal or goals by influencing decisions of a target» [2, p. 41]. Instead, the social movement K.-D. Opp defines it as «a type of protest group with several distinguishing characteristics such as size and degree of organization» [2, p. 44]. Thus, Opp singles out a social movement as a special kind of protest group. Thus, Opp singles out a social movement as a special kind of protest group. Based on the approach of K.-D. Opp, we can determine that the key point in the activity of a social movement

is protest activity. Researcher T. V. Reed, in turn, points out that social movements, unlike institutionalized political actors such as parties or lobby groups, seek to effect social change through sustained protests. So when protests are repeated and become sustainable as a strategic set of actions, then we can talk about the formation of a social movement [3, p. 13].

So, we can state that it is the protest that becomes the starting point for the creation of a social movement. After all, according to the theory of collective action, N. Smelzer noted that before mobilizing people in groups to express their special public position, the presence of structural tension is necessary, which determines the presence of a conflict of interests in society [10, p. 15]. Researchers Greg Satell and Srdja Popovic claim that protest not only plays an important role for society, giving it the opportunity to express its disapproval of certain phenomena. But the protest itself is the main foundation for creating change and for starting new movements that will defend it. However, the authors note that protests, as the first stage for the creation of a social movement, do not always end in success [14]. However, it can be said with almost complete certainty that protest is the starting point for every social movement. For example, Zald and McCarthy also noted that organizations that do not represent social movements at the time of their creation can also be considered social movements [11, p. 1218]. That is, we can add that a group of like-minded people can form an organized movement already during protests.

Although social movements are usually the driving force behind most protests, other collective actors can join such movements, for example as activists of certain political parties or non-government organizations. For example, the authors of the study of world protests I. Ortiz, S. Burke, M. Berrada, E. S. Cortés also single out the various collective actors involved in the protests [7]. Therefore, for a more convenient presentation of the material, they use the concept of «protest movements». This concept refers to various movements and organizations that took part in mass and public protests in different countries of the world.

According to a large-scale study of protests in the world conducted by I. Ortiz, S. Burke, M. Berrada, E. S. Cortés, it was found that since 2006, the number of protest movements has increased almost threefold [7]. This trend did not escape the United States either. The onset of the economic crisis in 2008 had an impact on the activation of the Tea Party movement, which opposed a significant increase in public spending to combat the economic crisis. The movement began to gain popularity among Americans in 2009, after a series of mass protests in various cities of the United States. In the course of mass protests, the Tea Party movement underwent a process of institutionalization within the US Republican Party. At the 2010 US Congressional elections, 138 congressmen were elected, who were officially supported by activists of the Tea Party movement within the Republican

Party. Of these, 129 were elected to the House of Representatives, and 9 to the US Senate [15]. According to polls by the newspaper «The Wall Street Journal» and the TV channel «NBC News» a month before the election, 35% of voters in the USA were supporters of the movement [16]. This helped Republicans regain control of the House of Representatives. The movement had an equally important influence on the Republican Party primaries in the 2016 presidential election. Donald Trump and Ted Cruz were supported by activists of the Tea Party, which allowed them to become the leaders of the race within the party.

Also, in 2011, the Occupy Wall Street movement gained significant popularity. The mass protest that began on September 17, 2011 turned into a long picket. Protesters set up a tent camp in Zuccotti Park downtown New York City. Mass actions in support of the movement were held in other US cities and in many world capitals. The protesters demanded to reduce the influence of large corporations on the economy and make them pay fair taxes.

The authors of the study note that in the global dimension, the protest wave over time was increasingly represented by left- and right-wing populist movements. They emit two waves. The first wave lasted chronologically from 2008 to 2012. This wave professed the ideas of anti-authoritarianism and left-wing economic populism [7, p. 83–84]. However, we can argue that in the United States this wave was represented by both the left-wing economic populism of the Occupy Wall Street movement and the right-wing economic populism represented by the Tea Party movement.

According to the authors, the second wave began in 2013 and continues to this day. This wave is characterized by the growth of nationalism, the spread of movements that condemn the political systems in their countries. Ideas about the existence of the «deep state», which is bureaucratic institutions and big business that conspired against the middle class in order to obtain excess profits, also became widespread during this period [7, p. 84; 17]. However, speaking of the United States, we can state that in 2013, the movements that espoused such ideas had not yet gained mass popularity and spread. Instead, this period saw the decline of the Occupy Wall Street movement. The growth of the wave of right-wing radical populism in the USA began much later than in Europe, and chronologically dates back to 2015–2016.

The reason for the spread of radical right-wing movements was the emergence of a mass and influential Black Lives Matter movement. It arose in 2013 after the acquittal of George Zimmerman by a jury in Florida for the murder of 17-year-old African-American Trayvon Martin. Community activists Alicia Garza, Patrisse Cullors, and Opal Tometi organized protests using the #blacklivesmatter hashtag on social media. It was this hashtag that became the name of a new mass protest movement that has an influence on American politics to this day. Influential

American politicians from the Democratic Party and US President Barack Obama have repeatedly met with the organizers of BLM. And in the 2020 congressional elections, one of the activists of the movement, Cori Bush, was elected to the House of Representatives, also from the Democratic Party.

In 2014, after the killing of an African-American Michael Brown by a police officer, the city of Ferguson was engulfed in mass protests that turned into pogroms and vandalism. Footage of the riots in the city was spread by all mass media. The riots in Ferguson led to the emergence of new and revival of old far-right movements. During the election race in 2016, polarization in the US only intensified, which contributed to the increase in street protests.

The peak of violent protests was in 2017, when mass clashes between radical right and left movements took place in the city of Charlottesville. In Charlottesville there were activists from both old radical movements and new ones. Old left movements include Antifa, Showing Up for Racial Justice, The Industrial Workers of the World (also often called the Wobblies), old right movements were represented by the Ku Klux Klan, the League of the South, and smaller groups of neo-Nazis. New left movements included Black Lives Matter and Redneck Revolt. New right-wing movements were represented by The Traditionalist Youth Network, Vanguard America, Traditionalist Worker Party, Proud Boys [18, p. 312]. Although the organizers of the Proud Boys publicly refused to participate in this rally, some of their members were still in Charlottesville. As a result of mass clashes between these movements, 1 person died and another 35 got injuries of varying degree [19].

After Charlottesville, protests in the United States continued, but no longer had a pronounced violent form. This continued until 2020, when after the death of George Floyd while detained by the police, new mass protests by Black Lives Matter and other leftist protest movements began. In some cities, the protests again turned into mass riots and vandalism. Counter-protests of right-wing and left-wing movements arose in some cities. And already on January 6, 2021, supporters of Donald Trump, including activists of far-right movements, stormed the United States Capitol building.

All these events demonstrate how important a role protest movements played in the US political process. Therefore, a detailed study of the peculiarities of the formation and activity of these movements gives us the opportunity to understand the reasons for today's unstable state of the US political system. Summing up, we can also determine that modern protest movements in the USA are mass social movements and other social formations of a pronounced right-wing and left-wing ideological orientation, which oppose groups and structures that have the power to make political decisions.

Conclusions. Summing up, we can note that modern protest movements are important political actors in the US political system. They raise important issues

for society that influence and sometimes determine the political course of the United States. In the research, we found out that this is connected with the very essence of the phenomenon of political protest and social movements. After all, social movements by their very nature are a collective of like-minded people who strive for changes and improvement of existing social institutions.

It was also established that protests are one of the forms of contentious politics. However, unlike many different forms of the politics of contentious, protest is fundamentally peaceful. He fulfills the task of publicly certifying the opinion of people regarding certain norms that exist in the state and society. Prosthetic movements actually become a direct communicator between civil society and state authorities. However, in conditions of economic crisis and growing polarization in society, protest movements can become radicalized. In the article, we found out that protest movements in the USA went through several stages of development. In the first phase, from 2009 to 2013, US political life was dominated by the Tea Party movement and Occupy Wall Street, which used peaceful protests. However, in the second phase, starting in 2014 and continuing to this day, we are witnessing the emergence and growth of radical protest movements that often use violent forms of protest. Therefore, further studies of modern protest movements in the USA will allow us to find out how the authorities should react to the actions of protest movements in order to prevent their further radicalization.

REFERENCES

1. Shapoval, K. I. (2015). Fenomen politychnoho protestu v politychnii nauksi [The phenomenon of political protest in political science]. *Journal of the National Pedagogical Dragomanov University. Series 22. Political Sciences and Teaching Methodology of Socio-Political Discipline*, 16, 58–63 [in Ukrainian].
2. Opp, K.-D. (2009). *Theories of Political Protest and Social Movements: A Multidisciplinary Introduction, Critique, and Synthesis*. New York: Routledge.
3. Reed, T. V. (2019). *The Art of Protest: Culture and Activism from the Civil Rights Movement to the Present*. 2nd edition. Minneapolis: University of Minnesota Press.
4. Berestova, H. (2015). Klasyfikatsiia politychnoho protestu [Classification of Political Protest]. *Studia Politologica Ucraino-Polona*, 5, 226–332. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Spup_2015_5_28 [in Ukrainian].
5. Tilly, Ch. (2008). *Contentious Performances*. New York: Cambridge University Press.
6. Sharp, G. (1973). *The politics of nonviolent action*, Vol. 2: The Methods of Nonviolent Action. Boston: Porter Sargent Publishers.
7. Ortiz, I., Burke, S., Berrada, M., & Cortés, E. S. (2022). *World Protests: A Study of Key Protest Issues in the 21st Century*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
8. Tilly, Ch. (2004). *Social Movements, 1768–2004*. London: Paradigm Publishers.
9. Blumer, H. (1969). Collective Behaviour. In McClung-Lee, A. (Ed.). *Principles of Sociology*. New York: Barnes and Noble.

10. Smelser, N. (1965). *Theory of Collective Behaviour*. New York: The Free Press.
11. McCarthy, J. D. & Zald, M. N. (1977). Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory. *American Journal of Sociology*, 82 (6), 1212–1241.
12. Touraine, A. (1977). *The Self Production of Society*. Chicago: University of Chicago Press.
13. Larson, J. M. (2021). Networks of Conflict and Cooperation. *Annual Review of Political Science*, 24, 89–107. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-041719-102523>.
14. Satell, G. & Popovic, S. (2017). How Protests Become Successful Social Movements. *Harvard Business Review*. Retrieved from <https://hbr.org/2017/01/how-protests-become-successful-social-movements>.
15. Zernike, K. (2010). Tea Party Set to Win Enough Races for Wide Influence. *The New York Times*. Retrieved from https://www.nytimes.com/2010/10/15/us/politics/15teaparty.html?_r=1&hp.
16. Weisman, J. (2010). GOP in Lead in Final Lap. *The Wall Street Journal*. Retrieved from <https://www.wsj.com/articles/SB10001424052702303550904575562493014465942>.
17. Tkach, O. (2021). Zghortannia demokratii yak nebezpeka povnennia do avtorytaryzmu [Democratic backsliding as a threat of a return to authoritarianism]. *Politychni doslidzhennia – Political Studies: Ukrainskyi naukovyi zhurnal*, 2, 170–185. DOI: 10.53317/2786-4774-2021-2-9 [in Ukrainian].
18. Duff, N. J. (2018). Reflections on Kait Dugan’s «Charlottesville, Virginia». *Theology Today*, 74(4), 311–320. DOI: 10.1177/0040573617736023.
19. Deadly car attack, violent clashes in Charlottesville: What we know now. (2017). *USA Today*. Retrieved from <https://www.usatoday.com/story/news/nation/2017/08/13/charlottesville-protests-what-we-know-now/562911001/>.

Ткач Олег Іванович, доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політології, Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, Україна

Скрипченко Ігор Володимирович, аспірант кафедри політології,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

СУЧАСНІ ПРОТЕСТНІ РУХИ В США ЯК ПРЕДМЕТ ПОЛІТОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті проаналізовано основні підходи до визначення й розуміння сучасних протестних рухів у США. Визначено роль політичного протесту як однієї з форм політики незгоди. З’ясовано ключове значення протесту в утворенні масових суспільних рухів. Наведено основні теоретичні підходи щодо визначення сутності феномену та поняття «суспільний рух». Досліджено етапи розвитку сучасних про-

тестних рухів та їх ключове значення в політичному житті Сполучених Штатів Америки.

Ключові слова: *протест, суспільний рух, протестний рух, політика незгоди, колективна поведінка, Чарльз Тіллі, Black Lives Matter, Occupy Wall Street, Tea Party movement, США, демократія.*

Ткач Олег Іванович, доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

Скрипченко Ігорь Владимирович, аспірант кафедри політології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОТЕСТНЫЕ ДВИЖЕНИЯ В США КАК ПРЕДМЕТ ПОЛИТОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

В статье проанализированы основные подходы к определению и пониманию современных протестных движений в США. Определена роль политического протеста как одной из форм политики несогласия. Выяснено ключевое значение протеста в создании массовых общественных движений. Приведены основные теоретические подходы к определению сущности понятия и феномена «общественное движение». Исследованы этапы развития современных протестных движений и их ключевое значение в политической жизни Соединенных Штатов Америки.

Ключевые слова: *протест, общественное движение, протестное движение, политика несогласия, коллективное поведение, Чарльз Тилли, Black Lives Matter, Occupy Wall Street, Tea Party movement, США, демократия.*

УДК 327(323.1)

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.54.265742>

Двуреченська Олександра Сергіївна, кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин, Дніпровський національний
університет імені Олеся Гончара, Україна
e-mail: sar04@i.ua
ORCID ID: 0000-0002-7786-024X

Гусениця Анна Валеріївна, студентка, факультет суспільних наук
та міжнародних відносин, Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара, Україна
e-mail: annahusenysia@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-8745-8986

ПРОЦЕС ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

В останні пів року процес трансформації української національної ідентичності значно активізувався та вийшов на новий рівень розвитку. Глибоке усвідомлення народом своєї національної самобутності сприяє цілісному та гармонійному розвитку держави. Становлення ідентичності української нації в контексті євроінтеграційних процесів є актуальною та важливою сферою досліджень для українських фахівців. У статті досліджуються ключові аспекти трансформації української національної ідентичності в контексті активізації євроінтеграційних процесів. Проводиться аналіз компонентів української та європейської ідентичностей, визначаються спільні точки дотику в перспективі їх подальшого зближення. Розглядається процес зміни ставлення українців до Європейського Союзу після повномасштабного вторгнення Росії, який вважається початком нового етапу становлення української ідентичності. У роботі також визначаються перспективи розвитку ідентичності української нації в контексті поступового входження до європейського простору. Матеріали статті базуються на вивченні історичного досвіду та аналізі впливу сучасних подій на процес самоідентифікації українців як самостійної нації.

***Ключові слова:** українська національна ідентичність, європейська ідентичність, євроінтеграційні процеси, спільні цінності, процес трансформації.*

***Постановка проблеми.** Процес формування власної національної ідентичності відзначається особливою складністю для українського суспільства.*

За відносно недовгий час державної незалежності українці зіткнулася з безліччю як внутрішніх, так і зовнішніх викликів. Тривалий вплив панросійської колективної ідентичності на свідомість українців затримав процес визначення напряму подальшого розвитку української національної ідентичності. Революція Гідності, спочатку гібридна, а потім повномасштабна війна Росії проти України та надання Україні статусу кандидата на членство в Європейському Союзі визначили пріоритетний напрям розвитку держави та пришвидшили процеси трансформації української національної свідомості.

Низка чинників, у тому числі спільне бачення українцями своєї держави в європейському просторі, сприяли згуртуванню української нації та усвідомленню її унікальної самобутності. Сповідування демократичних цінностей та готовність захищати їх власними життями кардинально змінило ставлення українців до «європейськості» та європейців до «українськості». Відтак перехід української національної ідентичності від кризового стану до нового етапу розвитку зумовлює дослідження процесу трансформації ідентичності української нації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробленню проблематики процесу трансформації національних ідентичностей, зокрема української, у контексті євроінтеграційних процесів присвячено значну кількість наукових праць вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема, дослідженню питання приналежності українців до європейських націй та важливості розуміння цього факту належну увагу приділили О. Андрійчук та Н. Пелагеша [1; 2]. Етапи розвитку та історичні перешкоди в ході становлення української національної ідентичності глибоко досліджували українські науковці Е. Вілсон, Г. Палій та Б. Черкес [3–5]. Проблематику формування наднаціональної ідентичності широко розглянуто в роботах таких науковців, як Ю. Габермас та С. Гантінгтон [6; 7]. Важливий внесок у дослідження завдань, структури та механізмів реалізації української національної ідентичності внесли вітчизняні наукові діячі: С. Кримський, Г. Куц, Л. Нагорна, Ю. Павленко, М. Розумний та ін. [8–11].

Дослідження Сергія Жука на прикладі «закритого міста» Дніпропетровська дозволяє прослідкувати, як через споживання культурних продуктів Заходу поступово відбувається занепад радянської ідентичності [12]. Норвезький дослідник Джон Ерік Фоссум аналізує перспективи співіснування національної та наднаціональної ідентичності в ЄС, а також наводить аргументи на користь зародження нової наднаціональної ідентичності в Європейському Союзі [13]. Сучасний стан та результати конструювання наднаціональної ідентичності в ЄС аналізують іспанські вчені Вісент Роюела та Енріке Лопес-Базо. Дослідники намагаються визначити механізми формування нової ідентичності в ЄС та детально аналізують дані опитування мешканців міст та сіл щодо їх обізнаності у формуванні наднаціональної ідентичності. В. Роюела

та Е. Лопес-Базо підтримують загальну тезу, що легітимність ЄС залежить від існування європейської ідентичності, та вважають, що ефективність діяльності ЄС у створенні ідентичності залежить від конкретних дій Союзу та комфортності громадян від цих дій [14].

Український історик Я. Грицак у співавторстві з філософом О. Комаровим розглядають фундаментальні етапи та принципи формування національної ідентичності українців у книзі «Шлях становлення української ідентичності». Автори приділяють особливу увагу історії творення української національної ідентичності та аналізують її взаємозв'язок з європейською ідентичністю. Таке наукове підґрунтя зумовлює справедливості прагнень українців до наближення зі спільнотою країн – членів ЄС [15]. З огляду на статистичні підкріплення фактів трансформації української національної ідентичності важливими є інформаційно-аналітичні матеріали Центру Разумкова, розроблені до Фахової дискусії 16 грудня 2016 р. [16]. Дослідження дозволяє сформулювати цілісне та кількісне уявлення щодо змін у свідомості українців після подій 2014 р. Крім того, аналітичні матеріали надають чітку інформацію щодо чинників консолідації українського населення, сенс яких значно актуалізувався після 24 лютого 2022 р. і потребує додаткового перегляду. Враховуючи початок повномасштабної війни Росії проти України та активізацію євроінтеграційних процесів, проблеми трансформації української національної ідентичності вимагають нового переосмислення.

Формулювання цілей. Мета роботи полягає в дослідженні змін трансформації української національної ідентичності в контексті розвитку подій в Україні після 2014 р.

Виклад основного матеріалу. Сучасна українська наука трактує поняття «ідентичність» як певне ототожнення, яке включає в себе сукупність особливих внутрішньогрупових відповідностей [9, с. 74]. Унікальність історичних, культурних, ціннісних та політичних зв'язків відрізняють певне угруповання людей з поміж інших спільнот. Головна сутність поняття ідентичності спирається на емоційний аспект індивіда [17, с. 110]. Усвідомлення винятковості своєї особистості індивідуально та в групі сприяє формуванню персональної і колективної самобутності.

Термін «ідентичність» відзначається високим рівнем вживання в політичних науках [18, с. 144–145]. Особливо це стосується словосполучень «політична ідентичність» та «національна ідентичність», де спільнота виступає колективним суб'єктом з унікальною самобутністю. У контексті цього дослідження важливим поняттям виступає саме національна ідентичність та її прояви в українському суспільстві.

А. Березовенко в «Політичній енциклопедії» наводить таке визначення цього поняття: «Національна ідентичність – усвідомлення особистістю себе

як такої, що належить до людського колективу, об'єднаного за ознакою спільної національної (етнічної і/або державної) належності, яке поділяється й іншими членами цього колективу. Таке усвідомлення спирається передусім на мову, історію, культурну пам'ять, спільну територію, економіку тощо, тобто на фактори інтеграції спільноти» [19, с. 490]. На основі цієї дефініції можна стверджувати, що ідентичність нації визначається двома головними аспектами: спорідненістю індивіда з державною спільнотою на основі емоційного контакту та наслідуванням спільних цінностей, традицій, мови тощо громадянами певної країни.

Не існує сталого переліку чинників, які формують національну ідентичність, у тому числі українську. Проте основними факторами самоідентифікації певної нації є: історія розвитку держави, мова, культурна спадщина, людські цінності, традиції, віросповідання тощо. Наявність позитивного й цілісного ототожнення суспільства та чітко визначена національна ідентичність більшості громадян виступають ключовими факторами успішного розвитку будь-якої держави. Таке твердження вважається справедливим і з огляду на дослідження українського науковця Ю. Калиновського: «Національна ідея українського народу має базуватися на історичному, культурному, духовному, ментальному підґрунті. Лише в цьому випадку вона буде сприйнята широкими верствами населення та стане основою втілення державницького проєкту» [20, с. 103].

Українська дослідниця Н. Пелагеша у своїй монографії зазначає, що українська національна ідентичність перебуває на стадії становлення та досі є «незавершеним проєктом» [2, с. 209]. Вітчизняний вчений Б. Черкес розглядає формування ідентичності української нації крізь призму конститутивних аспектів національної ідентичності: спільної мови, історичної пам'яті та віросповідання. На основі цього дослідник робить висновок, що цих трьох основоположних факторів недостатньо, аби повністю охопити спектр визначальних чинників, які формують українську національну ідентичність [5, с. 31–49]. Важко не погодитися з думками дослідників і через те, що процес формування ідентичності української нації постійно стикається з викликами та перепонами, пов'язаними з боротьбою за право мати власну незалежну державу.

На розвиток національної ідентичності українців впливають як внутрішні, так і зовнішні фактори. Соціологи Центру Разумкова запропонували українцям самим відповісти на питання: «Що може бути основою для єднання жителів України?». На основі результатів дослідження було визначено три основних чинники для консолідації українців: «Спільне бачення майбутнього напряму розвитку держави – 62%; спільні проблеми, які стоять перед громадянами України сьогодні, – 59%; спільна історія та спільні оцінки подій і діячів іс-

торичного минулого – 43%» [16, с. 11]. Більше того, два останні чинники напряму пов'язано з зовнішніми факторами формування української національної ідентичності. Україна постійно стикається з втручанням або інформаційним впливом сусідніх країн на процес формування ідентичності нації. Британський політолог Е. Вілсон чітко підмітив визначну особливість ідентифікації українців як нації: «...українську ідентичність іще треба «перебудувати», відокремивши її від інших національних історій, з якими пов'язувалося життя українців протягом сторіч, – російської, радянської, польської, угорської» [3, с. 378].

Тривале перебування України в складі Союзу Радянських Соціалістичних Республік вплинуло на появу радянської, а після розпаду СРСР панросійської ідентичності у свідомості частини представників українського суспільства. У результаті використання тодішніх засобів формування колективної ідентичності українська самобутність була суттєво трансформована як самостійна національна ідентичність. Відтак здобуття незалежності Україною поставило перед суверенною державою нове завдання – формування власної національної ідентичності в нових історичних реаліях.

Зростання глобалізаційних процесів продемонструвало важливість чітко визначення Україною свого місця в сучасному світі. У контексті пострадянського відновлення, українське суспільство зіткнулося зі складністю трансформації національної ідентичності та позбавлення її наслідків впливу радянського минулого, і, безумовно, таке історичне підґрунтя сформувало потужний виклик щодо визначення українцями свого місця в новій системі міжнародних відносин.

Станом на початок 2010-х рр. українці переживали кризу ідентичності, яка полягала у проблемі пошуку та збереження власної індивідуальності. До 2014 р. репероною у формуванні української національної ідентичності була відмінність у баченні громадянами та владою майбутнього України. Суспільство, яке інтуїтивно відчувало себе частиною європейської спільноти, та проросійська влада, яка діяла заради власної вигоди і збагачення, не могли довго співіснувати в одній державі. Складні відносини з Російською Федерацією на початку XXI ст., російська окупація східних регіонів України, анексія Криму та напад російських військ на Україну остаточно визначили пріоритет західної моделі державного розвитку й наявність спільних цінностей української нації та європейської спільноти. Безперечно, європейський курс розвитку включає в себе економічні, політичні, культурні привілеї, однак важливо зазначити, що питання ідентичності стало одним із ключових на початку активізації євроінтеграційних процесів. Наслідкування принципів демократії та верховенства права, забезпечення рівності в міжкультурній взаємодії та збереження спільної культурної спадщини – це саме ті європейські перспективи,

які заклали початок нової трансформації української ідентичності. Влучними в контексті цього є слова німецького філософа та соціолога Ю. Габермаса, який визначає важливий аспект сучасного прояву групової ідентифікації: «Нова ідентичність суспільства, яке пододало кордони окремих держав, не може ані співвідноситися з певною територією, ані спиратися на певну організацію» [6, с. 49]. На основі цього твердження Ю. Габермас формує основну ідею новітньої колективної ідентичності, заснованої на універсальності демократії та прав людини.

Попри внутрішні проблеми, Європейський Союз залишається провідним актором сучасних міжнародних відносин. Статус наддержавного утворення створює ряд труднощів для становлення ідентичності ЄС. Так, пошук спільного залежить від усвідомлення населенням ЄС своєї відмінності від населення європейських країн – не членів ЄС та всіх інших держав. Ідентичність ЄС не має на цей момент сталого переліку компонентів. Вони постійно трансформуються якісно і кількісно в часі та просторі [21]. Об'єднання різних народів в одному утворенні стало можливим завдяки спільному історичному корінню, сумісним цілям розвитку та сповідуванню демократичних принципів. Хоча думки щодо можливості існування наднаціональної ідентичності в ЄС різняться. Наприклад, відомий американський політолог С. Гантінгтон не вірив у можливість створення спільної європейської ідентичності на тлі інтеграційних процесів. У своїй праці «Зіткнення цивілізацій» С. Гантінгтон стверджує, що лише критичні загрози європейськості, які зможуть вирішити лише інтегровані інституції, створять умови для становлення багатонаціональної ідентичності. Саме тоді люди зможуть відчувати переваги приналежності до єдиного утворення, а не до певної держави [7].

Проте євроінтеграційна формула «єдності в розмаїтті» все ж працює за умови співіснування різних національних ідентичностей. Європейці шанують спільну минувшину, не відмовляючись від власної самобутності. Тож важливо зазначити, що інтеграційні процеси до демократичних структур не передбачають злиття або зникнення національних ідентичностей як таких. Керівники ЄС не ставлять за мету замінити національну ідентичність, а прагнуть сформувати ще одну ідентичність – наднаціональну. Отже, про втрату індивідуальності української нації при вступі до ЄС не йдеться. Крім того, українці мають спільні з європейськими країнами події історичного минулого, належать до християнського віросповідання, поділяють демократичні цінності ЄС. Проблема трансформації ідентичності розглядається крізь призму ймовірних викликів та перспектив у процесі визначення унікального місця українців у багатонаціональній структурі ЄС.

Факт майбутнього об'єднання з наддержавним утворенням ставить перед українською національною ідентичністю непросте завдання – продемонстру-

вати високий рівень самобутності, самостійності та рішучості. Якщо початок процесу євроінтеграції України виявив неготовність української національної ідентичності до трансформації, то події останніх років довели значну близькість українського та європейських народів. Українські науковці Я. Грицак та О. Комаров у своїй книзі «Шлях становлення української ідентичності» зазначають важливий історичний аспект цього питання: «Українська ідентичність починає формуватися синхронно зі змінами історичного ландшафту європейських народів, а подекуди й перебуває з ними у взаємозумовленому зв'язку» [15].

Зміни ставлення українців до євроінтеграційних процесів наочно доводять соціологічні опитування. Дослідження державного інформаційного агентства «Укрінформ» продемонструвало, що у 2020 р. «майже дві третини населення (64%) вважали, що головним інтеграційним напрямом України має бути вступ до ЄС» [22]. Але проведення соціологічного дослідження в травні 2022 р. медіакомпанією «Суспільне» показало відмінні результати: «87% опитаних підтримали б вступ України до Євросоюзу у разі проведення референдуму, проти – 4%, не проголосували б – 8%» [23]. Тож можна стверджувати, що останні події значно вплинули на зміну уявлень українців щодо євроінтеграційних процесів та, відповідно, європейськості в цілому.

Кардинально змінилося і ставлення європейців до української спільноти. Якщо донедавна для більшості країн ЄС Україна асоціювалася з Росією, корупцією та політичною невизначеністю [24], то станом на 2022 р. дослідження Українського національного інформаційного агентства показали, що майже половина опитаних жителів країн – членів ЄС вважають, що Україна може стати членом ЄС, оскільки вона європейська країна. Значно вплинуло на європейців те, що з початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну українці вже понад пів року захищають демократичні цінності, які сповідує вся європейська спільнота. На тлі цього суспільний інтерес до подій в Україні дедалі зростає, а сприйняття української ідентичності вже відходить від поняття «іншого» (не європейського).

За таких умов українці мають можливість заявити про себе на увесь світ як про незалежну націю з унікальною ідентичністю, яка готова відстоювати свої права та боротися за демократичні свободи. Факт визнання приналежності української нації до європейської спільноти може допомогти досягнути нові аспекти культурної та історичної спадщини Європи, у результаті чого активізувати процес становлення європейської ідентичності ЄС як цілісної системи. У контексті цього важко не погодитися зі словами українського дослідника О. Андрійчука, який стверджує, що потрібно охопити «європейськість» української ідеї та рухатися до приєднання «українськості» в ідею європейську.

Європеїзація України має відбуватися одночасно з українізацією Європи [1, с. 357–358].

Активна інтеграція України в європейський простір сприяє прискоренню процесу самоідентифікації українців як незалежної європейської держави. Проте для успішного завершення становлення української ідентичності потрібно забезпечити об'єднання суспільства в єдине ціле та уникнення внутрішніх суперечностей [25, с. 19]. Сьогодні можна спостерігати активізацію громадянської позиції українців на фоні повномасштабного вторгнення Росії. Спільні труднощі, які проживає суспільство нині, здатні згуртувати націю та забезпечити належний емоційний складник для утвердження самобутності української нації. У результаті Україна матиме змогу заявляти про готовність свого народу приєднатися до європейської спільноти в статусі самостверженої нації з унікальною ідентичністю.

З огляду на такі перспективи в контексті євроінтеграційних процесів українська національна ідентичність переживає етап свого розквіту та визнання. Активізація взаємодії в культурній та освітній сферах, збільшення кількості суспільних норм та практик, характерних європейській спільноті, зможуть забезпечити лагідну європеїзацію українського суспільства без втрати національної ідентичності.

Висновки. Наявність сталої національної ідентичності є надважливим фактором розвитку України як незалежної європейської держави. Українське суспільство пододало кризу пошуку ідентичності та, на тлі нинішньої війни з Росією, перейшло на етап розквіту та визнання своєї самобутності. Спільна проблема та єдність в уявленні європейського майбутнього своєї держави посприяло згуртуванню нації та активізації процесу становлення української ідентичності.

Європейський Союз лише опробовує різні інструменти формування наднаціональної ідентичності. Проте наявність спільних цінностей, історичного коріння та колективних цілей дає змогу констатувати факт присутності необхідних чинників для можливості розширення явища ідентичності за межі єдиної держави. У контексті цього інтеграція української ідентичності до європейської спільноти повинна відбуватися у форматі двостороннього зближення на основі рівності та взаємоповаги.

Українське суспільство змогло позбутися статусу «чужого» в очах європейців та гучно заявило про себе на початку 2022 р. Продовження процесу активізації громадянських ініціатив означатиме, що національна ідентичність українців набуває певного нового змісту. На основі цього можна стверджувати, що євроінтеграційні процеси, боротьба українців за можливість бути частиною Європи та захист демократичних цінностей відіграють ключову роль у процесі трансформації української національної ідентичності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрійчук О. М. Україна – Європа: тести на сумісність. Київ : Смолоскип, 2007. 378 с.
2. Пелагеша Н. Є. Україна в смислових війнах постмодерну: трансформація національної ідентичності в умовах глобалізації. Київ : НІСД, 2008. 288 с.
3. Вілсон Е. Українці: несподівана нація. Київ : К. І. С. 2004. 552 с.
4. Палій Г. О. Становлення єдиної національної ідентичності в Україні. *Політичний менеджмент*. 2005. № 2. С. 38–45.
5. Черкес Б. С. Національна ідентичність в архітектурі міста : монографія. Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2008. 268 с.
6. Габермас Ю. Способны ли сложносоставные общества к формированию разумной идентичности? *В поисках национальной идентичности. Философские и политические статьи*. Донецк : Донбас, 1999. С. 46–51.
7. Гантінгтон С. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку / пер. з англ. Наталії Климчук. Львів : Кальварія, 2006. 474 с.
8. Кримський С. Б., Павленко Ю. Б. Цивілізаційний розвиток людства. Київ : Фенікс, 2007. 316 с.
9. Нагорна Л. П. Рекомбінація ідентичностей і нове структурування українського соціуму. *Наукові записки*. Серія «Політологія і етнологія». Київ : ІІЕНД, 2000. Вип. 12. С. 74–81.
10. Політико-правова ментальність українського соціуму в умовах європейської інтеграції : монографія / О. О. Безрук, В. С. Бліхар, Л. М. Герасіна та ін. ; за ред. М. П. Требіна. Харків : Право, 2019. 744 с.
11. Розумний М. М. Політика ідентичності: основні завдання та механізми реалізації. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2011-11/polyt_ident-e871d.pdf (дата звернення: 05.09.2022).
12. Zhuk S. I. *Rock and Roll in the Rocket City: The West, Identity, and Ideology in Soviet Dnipropetrovsk, 1960–1985* ; Washington, DC: Woodrow Wilson Center Press ; Baltimore : Johns Hopkins University Press, 2010. xx, 440 p.
13. Fossum J. E. Identity-politics in the European Union. *Journal of European Integration*. 2001. Vol. 23, Issue 4. P. 373–406. DOI: 10.1080/07036330108429109
14. Royuela V., López-Bazo E. Understanding the process of creation of European identity – the role of Cohesion Policy. 2019. URL: <https://www.redalyc.org/journal/289/28962777004/html/> (accessed date: 05.09.2022).
15. Грицак Я., Комаров О. Шлях становлення української ідентичності. Запоріжжя : Платформа спільних дій, 2021. 35 с. URL: <https://uinp.gov.ua/elektronni-vydannya/shlyah-stanovlennya-ukrayinskoji-identychnosti> (дата звернення: 05.09.2022).
16. Консолідація українського суспільства: шляхи, виклики, перспективи. Інформ.-аналіт. матеріали до Фахової дискусії, 16 груд. 2016 р. / Центр Разумкова. URL: https://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/12_16_2016/Identi-2016.pdf (дата звернення: 05.09.2022).

17. Сучасна політична лексика : енцикл. слов.-довід. / І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін. ; за наук. ред. Хоми Н. М. Львів : Новий Світ-2000, 2015. 396 с.
18. Новітня політична лексика (неологізми, okazіonalіzми та інші новотвори) / І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін. ; за заг. ред. Н. М. Хоми. Львів : Новий Світ – 2000, 2015. 492 с.
19. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ : Парлам. вид-во, 2011. 808 с.
20. Калиновський Ю. Ю. Національна ідея як ціннісна детермінанта державотворчого процесу в Україні. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія : *Філософія*. 2016. № 1 (28). С. 98–105.
21. Двуреченська О. С. Особливості формування колективної ідентичності: досвід ЄС. *Сучасні соціально-гуманітарні дискурси* : матеріали IV Всеукр. наук. конфер. з міжнар. участю (м. Дніпропетровськ, 22 берез. 2014 р.): у 3 ч. Дніпропетровськ : Інновація, 2014. Ч. 3. С. 118–121.
22. Понад 60% українців виступають за вступ України до ЄС. *Укрінформ*. 21.01.2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2859918-ponad-60-ukrainciv-vistupaut-za-vstup-ukraini-do-es.html> (дата звернення: 05.09.2022).
23. Войтюк Т. Зросла кількість українців, що підтримують вступ до ЄС та НАТО. *Суспільне. Новини*. 21.06. 2022. URL: <https://suspilne.media/252475-zrosla-kilkist-ukrainciv-so-pidtrimuut-vstup-do-es-ta-nato/> (дата звернення: 05.09.2022).
24. Ліскович М., Сауляк С. Що європейці думають про Україну? Інфографіка. *Укрінформ*. 21.09.2015. URL: https://www.w.ukrinform.ua/rubric-other_news/1890740-scho-evropeytsi-dumayut-pro-ukrajinu-infografika.html (дата звернення: 05.09.2022).
25. Соціально-гуманітарна сфера України в сучасних дискурсах : монографія ; за заг. ред. проф. О. Ю. Панфілова. Харків : ХІФ КНТЕУ, 2019. 284 с.

REFERENCES

1. Andriichuk, O. M. (2007). *Ukraina – Yevropa: testy na sumisnist* [Ukraine – Europe: compatibility tests]. Kyiv: Smoloskyp [in Ukrainian].
2. Pelahesha, N. Ye. (2008). *Ukraina v smyslovykh viinakh postmodernu: transformatsiia natsionalnoi identychnosti v umovakh hlobalizatsii* [Ukraine in the semantic wars of postmodernity: the transformation of national identity in the conditions of globalization]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
3. Vilson, E. (2004). *Ukrainci: nespodivana natsiia* [Ukrainians: an unexpected nation]. Kyiv: K. I. S. [in Ukrainian].
4. Palii, H. O. (2005). Stanovlennia yedynoi natsionalnoi identychnosti v Ukraini [Formation of a single national identity in Ukraine]. *Politychnyi menedzhment – Political management*, 2, 38–45 [in Ukrainian].
5. Cherkes, B. S. (2008). *Natsionalna identychnist v arkhitekturi mista* [National identity in city architecture]: monohrafiia. Lviv: Vyd-vo Natsionalnoho un-tu «Lvivska politekhnikha» [in Ukrainian].

6. Gabernas, Ju. (1999). Sposobny li slozhnosostavnye obshchestva k formirovaniyu razumnoj identichnosti? [Are composite societies capable of forming a reasonable identity?]. In *V poiskah nacional'noj identichnosti. Filosofskie i politicheskie stat'i* [In search of national identity. Philosophical and political articles], Pp. 46–51. Doneck: Donbas [in Russian].
7. Hantington, S. (2006). *Protystoiannia tsyvilizatsii ta zmina svitovoho poriadku* [Clash of civilizations and change of the world order] / Per. z anhl. Natalii Klymchuk. Lviv: Kalvariia [in Ukrainian].
8. Krymskyi, S. B., & Pavlenko, Yu.B. (2007). *Tsyvilizatsiinyi rozvytok liudstva* [Civilizational development of mankind]. Kyiv: Feniks [in Ukrainian].
9. Nahorna, L. P. (2000). Rekombinatsiia identychnosti i nove strukturuvannia ukrainskoho sotsiumu [Recombination of identities and new structuring of Ukrainian society]. *Naukovi zapysky – Scientific notes. Ser. «Politohiia i etnolohiia» – Series «Political science and ethnology»*. Kyiv: IPIEND, issue 12, 74–81 [in Ukrainian].
10. Bezruk, O. O., Blikhar, V. S., & Herasina, L. M. et al. (2019). *Polityko-pravova mentalnist ukrainskoho sotsiumu v umovakh yevropeiskoi intehtratsii* [Political and legal mentality of Ukrainian society in the conditions of European integration]: monohrafiia / za red. M. P. Trebina. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
11. Rozumnyi, M. M. Polityka identychnosti: osnovni zavdannia ta mekhanizmy realizatsii [Identity politics: main tasks and implementation mechanisms]. Retrieved from https://niss.gov.ua/sites/default/files/2011-11/polyt_ident-e871d.pdf [in Ukrainian].
12. Zhuk, S. I. (2010). *Rock and Roll in the Rocket City: The West, Identity, and Ideology in Soviet Dnepropetrovsk, 1960–1985*. Washington, DC: Woodrow Wilson Center Press; Baltimore: Johns Hopkins University Press.
13. Fossum, J. E. (2001). Identity-politics in the European Union. *Journal of European Integration*, 23(4), 373–406. DOI: 10.1080/07036330108429109.
14. Royuela, V., & López-Bazo, E. (2019). Understanding the process of creation of European identity – the role of Cohesion Policy. 2019. Retrieved from <https://www.redalyc.org/journal/289/28962777004/html/>
15. Hrytsak, Ya., & Komarov, O. (2021). *Shliakh stanovlennia ukrainskoi identychnosti* [The way of formation of Ukrainian identity]. Zaporizhzhia: Platforma spilnykh dii. Retrieved from <https://uinp.gov.ua/elektronni-vydannya/shlyah-stanovlennya-ukrayinskoyi-identychnosti> [in Ukrainian].
16. Konsolidatsiia ukrainskoho suspilstva: shliakhy, vyklyky, perspektyvy [Consolidation of Ukrainian society: ways, challenges, prospects]. Informatsiino-analitychni materialy do Fakhovoi dyskusii 16 hrudnia 2016 r. *Tsentr Razumkova*. Retrieved from https://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/12_16_2016/Identi-2016.pdf [in Ukrainian].
17. Vdovychyn, I. Ya., Uhryn, L. Ya., & Shypunov, H. V., et al. (2015). *Suchasna politychna leksyka* [Modern political vocabulary]: entsykloped. slovnyk-dovidnyk / za nauk. red. Khomy N. M. Lviv: Novyi Svit–2000 [in Ukrainian].
18. Vdovychyn, I. Ya., Uhryn, L. Ya., & Shypunov, H. V., et al. (2015). *Novitnia politychna leksyka (neolohizmy, okazionalizmy ta inshi novotvory)* [The latest political vocabulary (neologisms, occasionalisms and other innovations)] / za zah. red. N. M. Khomy. Lviv: Novyi Svit – 2000 [in Ukrainian].

19. Levenets, Yu., & Shapoval, Yu. (Eds.) (2011). *Politychna entsyklopediia* [Political encyclopedia]. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo [in Ukrainian].
20. Kalynovskiy, Yu.Yu. (2016). Natsionalna ideia yak tsinnisna determinanta derzhavotvorchoho protsesu v Ukraini [The national idea as a valuable determinant of the state-building process in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*. Serii : *Filosofia – Bulletin of the National University «Yaroslav Mudryi Law Academy of Ukraine»*. Series: *Philosophy*, 1 (28), 98–105 [in Ukrainian].
21. Dvurechenska, O. S. (2014). Osoblyvosti formuvannia kolektyvnoi identychnosti: dosvid YeS [Peculiarities of collective identity formation: experience of the EU]. *Suchasni sotsialno-humanitarni dyskursy* [Modern social and humanitarian discourses]. Materialy IV Vseukr. nauk. konfer. z mizhnar. uchastiu (m. Dnipropetrovsk, 22 bereznia 2014 r.): u 3-kh chastynakh, Part 3, Pp. 118–121. Dnipropetrovsk: Innovatsiia [in Ukrainian].
22. Ponad 60% ukraintsiiv vystupaiut za vstup Ukrainy do YeS [More than 60% of Ukrainians are in favor of Ukraine joining the EU]. *Ukrinform*. 21.01.2020. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2859918-ponad-60-ukraintsiiv-vistupaut-za-vstup-ukraini-do-es.html> [in Ukrainian].
23. Voitiuk, T. (2022). Zroslo kilkist ukraintsiiv, shcho pidtrymuiut vstup do YeS ta NATO [The number of Ukrainians who support joining the EU and NATO has increased]. *Suspilne*. Novyny. Retrieved from <https://suspilne.media/252475-zroslo-kilkist-ukraintsiiv-so-pidtrimuut-vstup-do-es-ta-nato/> [in Ukrainian].
24. Liskovych, M., & Sauliak, S. (2015). Shcho yevropeitsi dumaiut pro Ukrainu? Infografika [What do Europeans think about Ukraine? Infographics]. *Ukrinform*. Retrieved from https://ww.w.ukrinform.ua/rubric-other_news/1890740-scho-evropeitsi-dumayut-pro-ukrajinu-infografika.html [in Ukrainian].
25. Panfilov, O. Yu. (Ed.) (2019). *Sotsialno-humanitarna sfera Ukrainy v suchasnykh dyskursakh* [The social and humanitarian sphere of Ukraine in modern discourses]: monohrafiia. Kharkiv: KhIF KNTEU [in Ukrainian].

Двуреченская Александра Сергеевна, кандидат исторических наук, доцент, доцент кафедры международных отношений, Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара, Украина

Гусеница Анна Валерьевна, студентка, факультет общественных наук и международных отношений, Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара, Украина

ПРОЦЕСС ТРАНСФОРМАЦИИ УКРАИНСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В КОНТЕКСТЕ ЕВРОИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

За последние полгода процесс трансформации украинской национальной идентичности существенно активизировался и вышел на новый уровень развития. Глу-

бокое осознание народом своей национальной самобытности способствует целостному и гармоничному развитию государства. Становление идентичности украинской нации в контексте евроинтеграционных процессов – актуальная и важная сфера исследований для украинских специалистов. В статье изучаются ключевые аспекты трансформации украинской национальной идентичности в контексте активизации евроинтеграционных процессов. Проводится анализ компонентов украинской и европейской идентичностей, определяются общие точки соприкосновения в перспективе дальнейшего сближения. Рассматривается процесс изменения отношения украинцев к Европейскому Союзу после полномасштабного вторжения России, считающегося началом нового этапа становления украинской идентичности. В работе также определяются перспективы развития идентичности украинской нации в контексте постепенного вхождения в европейское пространство. Материалы статьи основываются на изучении исторического опыта и анализе влияния современных событий на процесс самоидентификации украинцев как самостоятельной нации.

Ключевые слова: украинская национальная идентичность, европейская идентичность, евроинтеграционные процессы, общие ценности, процесс трансформации.

Dvurechenska Oleksandra Serhiivna, PhD in Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Relations, Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine

Husenytsa Anna Valeriivna, student, Faculty of Social Sciences and International Relations, Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine

THE PROCESS OF TRANSFORMATION OF UKRAINIAN IDENTITY IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES

Over the past six months, the process of transforming Ukrainian national identity has significantly intensified and reached a new level of development. The people's deep awareness of their national identity contributes to the integral and harmonious development of the state. The formation of the identity of the Ukrainian nation in the context of European integration processes is a relevant and important field of research for Ukrainian specialists. The article examines the key aspects of the transformation of the Ukrainian national identity in the context of the activation of European integration processes. An analysis of the components of Ukrainian and European identities is carried out, common points of contact are determined in the perspective of their further rapprochement. The process of changing the attitude of Ukrainians towards the European Union after the full-scale invasion of Russia, which is considered the beginning of a new stage in the formation of Ukrainian identity, is considered. The work also defines the prospects for the development of the

identity of the Ukrainian nation in the context of gradual entry into the European space. The materials of the article are based on the study of historical experience and analysis of the influence of modern events on the process of self-identification of Ukrainians as an independent nation. The results obtained during the writing of this article contain comprehensive information on the impact of European integration on the process of transformation of Ukrainian national identity.

Keywords: *Ukrainian national identity, European identity, European integration processes, common values, transformation process.*

Сауцьонков Віталій Миколайович,
аспірант кафедри політології, Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова, Україна
e-mail: sautonkov@onu.edu.ua,
ORCID ID: 0000-0001-7592-6834

ПАНДЕМІЯ КОРОНАВІРУСУ ЯК ЧИННИК ПОСИЛЕННЯ НЕОАВТОРИТАРИЗМУ

Аргументовано, що пандемія Covid-19 вплинула на політичну сферу, зокрема трансформацію політичних режимів. Доведено, що такі ситуаційні чинники, як пандемія, посилюють авторитарні характеристики політичного режиму, особливо в державах з нестійкою демократичною традицією. Визначено основні прояви посилення неоавторитаризму, які проявилися під час пандемії: порушення балансу між гілками влади; перенесення чергових виборів; запровадження нових методів масового спостереження; звуження гарантованих прав та свобод людини та громадянина; посилення цензури та контролю за медіа; тиск на опозицію та критичний сегмент громадянського суспільства та ін. Аргументовано, що пандемія коронавірусу деструктивно вплинула на якість демократії в державах з усіма типами політичних режимів, а особливо в державах з неповною демократією, гібридним та авторитарним режимами. Підтверджено гіпотезу, що автократичні державні лідери, відчувши в час пандемії переваги своєї розширеної компетенції, прагнуть зберегти свої додаткові повноваження.

Ключові слова: політичний режим, неоавторитаризм, пандемія Covid-19, якість демократії.

Постановка проблеми. Від початку пандемії, коли уряди намагалися взяти епідеміологічну ситуацію під контроль, в управлінні багатьма державами почали помітно посилюватися неоавторитарні тенденції. Найперше це відбувалося в тих державах, які й до пандемії не були сповна демократичними, а відповідали характеристикам дефектної демократії, гібридного або й авторитарного режиму. Пандемія коронавірусу створила ситуацію, у якій уможливилось посилення тиску та контролю з боку влади. Оголошення надзвичайного стану через Covid-19 стало своєрідним виправданням для недемократичних або й репресивних дій державних інститутів: надання урядам додаткових повноважень, перенесення чергових виборів, тиск на медіа й правозахисників, обмеження прав та свобод громадян тощо. Усі недемократичні

новації пояснювалися владою винятково необхідністю захистити життя та здоров'я населення в умовах пандемії.

Водночас пандемія Covid-19 спровокувала посилення неоавторитарних тенденцій і в державах зі, здавалося б, стійкою демократичною традицією, повною демократією. Відтак очевидно, що ситуаційні чинники, на взірць аналізованої пандемії, наділені деструктивним потенціалом посилювати авторитарні тенденції в державному управлінні, погіршувати якість демократії, поглиблювати її дефекти. Наслідки цих процесів у державах з різними типами режимів істотно відрізняються з огляду на «стартові умови» в тій чи іншій країні, як-от: показники стійкості демократії, рівень активності громадянського суспільства, наявні гарантії прав та свобод людини тощо. Тож потребує вивчення вплив такого ситуативного чинника, як пандемія, на політичний режим у частині ймовірного посилення авторитарних характеристик.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тематика впливу пандемій на політичні режими лежить на перетині двох донедавна самостійних дослідницьких напрямків: 1) трансформація політичних режимів; 2) соціальні наслідки пандемій. Проблеми політичних режимів уже тривалий час актуальні для політичної науки, а вже друге десятиліття, відколи демократія почала занепадати та її якість знижуватися, вивчаються фактори, які впливають на ці процеси. Натомість тематика Covid-19 та його наслідків через новизну проблеми є порівняно новою, однак одразу почала вивчатися з позицій соціальних, природничих та інших наук. Власне, у вітчизняній політичній науці досліджень впливу пандемії коронавірусу на посилення авторитарних тенденцій в управлінні державою не проводилося. Натомість певні аспекти проблематики на прикладі кейсів окремих держав (як демократичних, так і неоавторитарних) вивчалися західними дослідниками (Д. Вонг, Т. Карозерс, С. Томпсон, К. Хольц-Баха та ін.).

Формулювання цілей. У статті ставляться завдання: 1) з'ясувати, чи чинник пандемії Covid-19 трансформує політичні режими в напрямі посилення неоавторитарних характеристик; 2) визначити, які механізми та інструменти застосовували владні інститути в різних державах під час пандемії для реалізації ініціатив з недемократичними цілями; 3) довести / спростувати робочі гіпотези про те, що (а) пандемія коронавірусу посилила авторитарні процеси в державах з усіма типами політичних режимів (як і з повною, так і з неповною демократією, а також гібридним та авторитарним режимом), однак результат був узалежнений від сформованості демократичної традиції, позиції громадянського суспільства тощо; (б) політичні лідери-автократи, відчувши під час пандемії переваги своєї розширеної компетенції, намагатимуться зберегти додаткові повноваження в постпандемічний період.

Виклад основного матеріалу. Пандемія Covid-19 синхронізована в часі з посиленням занепаду демократії та висхідною автократизацією в усьому світі. Оскільки держави реагують на пандемію надзвичайними заходами, то здоров'я демократії опинилося під додатковими загрозами. В умовах пандемії коронавірусу автократизація отримала додатковий імпульс [1]. У звіті про верховенство права за 2020 р. Європейська комісія назвала пандемію Covid-19 «стрес-тестом на стійкість верховенства права» [2, р. 6]. Мабуть, це ще й тест і на стійкість демократії, і правової держави, і громадянського суспільства. Пандемія, яка загрожувала здоров'ю, супроводилася «конституційною пандемією» [3].

Такі ситуаційні чинники, як пандемія Covid-19, посилюють авторитарні характеристики політичного режиму [4], особливо в державах з низькою якістю демократії. Пандемія стала приводом, передусім недемократичним або неліберальним урядам, для порушення балансу між гілками влади, перенесення чергових виборів, запровадження нових обмежень прав та свобод громадян, посилення тиску на опозицію, обмеження проведення масових заходів, масового спостереження тощо. Для політиків-автократів пандемія коронавірусу та комплекс її соціально-економічних наслідків стали сприятливим тлом для зміцнення виконавчої гілки влади, обмеження свободи слова та тиску на критичні до влади медіа. За оцінкою Т. Карозерса та Д. Вонга, «нищівний біологічний вірус перетворився на згубний політичний вірус» [5].

Неоавторитарні режими тільки на перший погляд видаються стійкими, а насправді вони є крихкими. Саме тому їх лідери постійно шукають механізми посилення їх стійкості. Власне, пандемія коронавірусу створила в глобальному масштабі унікальну можливість для політиків-автократів консолідувати владу, зміцнити свій контроль над законодавчою та судовою гілками влади, перевірити, наскільки вдасться обмежити права та свободи громадян. Реалізація таких завдань уможливилася завдяки сформованому в багатьох спільнотах запиту на сильних політиків-автократів. Атмосфера пандемії посилила попит на лідерів, які б могли стабілізувати ситуацію. В умовах кризи такого масштабу, як була зумовлена Covid-19, громадяни хотіли побачити швидко та комплексну відповідь, яку гіпотетично міг би дати лише сильний уряд. Однак, попри такий соціальний запит, багато авторитарних лідерів обрали шлях відкидання факту пандемії та її соціальних наслідків, наприклад Г. Бердимухамедов (Туркменістан), Е. Рахмон (Таджикистан), О. Лукашенко (Білорусь), Дж. Магуфулі (Танзанія), П. Нкурунзиз (Бурунді) та ін.

Якщо демократичний режим у тій чи іншій державі є справді достатньо стійким, то оголошення режиму надзвичайної ситуації не стало підґрунтям для спроб підризу конституційного ладу, звуження прав та свобод людини і громадянина. Цього не дозволили б зробити ще й активні національні гро-

мадянські суспільства. Однак у стійких демократіях за час пандемії коронавірусу також зустрічалися ініціативи влади, необхідність яких видалася сумнівною, хоч чітко авторитарного умислу в їх пропусванні не було.

Однак у недемократичних режимах та в державах зі ще нестійкою демократичною традицією неоавторитарні лідери під час пандемії коронавірусу обґрунтовували свої ініціативи «турботою» влади про життя та здоров'я громадян. Очевидно, що істинними пріоритетами були, наприклад, намір посилити інститут глави держави, зміцнити партію влади, збільшити підконтрольність і підзвітність главі держави інших органів влади тощо.

Зауважимо, що в окремих неоавторитарних державах заперечувався сам факт пандемії коронавірусу. Наприклад, Туркменистан наполягав на відсутності інфікованих на своїй території; у хворих діагностували переважно пневмонію. Світову реакцію на коронавірус туркменська влада вважала політизованою. Раніше тут замовчувалися факти й про інші хвороби, наприклад ВІЛ/СНІД. Це відповідає недемократичному характеру влади, яка хоче запобігти висхідному невдоволенню народу, будь-якій критиці влади народом за неефективне управління системою охорони здоров'я та іншими сферами.

Авторитарний підхід до протидії коронавірусу виражено проявився в КНР, де спершу застосовувалася тактика замовчування, а потім – тотального контролю. Цензура, створення гарячих ліній для інформаторів, заходи ізолювання, стеження через мобільні застосунки, використання електронних браслетів тощо – такі авторитарні підходи використовувалися для стримування вірусу, хоч вони й мали позитивний результат для зупинення поширення інфекції.

Виділимо ті ознаки, які засвідчують посилення авторитарних тенденцій у державному управлінні під час пандемії коронавірусу. *Першою* такою ознакою, на нашу думку, є намагання влади якнайбільше розширити повноваження виконавчої гілки влади та зберегти їх якнайдовше. Це мало наслідком обмеження демократичного контролю за діями уряду. Проілюструємо це на прикладі Угорщини та Індії.

В Угорщині 30 березня 2020 р. парламент ухвалив закон [6], відповідно до якого уряд під час надзвичайного стану (пандемії зокрема) може керувати державою за допомогою прийнятих декретів. При цьому не визначено, у який момент цей закон припиняє свою дію й уряд уже не зможе видавати декрети з силою закону. Прийняттям такого нормативно-правового акта угорський парламент сам же ослабив свої гарантії виконувати свою роль ефективного нагляду. Цей акт був розкритикований міжнародними інституціями та демократичною громадськістю через побоювання, що він призведе до затяжного надзвичайного стану, а уряд В. Орбана скористається цим для ще більшого тиску на ліберально-демократичні цінності, права людини. Наступні місяці після введення в дію згаданого закону показали, що розширені повноваження

уряду дозволили прем'єр-міністру В. Орбану фактично одноосібно керувати країною, а прийняті на цьому етапі рішення погіршили якість демократії в Угорщині настільки, що нині її уже не вважають демократією, а автократією (гібридний режим виборчої автократії [7]). Відзначимо, що угорський прем'єр-міністр В. Орбан спершу хотів безстроково мати надзвичайні повноваження, але на тлі міжнародної критики все ж був вимушений звертатися до парламенту за їх пролонгацією. В Угорщині надзвичайний стан через пандемію коронавірусу завершувався 31 травня 2022 р., однак 24 травня 2022 р. на тлі війни на теренах України В. Орбан оголосив початок надзвичайного стану воєнного часу. Відтак війну на території держави-сусіда, від якої угорська влада намагається максимально дистанціюватися, формально було використано як підставу для чергового продовження надзвичайних повноважень уряду. Це, власне, підтверджує гіпотезу про те, що керівники-автократи, відчувши в часі пандемії переваги розширеної компетенції, шукають інші підстави, шляхи для збереження своїх додаткових повноважень.

В Індії для розширення повноважень виконавчої влади під час пандемії коронавірусу було використано закон 2005 р. про ліквідацію наслідків стихійних лих (Disaster Management Act 2005). Пандемія коронавірусу підпала під дію такого закону, отже уряд міг неодноразово пролонгувати карантин і загалом уживати всіх заходів, які вважав необхідними або доцільними. Наведемо лише два приклади з таких урядових рішень, прийнятих 24 березня 2020 р. урядом Н. Моді. Вони мали як позитивні, так і драматично-негативні наслідки: 1) припинення роботи усіх видів громадського транспорту, через що тисячі іноземних мандрівників не могли тривалий час виїхати з Індії [8]; 2) 21-денна заборона на вихід з дому для абсолютної більшості громадян. Ураховуючи демографічні характеристики Індії, це стало прикладом наймасштабнішого карантинного обмеження в історії людства [9]. Згадані рішення уряд прийняв самостійно завдяки указам, без участі парламенту, у якому неодмінно відбулися б дебати, обговорення, голосування щодо таких дискусійних рішень.

У багатьох державах усю вертикаль влади було залучено для посилення контролю за громадянами, бізнесом, громадянським суспільством, хоча потреба в частині таких заходів була дискусійною, а покарання за недотримання вимог періоду карантину видаються надмірними. Тобто авторитарні тенденції в управлінні посилюються в результаті надання владі додаткових повноважень долати пандемію. Якщо відбуватиметься зловживання надзвичайними повноваженнями (не лише під час пандемії коронавірусу, а загалом), то це створить серйозний виклик головній меті сучасного конституціоналізму – обмежити державну владу заради збереження свободи.

Другою ознакою посилення авторитарних тенденцій під час пандемії коронавірусу стало вжиття владою надмірних і непропорційних надзвичайних

заходів. Потреба в деяких обмеженнях видається сумнівною. Ці заходи становили серйозну небезпеку для прав людини та громадянських свобод. Вони спостерігалися не лише в державах з неповною демократією, гібридним, авторитарним режимом, а й у тих державах, які наразі відповідають стандартам повної демократії. Проілюструємо це на прикладах двох держав – Боснії та Герцеговини й Індії.

У Боснії та Герцеговині влада запровадила численні обмеження: комендантська година вводилася на невизначений термін; свобода пересування була різко обмежена; в інтернеті оприлюднювали імена людей, яким влада наказала самоізолюватися через потенційне / підтвержене інфікування тощо. Поліція мала «свободу діяльності», особливо щодо тих, хто порушив заходи самоізоляції [10]. Було запроваджено додаткові карантинні обмеження в центрах розміщення біженців, які були позиційовані владою основною загрозою поширення коронавірусу. Влада озвучувала необхідність ізоляції біженців «за колючим дротом під пильним наглядом поліції» [11]. При цьому на момент прийняття такого рішення щодо біженців у місцях їх перебування не було зафіксованого жодного випадку інфікування. Також для підтримки правопорядку залучалися навіть воєнізовані сили антитерористичних підрозділів. Користувачі соціальних мереж каралися штрафами (до 4,5 тис. євро) за розміщення у своїх профілях інформації про пандемію, якщо, за оцінками влади, вона була дезінформацією, поширенням неправдивих чуток, що можуть викликати паніку серед населення. Видається, що чимало владних ініціатив у Боснії та Герцеговині вийшли за межі необхідних для ефективного стримування та уповільнення поширення Covid-19. У деяких випадках ці заходи не лише були антидемократичними, а й не сприяли завданню охорони життя та здоров'я населення.

Індія, мабуть, є наймасштабнішим прикладом надмірних і непропорційних заходів авторитарного характеру. На помешкання, де перебували на карантині громадяни, кріпили попереджувальні наліпки, людям ставили на відкриті ділянки тіла печатки, які сигналізували про їх можливе інфікування. Це мало соціальні та психологічні наслідки, сегрегацію, різні форми дискримінації тощо [12]. У штаті Карнатака влада оприлюднила імена та адреси тих, хто перебуває на домашньому карантині після повернення з-за кордону (близько 20 тис. осіб). Такі дії індійської влади істотно порушили приватне життя людей, призвели до витоку конфіденційної інформації (місце проживання, номер телефону, паспортні дані), яка набула характеру вірусного контенту. Очевидно, що протидія пандемії в державі з населенням 1,4 млрд осіб є надскладним завданням, однак комплекс державних заходів має бути організований так, щоб мінімізувати порушення прав та свобод людини.

Також у межах оцінки тих заходів, до яких вдавалися в різних державах під час сплеску пандемії коронавірусу, не можна обійти обмеження права на

мирні зібрання. Йдеться про те, що влада намагалася обмежити навіть акції, які були організовані з дотриманням соціального дистанціювання, передбачали користування засобами індивідуального захисту, а також одиночні протести, протести в колонатах автотранспорту тощо. Пандемія, за нашими оцінками, була вигідною для правителів-автократів, адже вона почалася тоді, коли різноманітні ненасильницькі протестні рухи були дуже активні. У 2019 р. відбулося особливо багато протестів різного типу по всьому світу – Гонконг, Ліван, Венесуела, Болівія, Росія, Сербія, Чилі, Іран тощо. Отже неоавторитарні політики знайшли законне обґрунтування заборонити масові акції. Ефект від таких заборон був би уповні відповідний планам влади, якби не процеси цифровізації. Завдяки інформаційно-комунікаційному прогресу громадсько-політичний активізм швидко був адаптований під вимоги соціального дистанціювання. Мова передусім про онлайн-активізм, хоча і його авторитарні уряди обмежували переслідуваннями за поширення «дезінформації», а також вдавалися до обмеження / відключення інтернету. Тут уже очевидне обмеження іншого права людини – на інформацію.

Третьою ознакою посилення авторитарних тенденцій під час пандемії ми визначили обмеження свободи слова, тиск на медіа, цензуру. У період пандемії посилювався тиск, підозри або й проявилася відкрита ворожість правителів-автократів до думки громадянського суспільства, незалежних голосів, вільної журналістики. У тих державах, де і до пандемії функціонував авторитарний режим, названі проблеми посилювалися максимально. 17 березня 2020 р. ніби-то для стримування поширення Covid-19 було призупинено друк і розповсюдження всіх газет в Ємені, Омані, Йорданії, Марокко [13]. Також ці процеси відбувалися в Тунісі та низці інших авторитарних держав. Усі обмеження щодо преси стосувалися як національних, так і закордонних видань. Влада не конкретизувала часові рамки обмежень. Ще одна авторитарна держава, Іран, 31 березня 2020 р. призупинила друк і розповсюдження всіх газет; при цьому на інтернет-комунікацію ще 2002 р. було запроваджено значні обмеження.

Відзначимо, що згадані обмеження мали доволі тривалий характер. Наприклад, у Марокко друковані версії видань було відновлено 26 травня 2020 р., в Омані – 17 серпня 2020 р. Щодо деяких держав, як-от Ємен, інформація про відновлення випуску та розповсюдження друкованих видань відсутня, тому не виключено, що обмеження періоду карантину так і не було знято. Період пандемії був використаний автократами для того, щоб прийняти та ввести в дію закони про «фейкові новини», «дезінформацію». Цими законами передбачена кримінальна відповідальність за критику дій урядів. Наведемо кілька прикладів таких нормативно-правових новацій у неоавторитарних державах:

– у Камбоджі 10 квітня 2020 р. парламент прийняв законодавчий акт, який унормовував питання управління країною в умовах надзвичайного стану. За-

кон передбачив заходи контролю за медіа, а також визначив покарання за низку складів злочинів з непропорційно великими санкціями (до 10 років позбавлення волі) [14, р. 158];

– ухвалені в Російській Федерації 31 березня 2020 р. у відповідь на Covid-19 правові норми передбачили покарання ЗМІ та персонально журналістів за поширення «свідомо неправдивої інформації», пов'язаної з надзвичайними ситуаціями, природними або спричиненими людиною. Поправки до ст. 207 Кримінального кодексу Російської Федерації ввели дві групи санкції: для фізичних осіб (журналістів, блогерів тощо) – штраф у розмірі, еквівалентному 25 тис. дол., або ув'язнення до 5 років; для юридичних осіб – штраф, еквівалентний 127 тис. дол., що зазвичай має наслідком доведення такого ЗМІ до банкрутства. Будь-яка критика дій влади, оприлюднена в медіа будь-якого типу на тему пандемії, могла бути кваліфікована як поширення неправдивих новин, що становлять загрозу здоров'ю людей;

– в Узбекистані 26 жовтня 2020 р. було внесено зміни до кримінального та адміністративного кодексів за поширення неправдивої інформації про пандемію та карантинні заходи. Передбачено такі можливі санкції: штраф, еквівалентний 4,3–8,6 тис. дол.; 300–360 годин громадських робіт; виправні роботи строком від 2 до 3 років; обмеження волі на строк до 3 років, позбавлення волі на строк до 3 років [15]. Обмеження свободи слова, цензура, допити, залякування журналістів і блогерів за повідомлення про проблеми, пов'язані з пандемією, вже стали нормою для влади Узбекистану [16].

У багатьох європейських державах, і навіть тих, які входять до ЄС, під час пандемії коронавірусу було посилено тиск на свободу слова та ЗМІ в період пандемії [17, р. 31]. Державами, де тиск на журналістів був сильним і до пандемії, а чинник Covid-19 був використаний владою для посилення обмежень свободи медіа, є найперше Угорщина та Сербія [18]. В Угорщині криміналізовано поширення «неправдивої» чи «спотвореної» (за висновками влади) інформації про пандемію. Передбачено санкції до п'яти років ув'язнення.

Зауважимо, що в межах ЄС схожі надзвичайні ініціативи хоч і озвучувалися в Болгарії та Румунії, але їх зазвичай швидко блокували або скасовували. До прикладу, в Болгарії уряд Б. Бойкова ініціював внесення змін до кримінального кодексу за поширення «неправдивої» інформації про пандемію (санкція – до 3 років позбавлення волі або штраф у розмірі, еквівалентному до 5 тис. євро). Однак президент Болгарії Р. Радев під тиском громадянського суспільства наклав вето на цей нормативно-правовий акт.

Уряд Сербії під час пандемії також намагався контролювати потік інформації про пандемію. За розпорядженням уряду (Decree 05 No. 53–2928/2020), заклади охорони здоров'я та органи місцевого самоврядування були зобов'язані передавати всю інформацію про Covid-19 до кризового штабу, який очолює

прем'єр-міністр. Поширення інформації про коронавірус серед громадськості неуповноваженими особами спричиняло правові наслідки за поширення дезінформації під час надзвичайної ситуації. Були випадки переслідування журналістів за критику влади з питань протидії коронавірусу. Утім позитив є в тому, що після звернення президента Сербії А. Вучича уряд А. Брнабіч скасував цей указ [19].

Четвертою ознакою посилення авторитарних тенденцій під час пандемії, на нашу думку, є посилення відчуження влади від народу. Глави багатьох авторитарних держав замість того, щоб бути зі своїми народами під час пандемії, обрали ізоляцію для самоубезпечення. Пандемія продемонструвала, що представники влади в умовах недемократичних режимів ставлять на перше місце свої інтереси, а не народу. Наведемо лише кілька прикладів:

– президент Камеруну П. Бія у розпал пандемії весною 2020 р. «зник» на понад два місяці з публічного поля. Утім за сорок років його президентства камерунці неодноразово стикалися з періодичною тривалою непублічністю глави держави;

– президент Нікарагуа Д. Ортега двічі під час пандемії «зникав», при цьому один раз – на понад місяць;

– президент Еритреї І. Афеверкі від середини лютого до середини квітня 2020 р. не спілкувався зі своїм народом. 18 квітня 2020 р. було оприлюднено відеозапис короткого звернення президента, записаного в невідомому місці. Показово, що президент-автократ лише сказав про те, що пандемія не має перешкодити розпочатим ним раніше планам розвитку. Натомість про те, як зупинити інфікування населення і вирішувати пов'язані з пандемією соціально-економічні проблеми І. Афеверкі не вважав за потрібне говорити;

– президент Російської Федерації В. Путін самоізолювався в Ново-Огарьово та інших державних резиденціях. Персональне спілкування було максимально звужене, а донесення до громадськості негативних новин про інфікування російський президент переклав на підлеглих.

П'ятою ознакою посилення авторитарних тенденцій під час пандемії є посилення цифрового та фізичного спостереження влади за населенням. У великих містах КНР, зокрема в Шанхаї, роботи частково виконували функції поліцейських, скануючи обличчя людей. Програми стеження за громадянами було використано в 29 країнах світу¹, а технології фізичного нагляду – в 11 країнах². У всьому світі налічувалося 53 мобільні застосунки для відстежен-

¹ Австралія, Австрія, Бахрейн, Болгарія, Гана, Ісландія, Індія, Індонезія, Ізраїль, Іспанія, Італія, Киргизстан, КНР, Колумбія, Кіпр, Мексика, Норвегія, Пакистан, Південна Корея, Північна Македонія, Польща, Сінгапур, Словаччина, США, Таїланд, Туреччина, Україна, Філіппіни, Чехія.

² Австралія, Бахрейн, Бельгія, Велика Британія, Індія, Іспанія, Китай, Південна Корея, Росія, США, Україна.

ня переміщення громадян, причому 13 застосунків не мали політики конфіденційності, а 29 із них використовували дані GPS та стежили за людьми в реальному часі. І це відбувалося як в авторитарних, так і в демократичних державах.

Відстеження пересування людей за допомогою мобільних застосунків та в інші способи супроводжується питаннями щодо безпеки особистих даних. Це активізує дискусії про виправданість таких заходів з огляду на їх невідповідність демократичному принципу охорони приватності. Загалом пандемія коронавірусу показала, наскільки технологічний прогрес важливий для порятунку людей і водночас – наскільки він може погіршувати якість демократії, нівелювати гарантії прав людини, якщо влада схильна до авторитарних методів.

Шостою ознакою посилення авторитарних тенденцій під час пандемії є перенесення або й скасування чергових виборів. Так, у період лютий – липень 2020 р. щонайменше 68 держав і територій відклали проведення виборів через Covid-19. Також сталася криза міжнародного спостереження за виборами [20]. Окремі кандидати в президенти, які обіймали на поточний момент посаду глави держави (наприклад – сербський президент А. Вучич), використовували своє посадове становище та перенесення виборів у часі для своєї прихованої реклами під час поточних заходів, пов'язаних із протидією коронавірусу. Інші ж кандидати опинилися у вкрай не вигідному становищі, бо карантинні обмеження не дозволили проводити зустрічі з виборцями та інші класичні форми передвиборчої агітації.

Гонконг є прикладом того, як авторитаризм під час пандемії посилювався через електоральні інструменти. Чергові вибори до парламенту (Законодавчої ради Гонконгу) мали відбутися 6 вересня 2020 р., але були перенесені нібито з мотиву ризиків для здоров'я населення. Власне, це перенесення виборів відбувалося на тлі стрімкої автократизації, підриву гарантій правосуддя тощо. Тож перенесення виборів було сприйнято не як інструмент убезпечення населення від інфікування, а як удар по продемократичних силах, які сподівалися вперше досягнути більшості в парламенті на хвилі масових антиурядових протестів у 2019–2020 рр.

Багато з урядових заходів, запроваджених у відповідь на Covid-19, були дегуманізуючими. Вони заперечували людську автономію, гідність та індивідуальність в ім'я потенційного «колективного блага», «суспільних потреб» або «національних інтересів». Такі владні ініціативи символізують патерналістський авторитаризм / тоталітаризм, у якому індивід є рухомим капіталом держави й об'єктивується для власного блага. Поява дронів, коптерів з камерами для фіксації тих, хто перебував на вулицях; вимога пред'явити документи, щоб виправдати своє перебування в громадському місці; відстеження та

оприлюднення переміщень особи в інтернеті – це лише кілька способів створити атмосферу (свого роду паноптикум), який докорінно змінює поведінку людини та її ставлення до влади. Громадяни відчужуються від громадських просторів, які переходять під час надзвичайних станів зі суспільного надбання в розряд надбання держави. Правоохоронці перетворюються з органів, які слугують суспільству, громаді та державі, на органи служіння виключно інституту держави.

Стеження за пересуванням, цензура, обмеження різних прав та свобод людини під час пандемії коронавірусу підтвердили виключні права інституту держави запроваджувати заходи без надійних доказів того, що ці заходи є науково обґрунтовані, будуть мати виключно позитивний ефект. Очевидно, що будь-які юридичні новації, спрямовані на протидію пандеміям, неминуче стикатимуться з проблемою балансу між колективними інтересами та індивідуальними правами на приватне життя, свободу пересування, особисту недоторканність тощо.

Не виключено, що авторитарні режими завдяки своїм репресивним характеристикам мають певні переваги в частині мобілізації населення на подолання вірусу. Однак вони вже зарекомендували себе у 2020 р. як неефективні на ранніх етапах поширення хвороби, коли інфекційне захворювання ще не набуло масштабного характеру, однак влада вже остерігалася розголосу, придушувала критичне обговорення [21, р. 445].

Окремі інструменти контролю й обмеження справді показали ефективність у протидії коронавірусу, але збереглися залишкові ризики. Передусім вони пов'язані з неправильним використанням, захистом персональних даних. Також актуальним залишається питання, чи після завершення пандемії будуть зняті всі обмеження, а також скасовані додаткові повноваження інститутів влади тощо. Є припущення, що автократичні правителі, отримавши певні додаткові важелі впливу і відчувши їх переваги, не бажатимуть повною мірою повертатися до попереднього правового статусу. Після того як інфікування населення пішло на спад, окремі лідери-автократи озвучили міркування про доцільність збереження окремих нововведень з огляду на незавершений характер пандемії, ймовірність нових «хвиль» захворюваності на Covid-19 чи інші інфекційні недуги, коли запроваджені обмеження знову будуть виправдані.

Ті управлінські нововведення, які підривають баланс між гілками влади, обмежують права і свободи громадян, виправдані, лише якщо беззаперечно необхідні для охорони життя та здоров'я населення, а також мають чітко окреслений термін. Надзвичайне законодавство та заходи мають перебувати під правовим контролем і регулярно переглядатися на предмет того, чи вони все ще необхідні, пропорційні та ефективні для подолання тих загроз, які їх

зумовили. Якщо в умовах демократичного режиму такі правила здебільшого дотримані, то в умовах авторитаризму вони не є пріоритетними, хоча формально можуть декларуватися владою.

Висновки. Пандемія коронавірусу стала каталізатором погіршення якості демократії та посилення авторитарних тенденцій у державному управлінні. Авторитарні режими скористалися пандемією коронавірусу для зміцнення своєї стійкості. У тих державах, де функціонують демократичні режими, якість демократії також знизилася під впливом наслідків владних ініціатив. Усі ці процеси в комплексі деструктивно вплинули на якість демократії у світі. Отже за час пандемії коронавірусу посилилася «пандемія автократизації». Політики-автократи навіть після істотного зменшення масштабів інфікування намагаються якнайдовше втриматися в межах політичного поля. Очевидно, що той тиск, який здійснювався на демократію та права людини під час пандемії коронавірусу, буде зберігати тривалий деструктивний ефект. Нині уже очевидні наслідки в частині посилення неоавторитаризму, продовження зниження якості демократії.

Висхідний характер авторитаризму проявився в низці процесів, зокрема таких: 1) розширення повноважень виконавчої гілки влади, обмеження демократичного контролю за діями урядів; 2) відкрита ворожість правителів-автократів до думки громадянського суспільства, незалежних голосів, опозиції; 3) перенесення або й скасування чергових виборів; 4) зростання тиску на вільні медіа, обмеження свободи слова, цензура; 5) обмеження права на мирні зібрання, навіть ті, які відповідні до правил фізичного дистанціювання та використання засобів індивідуального захисту; 6) посилення цифрового та фізичного спостереження влади за населенням. Цей перелік неповний і окреслює лише найочевидніші прояви висхідного авторитаризму, зумовлені пандемією Covid-19.

Такого масштабу проблема, як пандемія коронавірусу, мала наслідком пошук нових механізмів та інструментів протидії інфікуванню населення, які вступали в суперечність зі стандартами демократії та прав людини. Очевидно, що ці механізми та інструменти можуть уважатися виправданими, лише якщо протидіяти проблемі неможливо за допомогою усталених прозорих, демократичних процедур. При цьому важливо, щоб після стабілізації ситуації уряди скасували усі тимчасові надзвичайні процедури та не перетворили їх на постійні правила соціальної взаємодії. Запровадження надзвичайного стану з будь-яких причин повинно одразу включати часові обмеження та уможливити парламентський нагляд.

Будь-який надзвичайний стан, який надає якійсь інституції надзвичайні повноваження, має бути пропорційний своїй меті та тривати, лише доки це абсолютно необхідно. В історії вже фіксувалися випадки нібито «тимчасових» надзвичайних заходів, які застосовувалися невинувато тривалий час [22].

Взяття надзвичайних ситуацій під контроль мають ґрунтуватися на науковій оцінці різного типу ризиків. Загалом авторитарна відповідь на пандемію не може бути гуманітарним шляхом розв'язання проблеми й істотно погіршує якісні параметри демократії.

REFERENCES

1. Maerz, S. F, Luhrmann, A., Hellmeier, S., Grahn, S., & Lindberg, S. I. (2020) The state of the World 2019: Autocratisation surges – resistance grows. *Democratisation*, 27 (6), 909–927.
2. 2020 Rule of Law Report. The rule of law situation in the European Union. European Commission. Brussels, 30.09.2020. COM(2020) 580 final. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0580&from=EN>
3. Thomson, S., & Ip, E. C. (2020). COVID-19 Emergency Measures and the Impending Authoritarian Pandemic. *Journal of Law and the Biosciences*, 7 (1). Retrieved from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7543595/>
4. Hartman, T. K., Stocks, T. V. A., & McKay, R., et al. (2021). The Authoritarian Dynamic During the COVID-19 Pandemic: Effects on Nationalism and Anti-Immigrant Sentiment. *Social Psychological and Personality Science*, 12 (7), 1274–1285.
5. Carothers, T., & Wong, D. (2020). Authoritarian Weaknesses and the Pandemic. *Carnegie Endowment for International Peace*. Retrieved from <https://carnegieendowment.org/2020/08/11/authoritarian-weaknesses-and-pandemic-pub-82452>.
6. 2020. évi XII. törvény a koronavírus elleni védekezésről. *Nemzeti Jogszabálytár*. Retrieved from <https://njt.hu/jogszabaly/2020-12-00-00> [in Hungarian].
7. European Parliament (2022). European Parliament resolution of 15 September 2022 on the proposal for a Council decision determining, pursuant to Article 7(1) of the Treaty on European Union, the existence of a clear risk of a serious breach by Hungary of the values on which the Union is founded (2018/0902R(NLE)). Retrieved from https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0324_EN.html.
8. Coronavirus: India home quarantine families face discrimination (2020). *BBC*. Retrieved from <https://www.bbc.com/news/world-asia-india-52201706>.
9. Gettleman, J., & Schultz, K. (2020, 24 March). *Modi Orders 3-Week Total Lockdown for All 1.3 Billion Indians*. *New York Times*.
10. Ahmetašević, N. (2020). Bosnia and Herzegovina's COVID-19 Response Threatens Fragile Rights. *Kosovo 2.0* Retrieved from <https://kosovotwopointzero.com/en/bosnia-and-herzegovinas-covid-19-response-threatens-fragile-human-rights/>.
11. Sućec/Hina, N. (2020). BiH u velikim problemima: Migranti će morati iza bodljikave žice, slijede nam najteži dani. *tportal.hr*. Retrieved from <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/bih-u-velikim-problemima-migranti-ce-morati-iza-bodljikave-zice-slijede-nam-najtezi-dani-20200318> [in Croatian].

12. Government of India (2020). *Guidelines on the measures to be taken by Ministries/ Departments of Government of India, State/Union Territory Governments and State/ Union Territory Authorities for containment of COVID-19 Epidemic in the Country*, Annexure to Ministry of Home Affairs Order. No. 40–3/2020-D (March 24, 2020), r. 6.
13. Jordan, Oman, Morocco, and Yemen suspend newspaper production, citing COVID-19 fears (2020). *Committee to Protect Journalists*. Retrieved from <https://cpj.org/2020/03/jordan-oman-morocco-and-yemen-suspend-newspaper-pr/>.
14. Morgenbesser, L. (2019). Cambodia's Transition to Hegemonic Authoritarianism. *Journal of Democracy*, 30(1), 158–171.
15. Fremer, I. (2020). Uzbekistan: Codes Amended to Increase Criminal and Administrative Responsibility amid Coronavirus Pandemic. *Library of Congress*. Retrieved from <https://www.loc.gov/item/global-legal-monitor/2020-09-17/uzbekistan-codes-amended-to-increase-criminal-and-administrative-responsibility-amid-coronavirus-pandemic/>.
16. Matyakubova, D. (2020). Behind the Glitter: The Pandemic and Civil Freedoms in Uzbekistan. *The Foreign Policy Centre*. Retrieved from <https://perma.cc/R5YA-WBLC>
17. Holtz-Bacha, C. (2022). More than Just Collateral Damage. Ramifications of the Pandemic for Freedom of the Press. *Publizistik*, 67, 31–50. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11616-021-00699-4>.
18. Cendic, K., Gosztonyi, G. (2020). Freedom of expression in times of Covid-19: chilling effect in Hungary and Serbia. *Journal of Liberty and International Affairs*, 6, 14–29. DOI: <https://doi.org/10.47305/JLIA2060014c>.
19. Andersen, P. T., Loncarevic, N., & Damgaard, M. B., et al. (2022). Public health, surveillance policies and actions to prevent community spread of COVID-19 in Denmark, Serbia and Sweden. *Scandinavian Journal of Public Health*, 50(6), 711–729. DOI: <https://doi.org/10.1177/14034948211056215>.
20. Matlosa, K. (2021). Pouring Salt into the Wound: The Crisis of International Election Observation and COVID-19 in Africa. *Journal of Asian and African Studies*, 56(8), 1967–1981. DOI: <https://doi.org/10.1177/0021909621999402>.
21. Ang, Y. Y. (2020). When COVID-19 meets centralized, personalized power. *Nature Human Behaviour*, 4, 445–447. DOI: <https://doi.org/10.1038/s41562-020-0872-3>.
22. Head, M. (2017). *Emergency Powers in Theory and Practice: The Long Shadow of Carl Schmitt*. New York: Routledge.

Саутёнков Виталий Николаевич,

аспирант кафедры политологии, Одесский национальный университет
имени И. И. Мечникова, Украина

ПАНДЕМИЯ КОРОНАВИРУСА КАК ФАКТОР УСИЛЕНИЯ НЕОАВТОРИТАРИЗМА

Аргументировано, что пандемия Covid-19 повлияла на политическую сферу, включая трансформацию политических режимов. Доказано, что такие ситуационные

факторы, как пандемия, усиливают авторитарные характеристики политического режима, особенно в государствах с неустойчивой демократической традицией. Определены основные проявления усиления неоавторитаризма во время пандемии: нарушение баланса между ветвями власти; перенос очередных выборов; введение новых методов массового наблюдения; сужение гарантированных прав и свобод человека и гражданина; усиление цензуры и контроля за медиа; давление на оппозицию и критический сегмент гражданского общества и др. Аргументировано, что пандемия коронавируса деструктивно повлияла на качество демократии в государствах со всеми типами политических режимов, особенно в государствах с неполной демократией, гибридными и авторитарными режимами. Подтверждена гипотеза, что автократические государственные лидеры, почувствовав во время пандемии преимущества своей расширенной компетенции, будут стремиться сохранить свои дополнительные полномочия.

Ключевые слова: политический режим, неоавторитаризм, пандемия Covid-19, качество демократии.

Sautonkov Vitalii Mykolaiovych,

postgraduate student at the Department of Political Science,
Odesa I. I. Mechnikov National University, Ukraine

CORONAVIRUS PANDEMIC AS A FACTOR IN THE STRENGTHENING OF NEO-AUTHORITARIANISM

It is argued that the Covid-19 pandemic has affected the political sphere, in particular the transformation of political regimes. Situational factors such as the Covid-19 pandemic are proven to exacerbate the authoritarian characteristics of the political regime, especially in states with an unstable democratic tradition. The key manifestations of the strengthening of neo-authoritarianism, which became apparent during the pandemic, are identified: imbalance between the branches of government; postponement of regular elections; introduction of new methods of mass surveillance; narrowing of guaranteed human and citizen rights and freedoms; increased censorship and pressure on the media; pressure on the opposition and critical segment of civil society, etc. It is substantiated that the coronavirus pandemic has had a destructive effect on the quality of democracy in states with all types of political regimes, especially in states with flawed democracies, hybrid and authoritarian regimes. The hypothesis is confirmed that autocratic state leaders, having experienced the benefits of their expanded competence during the pandemic, seek to retain their additional powers.

Keywords: political regime, neo-authoritarianism, Covid-19 pandemic, quality of democracy.

УДК 316.74: 2(141.7)

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.54.265755>

Бліхар В'ячеслав Степанович, доктор філософських наук, професор,
директор Інституту управління, психології та безпеки,
Львівський державний університет внутрішніх справ, Україна
e-mail: blikharv@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7545-9009

Требін Михайло Петрович, доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри соціології та політології, Національний юридичний
університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: m.p.trebin@nlu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-1328-9865

ВПЛИВ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН НА ПРОЦЕС ГРОМАДЯНСЬКОГО СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ТА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ФОРМ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ

У статті досліджуються особливості державно-церковних відносин, що формуються у процесі легітимації громадянського суспільства. Обґрунтовано що XXI ст., як і, зрештою, минуле XX ст., змушує до пошуків нового формату державно-церковних відносин – у контексті міжнародних зв'язків, сучасних глобалізаційних викликів, розвитку новітнього комунікативно-інформаційного простору. Це, безумовно, підштовхує по-новому оцінити статус релігії та церкви в сучасній політичній системі й державі на основі рівноправ'я, беручи до уваги невдалий у радянському минулому досвід сприйняття церкви як ворожого людині й у кращому разі – другорядного або допоміжного елемента в державотворчих процесах. Констатується підвищений інтерес християнської спільноти до безпосередньої участі в соціальному житті, формуванні громадянського суспільства та становленні демократичної і правової держави. Церква, як інституція, цілком інакше, ніж держава, не тільки здійснює свій вплив на духовну ситуацію в Україні, але й намагається доктринально втручатися в політичне життя й бере на себе відповідальність визначати цивілізаційну перспективу розвитку держави.

Ключові слова: особистість, людина, громадянин, держава, суспільство, церква, державно-церковні відносини, правовідносини, суспільно-політичні відносини.

Постановка проблеми. Формування християнських переконань відбувалося в єдиному процесі розвитку християнської філософії та церковного вчення. Однак центральним питанням християнської філософії було і є питання про людину та її призначення. У понятті особи містяться її іманентні цінності – повнота гідності (незалежно від будь якого соціального, етнічного чи культурного стану), право на свободу й велич унікальної цінності людського духу. Дуже важливим аспектом витлумачення християнської філософської антропології стає визнання людини суб'єктом праці в широкому й вузькому значеннях слова. Широке значення полягає в тлумаченні людської істоти через її духовно-моральну активність, яку кожна людина має виконувати лише індивідуально; вузьке значення розуміємо в словах апостола Павла: «Хто не працює, нехай той не їсть». Макс Вебер, посилаючись на названі слова, підкреслював, що у протестантському тлумаченні вони одержали радикальний наголос: «Небажання працювати – це симптом відсутності благодаті» [1]. Підкреслюючи значення гідності праці в людині, Іоан Павло II говорить, що «праця є покликанням кожної особи, людина виражає себе й самоздійснюється в своїй праці». Таким чином, маємо ще один важливий і дуже актуальний аспект звернення до аналізу державно-церковних відносин – він полягає у з'ясуванні зв'язку між безперечним визнанням гідності особи та її звернення у праці. Тут ідеться, зокрема, про актуальність проблеми соціальної справедливості в аспекті збереження гідності людини за християнським критерієм визначення її покликання та соціального статусу через працю.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Історія державотворення і, зрештою, правотворення свідчить про те, що і церква, і держава – не лише є рушіями становлення громадянського статусу людини, поширювачами принципу верховенства права як основи світського життя, а й впливають на диференціацію релігійного та соціально-політичного інститутів, що також утворює стрижень формування ефективного суспільного ладу й людства загалом. У загальному, дослідження державно-церковних відносин у соціально-філософській площині проєктує розгляд і історико-філософських, і соціологічних, і політологічних, і загальноправових джерел, у яких, тією чи іншою мірою, відображено і концептуальні ретроспективи державно-церковних відносин, і погляди на релігію, церкву, суспільство, державу, людину тощо. Наприклад, соціально-філософський та соціологічний концепт впливу християнства на становлення громадянина, суспільство та державу, значення церкви у взаєминах громадянина та держави є предметом досліджень К. Барта, С. Бернала, Е. Бистрицької, Т. Борозенця, Р. Бульмана, П. Бурдье, Ф. Гаска, Й. Гьофнера, Уера Калліста, А. Карася, П. де Лобье, В. Мельника, Папи Іоана Павла II, А. Пашука, Л. Подолянка, О. Радченко, В. Тростнікова, А. Хотупена, Ю. Чорноморця, А. Шептицького та багатьох інших. Тим не менше

сучасні дослідження проблематики державно-церковних відносин містять розмаїття підходів та інтерпретацій і вимагають від дослідників цілісного вивчення формування державно-церковних відносин, яке б слугувало підґрунтям цих підходів, що і здійснюється нами в цій науковій розвідці.

Мета статті полягає в науковому дослідженні соціальних, конфесійних і культурних особливостей та форм державно-церковних відносин у контексті розвитку громадянського цивілізаційного процесу та сучасних умов глобалізації.

Виклад основного матеріалу. Насильницьке усунення релігійно-церковної ланки суспільного й державного життя в ХХ ст. на теренах СРСР фактично сприяло нарощуванню контролю влади над суспільством і людиною, що врешті призвело до перетворення громадян на підконтрольне ідеології й політичній владі населення. Це також посприяло формуванню обезвласненого суспільства людей, позбавлених не тільки приватної власності, але і приватного життя та індивідуальної духовної та інтелектуальної свободи.

На наше переконання, дослідження проблем державно-церковних відносин доцільно висвітлювати в декількох стрижневих вимірах. По-перше, необхідно проаналізувати історичні й теологічні підстави розмежування церковно-релігійного суспільства і державно-політичних інституцій та прослідкувати їхню соціально-історичну зумовленість. Загалом кожна з цих соціальних інституцій володіє своїм ціннісним простором, у межах якого здійснює властиве їй функціональне служіння, покликане забезпечувати інтереси людини й суспільства. По-друге, важливо проаналізувати взаємозв'язок релігії й держави крізь призму рефлексії європейської філософії та соціології. Це також стосується трактування церкви державою як інституції для задоволення винятково релігійних потреб громадян. У рамках такого підходу виникає проблема, яка фіксує суперечності, що з'являються через неврахування метафізичної суті релігії, зокрема християнської, як і неврахування аксіологічно-онтологічних основ життєдіяльності людини тощо. По-третє, державно-церковні відносини тією чи іншою мірою стосується проблеми соціальної інтеграції народів, які історично перебували й перебувають досі в різних формах етнічного, культурного та конфесійного життєвого світу (інтеграція суспільного життя за участю церкви та сфера відносин між церквою і громадянським суспільством). Скажімо, саме цей принцип відіграв ключову роль у розвитку західної цивілізації й спричинився до формування громадянського суспільного стану, який буде визнаним нетотожним з політичною сферою суспільства і державою. Тож ідеться про те, що християнська церква, як відокремлена від держави інституція, знайшла своє місце серед громадянського суспільства, до утворення якого вона спричинилася.

Якщо роль держави у формуванні особистості визначено вже давно, практичні заходи щодо формування світогляду людини реалізуються системою

державної і суспільної освіти та виховання, то місце релігії в цьому процесі в сучасному світі та Україні зокрема постійно зазнає змін відповідно до авторитету церкви та релігійних діячів, суспільних традицій і настроїв, а інколи й політичних моментів у той чи інший історичний момент [2–6].

Для церкви як соціальної інституції важливим стає існування сформованого громадянського суспільства, що, попри різні сучасні закиди, все ж таки вбачало союзницю саме в церкві. Зрештою, якщо наголошувати на авторитетності впливу церкви на формування громадянського суспільства, то потрібно відзначити, що останнє в своїх ключових позиціях ґрунтується переважно на постулатах християнського вчення; сама ідея громадянського суспільства, в основу якого покладено настанову на здійснення індивідуальної свободи, закорінена в християнському Одкровенні [7, с. 480–482].

Окрім того, вплив церкви на формування громадянського суспільства можна виразити крізь призму таких термінів, як совість і добродійність. Беручи до уваги дослідження філософських засад формування громадянського суспільства, проведеного в монографії А. Карася, потрібно врахувати «семивимірну» інтерпретацію громадянського суспільства, у якій «спільним для усіх інтерпретацій є визнання того, що громадянське суспільство складається як простір здійснення індивідуальної свободи» [8, с. 427]. З огляду на це актуалізується дослідження впливу церкви на формування громадянського суспільства в аспекті настанови християнської релігії щодо «свободи від гріха», яку людина може досягти тільки *індивідуально*, шляхом особистих зусиль. Саме в цьому контексті Ханна Арендт наголошувала, що до християнства греки не знали, що таке індивідуальна свобода, оскільки мислили її винятково в публічній сфері, а не в сфері індивідуального духовного поступу [9].

Важливим вектором діяльності церкви в аспекті впливу на функціонування громадянського суспільства, є увага до політичного життя вірних. Розуміючи важливість соціологічного складника антропологічного виміру особи, церква, не рекламуючи тієї чи іншої політичної сили, закликає своїх вірних до суспільно активної моральної позиції. Це спонукає до усвідомлення важливості не лише жити згідно з християнськими чеснотами, але й поширювати їх у суспільстві через індивідуальні вчинки та діяльність, гармонізуючи в такий спосіб соціальні відносини навколо духовно-моральних цінностей. Останні, попри свій трансцендентний вимір, є органічно необхідними для іманентного світу, оскільки підносять вагу таких загальнолюдських цінностей, як повага до життя, пошанування гідності людини, її свободи, справедливості, рівності й солідарності тощо.

Ключовим структурним елементом демократичного громадянського суспільства є не просто світоглядний плюралізм, а поширення принципу верховенства права, в основі якого лежить визнання індивідуального права на

збереження життя і на свободу. У християнській релігійній традиції це стосувалося питань про взаємовідносини віруючого індивіда й громади, спільноти. Беручи до уваги, що економічним підґрунтям громадянського суспільства є вільний ринок, система відносин в якому характеризується конфліктністю інтересів та конкуренцією, ще Адам Сміт обґрунтовував необхідність існування добровільних асоціацій для стабілізації соціального порядку, серед яких є релігійні громади й церква [10]. Так само Дж. Локк завбачав, що ідеал вільної людини, творця громадянського стану, може існувати через його втілення в релігійно-моральному контексті [11]. Відповідно, церква та інші спільноти віруючих, зокрема сім'я й добровільні товариства, відіграють позитивну роль для соціальної стабільності. Проте спосіб, яким вони можуть розгортатися в контекст, що зумовлює соціальну стійкість, поза економічними ринковими чинниками – це складна дилема для сучасних інтерпретацій, і вона потребує додаткового витлумачення на сторінках дослідження. Складність цієї проблеми полягає в тому, що в сучасних умовах релігія, з одного боку, залишається концептуально *голістичною* системою життя й діяльності людини, але з другого – вона зведена до приватної сфери індивідуального життя й громадянського суспільства [12–17].

Велич і гідність людини вимагають відповідного ставлення і до її буття, яке в жодному разі не може використовуватися як засіб реалізації будь-яких політичних, соціальних чи економічних планів, оскільки «справедливе суспільство можливе лише тоді, коли воно будується на повазі до трансцендентної гідності людської особи. Людина – кінцева мета суспільства, і воно мусить підпорядковуватись їй» [18, с. 92]. Аналізуючи сучасну духовно-філософську атмосферу, Й. Зізілуас слушно зауважив, що повага та акцентування особистісної людської ідентичності є найважливішим ідеалом нашого часу. Внаслідок сильного впливу сучасного гуманізму можемо спостерігати спробу замінити християнство в тих сферах, де розглядаються питання гідності людини, тож відбулося «відокремлення поняття особи від богослов'я і поєднання його з ідеєю автономної моралі чи зі суто гуманістичною екзистенціальною філософією» [19, с. 27]

Визнання гідності людини має важливе значення не тільки для релігійно-духовного виміру, а й для інших сфер буття людини. Так, у перспективі психологічній, цікавий опис феномена особистості подає Г. Бенеш: «Кожна людина в певному розумінні така, як і всі люди, і частково така, як деякі інші, але не така, як жодна інша людина» [20, с. 239]. Е. Бартон, до прикладу, проаналізував вплив гуманістичних внесків, базовим принципом яких є визнання гідності та величч людської особистості на царину психіатрії. Він зауважує, що в психології великого поширення набули різні редуccionістські акцепції людини, було розроблено інтегрально-комплексний підхід до розуміння людської особистості, який, окрім того, що в перспективі філософсько-онтологіч-

ного виміру наближений до реального стану речей, у сенсі психологічно-практичному також має досить позитивні результати. І саме на такій основі Е. Бартон, К. Роджерс, М. Х. Еріксон та В. Сатір домагалися: 1) досить сильного утвердження людського начала; 2) терапевтичного бачення, яке базувалося на глибокому розумінні того, що є власне людським; 3) формування зразків вправної комунікації, які «пробуджують свободу, індивідуалізують терапію та заохочують гідність» [21, с. 172]. Власне, гуманізм, у перспективі психологічно-психотерапевтичній, полягає в тому, що сутність такого суцього, як людина, ставиться на центральне місце, визнаючи за ним глибоку аксіологічність та метафізичну неповторність.

Урешті-решт, церква покликана побудувати таке суспільство, центральною віссю якого мала б бути людська особистість у найглибшому значенні цього слова [22–25]. Ця особистість у сенсі свого буття вбачає постійне стремління до вищого блага, яке місцем свого перебування має сфери зовсім інші, ніж сфери перебування феноменів світу земного, таких як політика, економіка чи навіть соціологія. Незважаючи на трансцендентність основного об'єкта стремління людської особистості, остання також зацікавлена у правильному формуванні земного середовища свого існування. Роль людського індивіда в реалізації плану побудови суспільства, яке було б наближене до ідеалу, є ключовою. Адже основа суспільства, у якому з тих чи інших причин загублено почуття індивідуальності з усіма вимірами його буття, хоч і може бути в деякому сенсі структурованим та організованим, проте головним чинником такої організації будуть, як правило, егоїзм і пристрасні інстинктивні порухи нижчої частини людського індивідуума [26, с. 241].

Зворотний вплив релігії на внутрішньодержавні відносини найбільш помітно виявляється у формуванні та участі громадян-вір'ян у політичному й суспільному житті країни. Адже політика як феномен пронизує всі сфери суспільного буття, у такому разі справжній християнин не може бути поза політикою як суспільним явищем, що пов'язане з кожною людиною. Кожен має втілювати свої релігійні ідеали в усіх сферах суспільного буття. Бо інакше, як стверджують сучасні богослови, Бог буде тільки в душі, тоді як важливо, щоб він був і в нашому суспільному бутті.

У системі взаємодії релігії й політики чільне місце посідає, як зазначає О. Саган, релігійна свідомість, яка має два рівні – теоретичний (концептуальний зміст релігії) та повсякденний, буденний. Найбільший вплив на формування та розвиток політичних мас має саме теоретичний рівень релігії, який формується на основі текстів, насамперед на основі текстів Святого Письма різних релігійних напрямів, загальнознаних книг віроповчального характеру [27, с. 52]. Теоретична релігійність є основою не лише богословських, а майже всіх розгорнутих філософських, етнічних і соціально-політичних учень.

Загалом тема переосмислення ролі держави і релігії в суспільстві та забезпечення його життєдіяльності постає надзвичайно гостро в сучасній європейській філософії та соціології, оскільки саме в цей час починає формуватися демократичне розуміння людини та її природних прав, які лежать у площині відносин «людина – суспільство – держава», а також формування релігійної свободи та релігійних прав, що проєктуються у площину відносин «людина – церква – держава». І політична, і релігійна системи намагаються забезпечувати суспільну стабільність, а отже, функції і релігійних, і політичних (як державотворчих) систем, спрямовані на формування суспільної ідеології, об'єднання суспільства, забезпечення правопорядку й безпеки за сприятливих умов, збігаються, забезпечуючи стабільність суспільства, внутрішню безпеку держави [28, с. 250].

Зрештою, лише повноцінні людські індивіди можуть побудувати ефективне громадянське суспільство [29, с. 57–58]. Важко уявити собі, щоб його побудували морально деградовані особистості. Тож зрозумілою є позиція церкви щодо поширення в суспільстві різних факторів, які в кінцевому результаті призводять до деградації людської особистості, наслідком чого може бути створення ненормальних відносин у соціумі, оскільки кожна особистість не існує окремо, а пов'язана багатьма зв'язками з іншими представниками соціуму.

Висновки. Підсумовуючи, необхідно констатувати, що державно-церковні відносини витлумачено як реалізацію ідеї поділу влади на земну і «небесну», яка завдяки теоретичній філософії втілилася у принцип диференціації держави та суспільства. Зокрема, це заклало основи для формування секулярного простору політичних відносин та відповідного відокремлення держави від церкви. Ми наголошуємо на тому, що формування громадянського суспільства не лише пов'язано з принципами диференціації політики й життєвого світу, свободи віросповідання (толерантності), але є їхнім іманентним інтелектуальним і духовним виявом у процесі формування демократичного політичного режиму і врядування. Окрім того, звертаємо увагу на те, що наслідки поширення крайнього прагматизму буденного життя чинять руйнівну дію на засади громадянського суспільства та підтримку сталої демократичної держави. Відповідно, значення впливу церкви в цій ситуації актуалізується крізь призму визнання таких релігійних ідеалів та норм життя, які стимулюють повагу до кожної людини, акцентуючи її індивідуальне покликання до служіння Іншому. Беручи до уваги те, що головним чинником громадянського суспільства є здійснення індивідуальної свободи людини, особливого значення набуває обстоювання церквою пріоритету власне духовно-трансцендентного виміру життя і діяльності людини. Через відмежування трансцендентних цінностей життя від іманентного й повсякденного буття церква продовжує впливати на диференціацію громадянського суспільства від по-

літичної системи, які не перебувають в ієрархічних зв'язках і не є рівноцінними та рівноправними, хоча саме політична система покликана служити громадянському суспільству, а не навпаки. У сучасних умовах співпраця між релігією і суспільством та церквою і державою може бути корисною й конструктивною в тому разі, якщо між ними існує сформована сфера громадянського суспільства з його добровільними ініціативами та звичаями самоврядування. У протилежному разі, за умови відсутності розвиненого громадянського суспільства, держава здатна й використовує церкву для потреб політичного гатунку. Якщо така ситуація стає реальною, це означає, що церква перестає виконувати свою первинну християнську роль – гарантувати людині шляхи її індивідуального спасіння як первинну релігійну настанову.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вебер М. Аскетичний протестантизм і капіталістичний дух. URL: <http://litopys.org.ua/weber/wbs13.htm> (дата звернення: 23.08.2022).
2. Аверинцев С. Християнство у ХХ столітті. Софія-Логос : словник. Київ : Дух і Літера, 2007. С. 355–408.
3. Aktürk Ş. Nationalism and Religion in Comparative Perspective: A New Typology of National-Religious Configurations. *Nationalities Papers*. 2022. Vol. 50, Issue 2. P. 205–218. DOI: <https://doi.org/10.1017/nps.2021.17>.
4. Ben-Nun Bloom P., Arikan G., Vishkin A. Religion and Democratic Commitment: A Unifying Motivational Framework. *Political Psychology*. 2021. Vol. 42, Issue S1. P. 75–108. DOI: <https://doi.org/10.1111/pops.12730>.
5. Eisenstein M. A., Clark A. K. Explaining Differing Democratic Norm Commitment: Rethinking the Religion-Psychological Security-Democratic Norm Support Connection. *Politics and Religion*. 2017. Vol. 10, Issue 4. P. 753–785. DOI: <https://doi.org/10.1017/S175504831700030X>.
6. Fox J., Bader C., McClure J. M. Don't get mad: The disconnect between religious discrimination and individual perceptions of government. *Conflict Management and Peace Science*. 2019. Vol. 36, Issue 5. P. 495–516. DOI: <https://doi.org/10.1177/0738894217723160>.
7. Політико-правова ментальність українського соціуму в умовах європейської інтеграції : монографія / О. О. Безрук, В. С. Бліхар, Л. М. Герасіна та ін. ; за ред. М. П. Требіна. Харків : Право, 2019. 744 с.
8. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях : монографія. Київ ; Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 520 с.
9. Арентс Г. Між минулим і майбутнім. Київ : Дух і Літера, 2002. 322 с.
10. Smith A. An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations : selections / abridged with commentary and notes, by Laurence Dickey. Indianapolis : Hackett Pub. Co., 1993. xviii, 263 p.

11. Локк Дж. Два трактати про врядування. Київ : Основи, 2001. 266 с.
12. Adloff F. Capitalism and Civil Society Revisited or: Conceptualizing a Civil, Sustainable and Solidary Economy. *International Journal of Politics, Culture, and Society*. 2021. Vol. 34, Issue 2. P. 149–159. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10767-020-09373-5>
13. Höllinger F. The impact of religiousness on attitudes towards religious others. *Österreichische Zeitschrift für Soziologie*. 2020. Vol. 45, Issue 2. P. 165–181. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11614-020-00400-5>
14. Malone J, Dadswell A. The Role of Religion, Spirituality and/or Belief in Positive Ageing for Older Adults. *Geriatrics*. 2018. Vol. 3, Issue 2. 28. DOI: <https://doi.org/10.3390/geriatrics3020028>
15. Rizvi M. A. K., Hossain M. Z. Relationship Between Religious Belief and Happiness: A Systematic Literature Review. *Journal of Religion and Health*. 2017. Vol. 56, Issue 5. P. 1561–1582. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10943-016-0332-6>
16. Villani D., Sorgente A., Iannello P., Antonietti A. The Role of Spirituality and Religiosity in Subjective Well-Being of Individuals With Different Religious Status. *Frontiers in Psychology*. 2019. Vol. 10. Art. 1525. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01525>
17. Vishkin A., Ben-Nun Bloom P., Tamir M. Always Look on the Bright Side of Life: Religiosity, Emotion Regulation and Well-Being in a Jewish and Christian Sample. *Journal of Happiness Studies*. 2019. Vol. 20, Issue 2. P. 427–447. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10902-017-9956-9>
18. Папська Рада «Справедливість і мир»: компендіум соціальної доктрини Церкви. Київ : Кайрос, 2008. 550 с.
19. Зізілуас Й. Буття як спілкування: дослідження особистісності і Церкви : пер. з англ. Київ : Дух і Літера, 2005. 276 с.
20. Психологія: dtv-Atlas : довідник : пер. з нім. Київ : Знання-Прес, 2007. 510 с.
21. Бартон Е. Гуманістичні внески до психотерапії: шанування людського й надання свободи терапевтові. *Гуманістична психологія* : антологія : навч. посіб. у 3 т. Т. 2 : Психологія і духовність / за ред. Р. Трача, Г. Балла. Київ : Пульсари, 2005. С. 172–191.
22. Asadu G. C., Asogwa N., Diara B. C. Religious pluralism and its implications for church development. *HTS Theologise Studies/Theological Studies*. 2020. Vol. 76, No. 3. a5955. DOI: <https://dx.doi.org/10.4102/hts.v76i3.5955>.
23. Davis H., Dallimore D., Eichsteller M., Mann R. Religion and local civil society: participation and change in a post-industrial village. *Journal of Contemporary Religion*. 2021. Vol. 36, Issue 2. P. 287–309. DOI: <https://doi.org/10.1080/13537903.2021.1936967>.
24. Gauthier F. Religious change in Orthodox-majority Eastern Europe: from Nation-State to Global-Market. *Theory and Society*. 2022. Vol. 51, Issue 2. P. 177–210. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11186-021-09451-3>.
25. Ramharter E. «Transformation» in the Context of Religion and Society. *Interdisciplinary Journal for Religion and Transformation in Contemporary Society*. 2020. Vol. 6. Issue 1. P. 193–215. DOI: <https://doi.org/10.30965/23642807-00601012>.
26. Бліхар В. С. Державно-церковні відносини як експлікація дихотомії влади та суспільства у європейській філософії : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2013. 516 с.

27. Саган О. Особливості розвитку державно-конфесійних відносин в сучасній Україні. *Релігійна свобода: релігія в постмодерному суспільстві: соціально-політичні, правові та конфесійні аспекти* : наук. щоріч. / Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України ; голов. ред. А. Колодний. Київ, 2008. С. 47–53.
28. Філософія основних сфер і напрямів людської життєдіяльності : словник-довідник / за наук. ред. д-ра філос. наук, проф. В. Л. Петрушенка. Львів : Новий Світ – 2000, 2022. 342 с.
29. Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку : монографія / Г. Ю. Васильєв, В. Д. Воднік, О. В. Волянська та ін. ; за ред. М. П. Требіна. Харків : Право, 2013. 536 с.

REFERENCES

1. Veber, M. Asketychnyi protestantyzm i kapitalistychnyi dukh [Ascetic Protestantism and the capitalist spirit]. Retrieved from <http://litopys.org.ua/weber/wbs13.htm> [in Ukrainian].
2. Averyntsev, S. (2007). Khrystyianstvo u XX stolitti [Christianity in the 20th century]. In *Sofia-Lohos: slovnyk* [Sophia-Logos: dictionary], Pp. 355–408. Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].
3. Aktürk, Ş. (2022). Nationalism and Religion in Comparative Perspective: A New Typology of National-Religious Configurations. *Nationalities Papers*, 50 (2), 205–218. DOI: <https://doi.org/10.1017/nps.2021.17>.
4. Ben-Nun Bloom, P., Arikan, G., & Vishkin, A. (2021). Religion and Democratic Commitment: A Unifying Motivational Framework. *Political Psychology*, 42 (S1), 75–108. DOI: <https://doi.org/10.1111/pops.12730>.
5. Eisenstein, M. A., & Clark, A. K. (2017). Explaining Differing Democratic Norm Commitment: Rethinking the Religion-Psychological Security-Democratic Norm Support Connection. *Politics and Religion*, 10 (4), 753–785. DOI: <https://doi.org/10.1017/S175504831700030X>.
6. Fox, J., Bader, C., & McClure, J. M. (2019). Don't get mad: The disconnect between religious discrimination and individual perceptions of government. *Conflict Management and Peace Science*, 36(5), 495–516. DOI: <https://doi.org/10.1177/0738894217723160>
7. Bezruk, O. O., Blikhar, V. S., & Herasina, L. M., et al. (2019). *Polityko-pravova mentalnist ukrainskoho sotsiumu v umovakh yevropeiskoi intehtratsii* [Political and legal mentality of Ukrainian society in the conditions of European integration]: monohrafiia / za red. M. P. Trebina. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
8. Karas, A. (2003). *Filosofiiia hromadianskoho suspilstva v klasychnykh teoriakh i neklasychnykh interpretatsiiakh* [Philosophy of civil society in classical theories and non-classical interpretations]: monohrafiia. Kyiv; Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
9. Arendt, H. (2002). *Mizh mynulym i maibutnim* [Between the past and the future]. Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].

10. Smith, A. (1993). *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations: [selections] / abridged with commentary and notes, by Laurence Dickey*. Indianapolis: Hackett Pub. Co.
11. Lokk, Dzh. (2001). *Dva traktaty pro vriaduvannia* [Two treatises on governance]. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
12. Adloff, F. (2021). Capitalism and Civil Society Revisited or: Conceptualizing a Civil, Sustainable and Solidary Economy. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 34 (2), 149–159. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10767-020-09373-5>.
13. Höllinger, F. (2020). The impact of religiousness on attitudes towards religious others. *Österreichische Zeitschrift für Soziologie*, 45 (2), 165–181. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11614-020-00400-5>.
14. Malone, J., & Dadswell, A. (2018). The Role of Religion, Spirituality and/or Belief in Positive Ageing for Older Adults. *Geriatrics*, 3 (2), 28. DOI: <https://doi.org/10.3390/geriatrics3020028>.
15. Rizvi, M. A. K., & Hossain, M. Z. (2017). Relationship Between Religious Belief and Happiness: A Systematic Literature Review. *Journal of Religion and Health*, 56 (5), 1561–1582. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10943-016-0332-6>.
16. Villani, D., Sorgente, A., Iannello, P., & Antonietti, A. (2019). The Role of Spirituality and Religiosity in Subjective Well-Being of Individuals With Different Religious Status. *Frontiers in Psychology*, 10. Art. 1525. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01525>.
17. Vishkin, A., Ben-Nun Bloom, P., & Tamir, M. (2019). Always Look on the Bright Side of Life: Religiosity, Emotion Regulation and Well-Being in a Jewish and Christian Sample. *Journal of Happiness Studies*, 20 (2), 427–447. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10902-017-9956-9>.
18. *Papska Rada «Spravedlyvist i myr»: kompendium sotsialnoi doktryny Tserkvy* [Pontifical Council «Justice and Peace»: a compendium of the social doctrine of the Church] (2008). Kyiv: Kairos [in Ukrainian].
19. Ziziluas, Y. (2005). *Buttia yak spilkuvannia: doslidzhennia osobystisnosti i Tserkvy* [Being as communication: a study of personality and the Church]: per. z anhl. Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].
20. *Psykhohihiia: dtv-Atlas: dovidnyk* [Psychology: dtv-Atlas: handbook]: per. z nim. (2007). Kyiv: Znannia-Pres [in Ukrainian].
21. Barton, E. (2005). Humanistychni vnesky do psykhoterapii: shanuvannia liudskoho y nadannia svobody terapevtovi [Humanistic Contributions to Psychotherapy: Honoring the Human and Giving Freedom to the Therapist]. In *Humanistychna psykhohihiia* [Humanistic psychology]: antolohiia : v 3 v.: navch. posibn. Vol. 2: Psykhohihiia i dukhovnist: za red. R. Tracha, H. Balla, Pp. 172–191. Kyiv: Pulsary [in Ukrainian].
22. Asadu, G. C., Asogwa, N., & Diara, B. C. (2020). Religious pluralism and its implications for church development. *HTS Teologiese Studies/Theological Studies*, 76 (3), a5955. DOI: <https://dx.doi.org/10.4102/hts.v76i3.5955>.
23. Davis, H., Dallimore, D., Eichsteller, M., & Mann, R. (2021). Religion and local civil society: participation and change in a post-industrial village. *Journal of Contemporary Religion*, 36 (2), 287–309. DOI: <https://doi.org/10.1080/13537903.2021.1936967>.

24. Gauthier, F. (2022). Religious change in Orthodox-majority Eastern Europe: from Nation-State to Global-Market. *Theory and Society*, 51 (2), 177–210. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11186-021-09451-3>.
25. Ramharter, E. (2020). «Transformation» in the Context of Religion and Society. *Interdisciplinary Journal for Religion and Transformation in Contemporary Society*, 6 (1), 193–215. DOI: <https://doi.org/10.30965/23642807-00601012>.
26. Blikhar, V. S. (2013). *Derzhavno-tserkovni vidnosyny yak eksplikatsiia dykhotomii vlady ta suspilstva u yevropeiskii filosofii* [State-church relations as an explanation of the dichotomy of power and society in European philosophy]: monohrafiia. Lviv: LvDUVS [in Ukrainian].
27. Sahan, O. (2008). Osoblyvosti rozvytku derzhavno-konfesiinykh vidnosyn v suchasni Ukraini [Peculiarities of the development of state-confessional relations in modern Ukraine]. In *Relihiina svoboda: relihiia v postmodernomu suspilstvi: sotsialno-politychni, pravovi ta konfesiini aspekty* [Religious Freedom: Religion in Postmodern Society: Socio-Political, Legal and Confessional Aspects]: nauk. shchorichnyk, Pp. 47–53 / In-t filosofii im. H. S. Skovorody NAN Ukrainy ; holov. red. A. Kolodnyi. Kyiv [in Ukrainian].
28. Petrushenko, V. L. (Ed.) (2022). *Filosofiiia osnovnykh sfer i napriamiv liudskoi zhyttiediialnosti: slovnyk-dovidnyk* [Philosophy of the main spheres and directions of human activity: dictionary-reference]. Lviv: Novyi Svit – 2000 [in Ukrainian].
29. Vasyliiev, H. Yu., Vodnik, V. D., & Volianska, O. V., et al. (2013). *Hromadianske suspilstvo: politychni ta sotsialno-pravovi problemy rozvytku* [Civil society: political and socio-legal development problems]: monohrafiia / za red. M. P. Trebina. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Блихар Вячеслав Степанович, доктор философских наук, профессор, директор Института управления, психологии и безопасности, Львовский государственный университет внутренних дел, Украина

Требин Михаил Петрович, доктор философских наук, профессор, заведующий кафедрой социологии и политологии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

ВЛИЯНИЕ ГОСУДАРСТВЕННО-ЦЕРКОВНЫХ ОТНОШЕНИЙ НА ПРОЦЕСС ГРАЖДАНСКОГО СОЦИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ И ФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ФОРМ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ВЛАСТИ

В статье исследуются особенности государственно-церковных отношений, которые формируются в процессе легитимации гражданского общества. Обосновано, что XXI в., как и прошлый XX в., находится в поиске нового формата государ-

ственно-церковных отношений – в контексте международных связей, современных глобализационных вызовов, развития новейшего коммуникативно-информационного пространства. Это, безусловно, заставляет по-новому оценить статус религии и церкви в современной политической системе и государстве на основе равноправия, учитывая неудавшийся в советском прошлом опыт восприятия церкви как враждебного человеку и в лучшем случае – второстепенного или вспомогательного элемента в процессах государственной жизни. Констатируется повышенный интерес христианского сообщества к непосредственному участию в социальной жизни, формированию гражданского общества и становлению демократического и правового государства. Церковь, как институт, совершенно иначе, чем государство, не только оказывает свое влияние на духовную ситуацию в Украине, но и пытается доктринально вмешиваться в политическую жизнь и берет на себя ответственность определять цивилизационную перспективу развития государства.

Ключевые слова: личность, человек, гражданин, государство, общество, церковь, государственно-церковные отношения, правоотношения, общественно-политические отношения.

Blihar Vyacheslav Stepanovych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Director of the Institute of Management, Psychology and Security of the Lviv State University of Internal Affairs, Ukraine

Trebin Mykhailo Petrovych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Head of the Department of Sociology and Political Science, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

INFLUENCE OF STATE-CHURCH RELATIONS ON THE PROCESS OF CIVIL SOCIAL DEVELOPMENT AND FORMATION OF NATIONAL FORMS OF POLITICAL POWER

The article examines the peculiarities of state-church relations that are formed in the process of legitimizing civil society. It is substantiated that the 21st century, like the last 20th century, forces us to search for a new format of state-church relations – in the context of international relations, modern globalization challenges, and the development of the latest communication and information space. This, of course, prompts a new assessment of the status of religion and the church in the modern political system and the state based on equality, taking into account the unsuccessful experience in the Soviet past of perceiving the church as an enemy of man and, at best, a secondary or auxiliary element in state-building processes. There is an increased interest of the Christian community in direct participation in social life, the formation of civil society and the establishment of a democratic and legal state. The church, as an institution, is quite different from the state, exerting its influence not only on the spiritual situation in Ukraine, but also trying to

doctrinally intervene in political life and taking responsibility for determining the civilizational perspective of the state's development.

Keywords: *personality, person, citizen, state, society, church, state-church relations, legal relations, socio-political relations.*

Підкуркова Ірина Валеріївна, кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та політології, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м.Харків, Україна
e-mail: podkurkovairina@gmail.com
ORCID ID 0000-0003-4797-3718

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ КАНАЛІВ ПЕРЕДАЧІ КЛЮЧОВИХ ПОВІДОМЛЕНЬ У КОМУНІКАЦІЙНІЙ СТРАТЕГІЇ СУДУ

У роботі аналізуються особливості комунікаційного процесу судів і громадськості. На основі моделі (формули) комунікації Г. Д. Лассуела розглядаються основні елементи комунікаційної діяльності судів – відправник інформації (комунікатор), отримувач (цільова аудиторія), зміст повідомлень, засоби і канали передачі інформації. Зазначається, що ефективність комунікації залежить від ретельної підготовки повідомлень з урахуванням інтересів та цінностей цільової аудиторії, а також адекватно дібраних каналів та форм передачі інформації.

Ключові слова: *комунікаційна стратегія суду, пресслужба, канали передачі інформації, вебсайт суду, соціальні мережі, засоби масової інформації.*

Постановка проблеми. Підвищення довіри до судової системи є одним із пріоритетних завдань судової влади в Україні. На ступінь довіри громадян до правосуддя впливає багато чинників, серед яких і рівень доступності, прозорості, відкритості судів та їх діяльності. У демократичному суспільстві громадяни мають знати, хто і як ухвалює суспільно важливі рішення, як їх виконують та які наслідки це спричиняє [1]. Традиційно в Україні взаємовідносини судів із громадськістю та засобами масової інформації (ЗМІ) характеризувалися певною закритістю, комунікаційною віддаленістю. В умовах демократичної держави виникає потреба в налагодженні ефективного спілкування судів і громадянського суспільства. Суди повинні надавати інформацію про свою діяльність, отримувати відгуки на цю інформацію та реагувати на них певним чином, у такий спосіб здобуваючи підтримку громадськості. Проте на сьогодні проблемною є наявність стійкого злягодженого алгоритму комунікації судів зі ЗМІ та громадянським суспільством. Принцип відкритості і прозорості наразі реалізується в певних комунікаційних стратегіях суду, обов'язковими елементами якої є не тільки відправник та отримувач

інформації. Важливу роль відіграють канали її передачі, а також зміст ключових повідомлень, які передаються за допомогою цих каналів. у процесі комунікації судам слід знати, як складати повідомлення і які канали використовувати для їх передачі, щоб вони були сприйняті цільовою аудиторією і спонукали її до зворотної реакції, відгуку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми комунікації судової влади та суспільства на сьогодні є досить актуальними в наукових дослідженнях. Основними напрямками наукових і науково-практичних пошуків є: аналіз видів комунікації судів з громадськістю [2], розгляд ефективних комунікацій та комунікаційних стратегій у залі суду [3], огляд процесу створення комунікаційної стратегії суду (етапи розроблення та реалізації) [4; 5], дослідження проблеми пошуку оптимальних організаційних форм зв'язків із громадськістю та медіаменеджменту судової влади, визначення основних завдань пресслужби судів [6], огляд особливостей публічного адміністрування у сфері комунікацій судової влади [7], аналіз цифрових пресрелізів для поширення інформації про діяльність судів [8], розгляд розвитку соціальних медіа як інструменту комунікації для судів [9; 10], теоретико-правовий аналіз взаємодії судів та ЗМІ в Україні [11; 12], дослідження напрямів, перспектив використання судовою системою інноваційних технологій у комунікативній практиці в умовах підвищеної суспільної напруги, спричиненої пандемією COVID-19 [13; 14], тощо.

Формулювання цілей. Головною метою статті є розгляд основних каналів передачі інформації, які використовує суд у комунікації з громадськістю, а також дослідження особливостей передачі ключових повідомлень таким чином, щоб вони були не тільки донесені до цільової аудиторії, а й сприйняті нею.

Виклад основного матеріалу. В Україні період 2015–2017 рр. характеризується активним розробленням та запровадженням комунікаційних стратегій різними гілками влади, у тому числі судовою [5]. Це зумовлене перш за все реалізацією демократичного принципу відкритості та прозорості суду, що також має на меті зміцнення громадської довіри, поваги до судової влади та її авторитету.

Комунікаційна стратегія визначається не тільки як «планування з використанням комунікацій, залученням ресурсів та чіткими часовими межами» [15], але й як певна системна комунікація, орієнтована на встановлення довгострокових взаємозв'язків між організацією, її зовнішніми й внутрішніми аудиторіями, які допомагають досягати організаційних цілей [16]. Відповідно, процес її розроблення потребує досить ретельної підготовки, чітко визначених цілей та вивчення усіх необхідних елементів комунікативної діяльності.

Ключовим у комунікативній діяльності є поняття комунікації. За етимологією, термін «комунікація» походить від латинського *communicatio* («по-

відомлення, передача»), пов'язаного з дієсловом *comunicare* («роблю спільним; повідомляю; з'єдную») [17, с. 545]. Тобто комунікація являє собою процес передачі певного повідомлення від одного суб'єкта до іншого. У більш детальному визначенні комунікація – це взаємодія людей, під час якої вони, впливаючи одне на одного за допомогою мови й інших знаків спілкування, обмінюються інформацією та організують свою спільну діяльність [18].

Модель (формула) комунікації, за Г. Д. Лассуелом, розкривається у відповідях на послідовно поставлені запитання: хто повідомляє? Що повідомляє? Яким каналом? Кому? З яким ефектом? [19]. Відповідно до цієї формули, у процесі судової комунікації маємо дослідити *відправника* інформації (комунікатора), який здійснює управління і направляє сам акт комунікації; *зміст повідомлень*, що передаються; *засоби і канали*, за допомогою яких передаються повідомлення; *аудиторію*, до якої спрямовано повідомлення; *результат* (ефект) комунікаційного впливу.

Відправником інформації у взаємодії судової системи з громадськістю зазвичай виступає та або інша судова установа. На думку Р. Драгичевич Дичич, суди зацікавлені в комунікації з громадськістю, і таке спілкування має бути активним, тобто таким, за якого комунікативну стратегію націлено на розповсюдження власної історії про те, що суди роблять і як вони це роблять [20]. В іншому разі суди ризикують тим, що повідомлення, яке отримує громадськість, може бути вільно та (або) неправильно розтлумаченим чи викривленим.

Але сама по собі судова установа, власне, не є комунікатором у взаємодії, джерелом, яке доносить повідомлення до цільової аудиторії. Роль комунікатора в суді можуть виконувати, наприклад, обрані судді-спікери або представники пресслужби. У будь-якому разі конкретний відправник інформації має викликати довіру в аудиторії, яка, у свою чергу, досягається завдяки професійності, сумлінності, відкритості. Успішна і результативна діяльність комунікатора є запорукою ефективності усієї взаємодії суду з громадськістю.

У процесі комунікації іншою стороною, – отримувачем повідомлень є цільова аудиторія – група людей, яка об'єднана певними спільними характеристиками. Саме на неї спрямований вплив відправника через комунікаційне повідомлення. У кожного суду може бути багато цільових аудиторій. В. Андріяш і Н. Торхова виділяють такі: 1) учасники судового процесу; 2) відвідувачі суду, які не є безпосередніми учасниками судового процесу; 3) представники громадських організацій, громадські активісти; 4) ЗМІ; 5) учні загальноосвітніх шкіл та студенти-правники; 6) представники суб'єктів владних повноважень; 7) науковці, адвокати, юристи [4, с. 223]. У кожному конкретному випадку комунікації відправнику слід враховувати, до якої саме групи в даний час спрямовано його інформацію. Адже від правильного визначення

цільової аудиторії (цільових аудиторій) великою мірою залежить результат комунікації [21, с. 155].

Ефективність комунікації пов'язано з правильним урахуванням особливостей аудиторії та вмінням сформулювати адекватний їй зміст повідомлення, дібрати відповідні засоби і способи комунікативного впливу.

Ключові повідомлення – це той інформаційний контент, який відправник передає отримувачу, своїй цільовій аудиторії. Ключові повідомлення розуміємо як меседжі, які організація хоче донести про себе і бажає, щоб громадськість це знала, прийняла та/або вжила заходів [22]. Формулюючи ключові повідомлення, суд має враховувати цінності своєї цільової аудиторії, які будуть корелювати з такими загальнолюдськими цінностями, як свобода, рівність, справедливість, безпека та ін., які пропагує судова влада.

Окрім змісту повідомлення, важливо, хто і як передає його отримувачу. Ключові повідомлення відправник посилає за допомогою певних засобів та інструментів, які використовуються з метою передачі інформації і називаються каналами комунікації. Найбільш значущими каналами комунікації органів правосуддя з громадськістю є інтернет (вебсайт або вебсторінка суду, присутність суду в соціальних мережах та ін.) та ЗМІ.

На сьогодні одним з основних каналів комунікації українських судів з суспільством є офіційний вебпортал «Судова влада України», на вебсторінках якого розміщено інформацію про діяльність усіх судів нашої держави: статистику суду, об'яви про справи, послуги, які пропонує суд тощо, а також новини, що постійно оновлюються. Окремі українські суди ведуть паралельно два вебсайти: як на офіційному вебпорталі «Судова влада України», так і розроблені самостійно. Існування власного сайту дозволяє суду не тільки доносити до суспільства офіційну інформацію про його діяльність, а й надавати можливість представникам судової влади висловлювати свої погляди і думки з інших питань функціонування судів, а також проблем, пов'язаних із забезпеченням незалежності й самостійності правосуддя [11, с. 228].

Повідомлення, які формує і передає суд через вебсторінку чи власний вебсайт, характеризуються певною офіційністю; вони дозволяють громадянам побачити суд зсередини, а цільовим аудиторіям – дізнатися необхідну інформацію щодо його функціонування.

Останнім часом набирає обертів присутність судів у соціальних мережах. Основними перевагами соціальних мереж є безкоштовність, простота в користуванні, можливість швидко розповсюдити потрібну інформацію серед широкого кола осіб і отримати зворотний зв'язок [1]. Найбільш популярним комунікаційним майданчиком для українських судів, за даними всеукраїнського опитування «Медіавідкритість судів України», проведеного ГО «Вектор

прав людини» у співпраці з Фондом імені Фрідріха Еберта в Україні, є Facebook [23, с. 47].

Сторінки судів у соціальних мережах мають більше можливостей для комунікації з громадськістю, ніж вебсайти. І це пов'язано не тільки з тим, що повідомлення суду з соціальних мереж можуть потрапити до стрічки цільової аудиторії як напряму, так і опосередковано, через реакцію інших користувачів. У соціальних мережах суд може розповідати власну історію і отримувати реакцію на неї. На сторінках соціальних мереж, зазвичай, окрім розміщення певної офіційної інформації (загальна інформація про суд, новини, корисні посилання та ін.), фото та відео, є можливості надавати інформацію в різних за формою і змістом варіаціях, відслідковувати статистику відвідування сторінки різними категоріями людей, бачити реакцію аудиторії на повідомлення та отримувати думку відвідувачів у коментарях та обговореннях. Ключові повідомлення передаються в більш невимушеній формі, що сприяє підвищенню прозорості та збільшує громадську довіру до суду.

Важливим каналом комунікації для судової влади є ЗМІ, одним із завдань яких, на думку Л. Наливайка та А. Орешкової, є формування у громадян об'єктивної думки про організацію роботи судів та розгляд справ [24, с. 14]. Дійсно, ЗМІ мають великий вплив на формування суспільної свідомості та громадської думки. Комунікації судів із громадськістю через ЗМІ мають на меті передусім висвітлення та розповсюдження інформації щодо діяльності судової системи, суддів та органів суддівського самоврядування, формування позитивного іміджу суду і довіри до цієї інституції.

Стратегічними і тактичними кроками взаємодії судів і ЗМІ повинні стати: підготовка повідомлень, готових для використання у ЗМІ; ініціювання та запуск певних тем для ЗМІ; розставляння пріоритетів у подачі інформації; акцентування уваги ЗМІ на проблемах окремих судів та судової системи в цілому та ін. [12, с. 150]. Усе це може відбуватися за допомогою різних форм донесення інформаційних повідомлень, серед яких – брифінги, пресконференції, круглі столи, презентації тощо.

Під *брифінгом* розуміємо захід, на якому стисло повідомляється офіційна позиція з того або іншого питання чи щодо події, яка відбулася чи має відбутися. Брифінги як форма комунікації суду з громадськістю можуть бути на постійній, регулярній основі (повідомлення про роботу суду, оголошення даних статистики та ін.), а також із приводу певної події (наприклад, резонансна справа, нововведення в суді, судовій системі тощо). *Пресконференція* – це захід, організований для офіційного розповсюдження інформації, на якому представники різних ЗМІ мають можливість ставити запитання в межах заявленої теми [25]. Цей захід може проводитись як за ініціативи суду, так і на запит ЗМІ. Приводом для проведення пресконференції може стати резонанс-

на справа, певні інновації в законодавстві, досягнення суду у різних аспектах його діяльності та ін. *Круглий стіл* – форма публічного обговорення, «вид групового вирішення тих чи інших питань, якому властиві певний порядок і черговість висловлювань його учасників» [26]. Цей захід передбачає, по-перше, донесення інформації через обговорення теоретичних та практичних проблем різних аспектів діяльності суду, по-друге, залучення до обговорення суддів та інших представників юридичної професії, науковців, ЗМІ, громадськості.

ЗМІ як канал передачі судом ключових повідомлень є найбільш відкритим і таким, що викликає найбільшу довіру в громадськості. Перш за все тому, що самі масмедіа є одним із важливих інститутів громадянського суспільства. Вони позиціонують себе як «вартові демократії», які правдиво і неупереджено забезпечують інформаційні потреби суспільства.

Кожен із зазначених каналів комунікації (вебсайт, соціальні мережі, ЗМІ) має свої особливості та функціональне призначення. Суд, який хоче досягти ефективної комунікації з суспільством, кожного разу повинен обирати той канал для передачі повідомлення, який, по-перше, відповідає цілям комунікаційної діяльності, по-друге, викликає довіру цільової аудиторії та готовність належним чином сприймати інформацію й реагувати на неї певним чином.

Формула комунікації за Г. Д. Лассуелом закінчується відповіддю на запитання про результат донесення повідомлення від комунікатора до цільової аудиторії [19]. Тобто йдеться про оцінку сукупних зусиль комунікаційного процесу. Комунікацію можна назвати ефективною, якщо поставлені цілі реалізовано, а між відправником інформації та цільовою аудиторією досягнуто взаєморозуміння.

Висновки. У демократичному суспільстві характерними ознаками судової системи, інституту суду є прозорість та відкритість його діяльності. Це досягається здебільшого завдяки комунікації судів із суспільством. Але ефективно спілкування судів і громадськості – це досить складний процес, який передбачає ретельне урахування усіх особливостей комунікаційної діяльності. Системна комунікація реалізується за допомогою комунікаційних стратегій судів. Суди у процесі комунікації мають ретельно підходити до формування змісту повідомлень, ураховуючи інтереси та цінності цільової аудиторії, які до того ж будуть корелювати із такими загальнолюдськими цінностями, як рівність, свобода, справедливість. Важливим є також виважене обрання каналу та форми передачі повідомлення з урахуванням їх функціонального призначення. Комунікація є ефективною, якщо відправлене судом повідомлення (інформація) було адекватно сприйняте цільовою аудиторією та викликало в неї довіру до відправника та змісту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зв'язки із громадськістю в судах : навч.-практ. посіб. для суддів і працівників апарату судів. Київ : Друкарня «Бізнесполіграф», 2015. 232 с.
2. Кібець, В. О. Комунікація судів з громадськістю. *Правові горизонти*. 2017. Вип. 6 (19). С. 111–115.
3. Crawford M. A. Communication Strategies in the Court. 2015. DOI:10.13140/RG.2.1.3011.6961.
4. Андріяш В. І., Торхова Н. О. Комунікаційна стратегія як інструмент формування зв'язків з громадськістю у сфері публічного управління: особливості застосування в органах правосуддя. *Public Administration and Regional Development*. 2018. №2. С. 217–237. DOI: 10.26693/pard2018.02.217.
5. Левандовська І. В. Стратегічна комунікація конституційного суду України: політика інформування versus комунікаційна політика. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. №92. С. 52–58. DOI: 10.32837/apdp.v0i92.3261.
6. Organizational forms of public relations and media management in the justice system of Ukrainian / Andriiash V., Torkhova N., Yevtushenko A., Malikina O. *Public Policy and Administration*. 2020. №19 (4). P. 169–182. DOI: 10.13165/VPA-20-19-4-12.
7. Левицька С. Публічне адміністрування у сфері комунікацій судової влади. *Академічні візії*. 2022. №6–7. С. 45–51. DOI: 10.5281/zenodo.6631263.
8. Tessuto G. Making sense of web-based European Court of Justice institutional press releases: context, structure and replicable genres. *Ibérica*. 2021. №42. P. 219–244. DOI: 10.17398/2340–2784.42.219.
9. Johnston J. Courts' use of social media: A community of practice model. *International Journal of Communication*. 2017. №11. P. 669–683.
10. Zanatta R. A. F., Souza M. R. O. de. Courts in Social Networks: Setting a Research Agenda for Socio-Legal Studies. *SSRN Electronic Journal*. 2018. DOI: 10.2139/ssrn.2479488.
11. Коршун А. Взаємодія органів судової влади та засобів масової інформації в Україні: теоретико-правовий аналіз. *Evropský politický a právní diskurz*. 2018. Sv. 5, Vyd. 1. С. 224–229.
12. Volianska O. V., Pidkurkova I. V. Peculiarities of interaction of courts and media in the conditions of democracy. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2020. №4 (47). С. 144–154. DOI: 10.21564/2075–7190.47.218973.
13. Riepina Yu. S. Judicial system's use of innovative technologies in communication practices during the COVID-19 pandemic. *Issues of Crime Prevention*. 2021. №42. P. 84–91. DOI: 10.31359/2079-6242-2021-42-84.
14. Герасіна Л. М. Проблеми соціолого-правового аналізу судової влади та її ефективності. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Соціологія : зб. наук. пр.* 2018. №4 (39). С. 8–20.
15. Як налагодити діалог суду та громади? 2019. URL: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/15253.pdf> (дата звернення: 02.09.2022).

16. Овсяннікова О. О. Комунікаційна стратегія судової влади: поняття, цілі, основні напрями реалізації. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2015. № 1 (1). С. 23–30.
17. Етимологічний словник української мови : у 7 т. Т. 2. / голов. ред. О. С. Мельничук. Київ : Наук. думка, 1985. 572 с.
18. Юкало В. Структура спеціальної мови і професійного спілкування. *Дивослово*. 2005. № 12. С. 43–47.
19. Lasswell H. D. The structure and function of communication in society / In L. Bryson (Ed.). *The communication of ideas*. New York : Harper and Row, 1948. P. 37–51.
20. *The Authority of the Judiciary. Communication strategies* / Intervention by Radmila Dragičević Dičić. 2018. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Speech_20180126_Dragicevic-Dicic_JY_ENG.pdf (accessed date: 02.09.2022).
21. Капустинський В. А., Волкова І. В. Комунікаційна стратегія Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ як механізм ефективної взаємодії суду із громадськістю. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2013. № 1. С. 152–159.
22. Key messages and message integrity as concepts and metrics in communication evaluation / Carroll C. E., Huang-Horowitz N. C., McKeever B. W., Williams N. *Journal of Communication Management*. 2014. № 18 (4), P. 386–401. DOI: 10.1108/JCOM-06-2012-0052.
23. Медіавідкритість судів України. Результати всеукраїнського опитування працівників і працівниць судів України, 2020 рік. Київ : ГО «Вектор прав людини» ; Представництво Фонду імені Фрідріха Еберта в Україні, 2021. 152 с.
24. Наливайко Л. Р., Орешкова А. Ф. Засоби масової інформації як суб'єкти громадського контролю за діяльністю органів судової влади: теоретико-правовий аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2017. № 29 (1). С. 11–15.
25. Press Conference. URL: <https://www.investopedia.com/terms/p/press-conference.asp> (accessed date: 02.09.2022).
26. Барабаш О. Я. Інтерактивні технології навчання: круглий стіл. URL: <http://confesp.fl.kpi.ua/ru/node/1212> (дата звернення: 02.09.2022).

REFERENCES

1. Zviazky iz hromadskistiu v sudakh: navchalno-praktychnyi posibnyk dlia suddiv i pratsivnykiv aparatu sudiv. (2015). Kyiv: TOV «Drukarnia «Biznespolihraf» [in Ukrainian].
2. Kibets, V. O. (2017). Komunikatsiia sudiv z hromadskistiu. *Pravovi horyzonty*, 6 (19), 111–115 [in Ukrainian].
3. Crawford, M. A. (2015). Communication Strategies in the Court. DOI:10.13140/RG.2.1.3011.6961.
4. Andriiash, V. I., & Torkhova, N. O. (2018). Komunikatsiina stratehiia yak instrument formuvannia zviazkiv z hromadskistiu u sferi publicnogo upravlinnia: osoblyvosti

- zastosuvannia v orhanakh pravosuddia. *Public Administration and Regional Development*, 2, 217–237. DOI: 10.26693/pard2018.02.217 [in Ukrainian].
5. Levandovska, I. V. (2021). Stratehichna komunikatsiia konstytutsiinoho sudu Ukrainy: polityka informuvannia versus komunikatsiina polityka. *Aktualni problemy derzhavy i prava*, 92, 52–58. DOI: 10.32837/apdp.v0i92.3261 [in Ukrainian].
 6. Andriiash, V., Torkhova, N., Yevtushenko, A., & Malikina, O. (2020). Organizational forms of public relations and media management in the justice system of Ukrainian. *Public Policy and Administration*, 19 (4), 169–182. DOI: 10.13165/VPA-20-19-4-12.
 7. Levytska, S. (2022). Publichne administruvannia u sferi komunikatsii sudovoi vlady. *Akademichni vizii*, 6–7, 5–51. DOI: 10.5281/zenodo.6631263 [in Ukrainian].
 8. Tessuto, G. (2021). Making sense of web-based European Court of Justice institutional press releases: context, structure and replicable genres. *Ibérica*, 42, 219–244. DOI: 10.17398/2340–2784.42.219.
 9. Johnston, J. (2017). Courts’ use of social media: A community of practice model. *International Journal of Communication*, 11, 669–683.
 10. Zanatta, R. A. F., & Souza, M. R. O. de. (2018). Courts in Social Networks: Setting a Research Agenda for Socio-Legal Studies. *SSRN Electronic Journal*. DOI: 10.2139/ssrn.2479488.
 11. Korshun, A. (2018). Vzaiemodiiia orhaniv sudovoi vlady ta zasobiv masovoi informatsii v Ukraini: teoretyko-pravovyi analiz. *Evropský politický a právní diskurz*, 5(1), 224–229 [in Ukrainian].
 12. Volianska, O. V., Pidkurkova, I. V. (2020). Peculiarities of interaction of courts and media in the conditions of democracy. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Serii: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia – The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, Philosophies of Law, Political Science, Sociology*, 4 (47), 144–154. DOI: 10.21564/2075–7190.47.218973.
 13. Riepina, Yu.S. (2021). Judicial system’s use of innovative technologies in communication practices during the COVID-19 pandemic. *Issues of Crime Prevention*, 42, 84–91. DOI: 10.31359/2079-6242-2021-42-84.
 14. Herasina, L. M. (2018). Problemy sotsiolocho-pravovoho analizu sudovoi vlady ta yii efektyvnosti. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Serii: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia – The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, Philosophies of Law, Political Science, Sociology*, 4 (39), 8–20 [in Ukrainian].
 15. Yak nalahodyty dialoh sudu ta hromady? (2019). Retrieved from <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/15253.pdf> [in Ukrainian].
 16. Ovsianikova, O. O. (2015). Komunikatsiina stratehiia sudovoi vlady: poniattia, tsili, osnovni napriamy realizatsii. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Yurydychni nauky*, 1(1), 23–30 [in Ukrainian].
 17. Etymolohichniy slovnyk ukrainskoi movy: u 7 t. (1985). Vol. 2. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
 18. Yukalo, V. (2005). Struktura spetsialnoi movy i profesiinoho spilkuvannia. *Dyvoslovo*, 12, 43–47 [in Ukrainian].

19. Lasswell, H. D. (1948). The structure and function of communication in society. In L. Bryson (Ed.), *The communication of ideas* (pp. 37–51). New York: Harper and Row.
20. *The Authority of the Judiciary. Communication strategies. Intervention by Radmila Dragičević Dičić.* (2018). Retrieved from https://www.echr.coe.int/Documents/Speech_20180126_Dragicevic-Dicic_JY_ENG.pdf.
21. Kapustynskiy, V. A., & Volkova, I. V. (2013). Komunikatsiina stratehiia Vyshehoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav yak mekhanizm efektyvnoi vzaiemodii sudu iz hromadskistiu. *Chasopys tsyvilnoho i kryminalnoho sudochynstva*, 1, 152–159 [in Ukrainian].
22. Carroll, C. E., Huang-Horowitz, N. C., McKeever, B. W., & Williams, N. (2014). Key messages and message integrity as concepts and metrics in communication evaluation. *Journal of Communication Management*, 18 (4), 386–401. DOI: 10.1108/JCOM-06-2012-0052.
23. Mediavidkrytist sudiv Ukrainy. Rezultaty vseukrainskoho opytuvannia pratsivnykiv i pratsivnyts sudiv Ukrainy, 2020 rik. (2021). Kyiv: HO «Vektor prav liudyny», Predstavnytstvo Fondu imeni Fridrikha Eberta v Ukraini [in Ukrainian].
24. Nalyvaiko, L. R., & Orieshkova, A. F. (2017). Zasoby masovoi informatsii yak subiekty hromadskoho kontroliu za diialnistiu orhaniv sudovoi vlady: teoretyko-pravovyi aspekt. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Yurysprudentsiia*, 29 (1), 11–15 [in Ukrainian].
25. Press Conference. Retrieved from <https://www.investopedia.com/terms/p/press-conference.asp>.
26. Barabash, O. Ia. (2015) Interaktyvni tekhnolohii navchannia: kruhlyi stil. Retrieved from <http://confesp.fl.kpi.ua/ru/node/1212> [in Ukrainian].

Подкуркова Ирина Валерьевна, кандидат социологических наук, доцент, доцент кафедры социологии и политологии, Национальный юридический университет, Харьков, Украина

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КАНАЛОВ ПЕРЕДАЧИ КЛЮЧЕВЫХ СООБЩЕНИЙ В КОММУНИКАЦИОННОЙ СТРАТЕГИИ СУДА

В работе анализируются особенности коммуникационного процесса судов и общественности. На основе модели (формулы) Г. Д. Лассуэла рассматриваются основные элементы коммуникационной деятельности – отправитель информации (коммуникатор), получатель (целевая аудитория), содержание сообщений, способы и каналы передачи информации. Отмечается, что эффективность коммуникации зависит от тщательной подготовки сообщений с учетом интересов и ценностей целевой аудитории, а также адекватно подобранных каналов и форм передачи информации.

Ключевые слова: коммуникационная стратегия суда, пресс-служба, каналы передачи информации, вебсайт суда, социальные сети, средства массовой информации.

Pidkurkova Iryna Valeriivna, PhD in Sociology, Associate Professor, Associate Professor of the department of Sociology and Political Sciences, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

PECULIARITIES OF USING THE INFORMATION CHANNELS TO TRANSMIT KEY MESSAGES IN THE COMMUNICATION STRATEGY OF THE COURT

The paper analyzes the peculiarities of the communication process of the courts and the public. Based on the model (formula) of H. D. Lasswell, the main elements of communication activity are considered – the sender of information (communicator), the recipient (target audience), the content of messages, methods and channels of information transmission. It is noted that the effectiveness of communication depends on the careful preparation of messages, taking into account the interests and values of the target audience, as well as adequately selected channels and forms of information transfer.

Keywords: court communication strategy, press service, channels of information transmission, court website, social networks, mass media.

НАШІ АВТОРИ

АРЕФ'ЄВА <i>Анна Юрійвна</i>	<i>Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, кандидатка філософських наук</i>
БЛІХАР <i>В'ячеслав Степанович</i>	<i>Львівський державний університет внутрішніх справ, доктор філософських наук, професор</i>
ВЛАДЛЕНОВА <i>Гліана Вікторівна</i>	<i>Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доктор філософських наук, доцент</i>
ГУСЕНИЦЯ <i>Анна Валерійвна</i>	<i>Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, студентка</i>
ДАНИЛЬЯН <i>Олег Геннадійович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>
ДВУРЕЧЕНСЬКА <i>Олександра Сергійвна</i>	<i>Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, кандидатка історичних наук, доцентка</i>
ДЗЬОБАНЬ <i>Олександр Петрович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>
Дун Тінтін	<i>Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», аспірант кафедри філософії</i>
ЖДАНЕНКО <i>Світлана Борисівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидатка філософських наук, доцентка</i>
КАЛИНОВСЬКИЙ <i>Юрій Юрійович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>
КАЛЬНИЦЬКИЙ <i>Едуард Анатолійович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
КАЧУРОВА <i>Світлана Володимирівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
КОВАЛЕНКО <i>Ганна Вікторівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, асистент</i>
КОВАЛЕНКО <i>Інна Ігорівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидатка філософських наук, доцент</i>
КУЦЕПАЛ <i>Світлана Вікторівна</i>	<i>Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, докторка філософських наук, професорка</i>

МАЦИШИНА <i>Ірина Віталіївна</i>	<i>Донецький національний університет імені Василя Стуса (м. Вінниця), докторка політичних наук, доцентка</i>
МЕЛЯКОВА <i>Юлія Василівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидатка філософських наук, доцентка</i>
ПАНФІЛОВ <i>Олександр Юрійович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>
ПІДКУРКОВА <i>Ірина Валеріївна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидатка соціологічних наук, доцентка</i>
САВЧЕНКО <i>Ольга Олександрівна</i>	<i>Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, кандидатка філософських наук, доцентка</i>
САУТЬОНКОВ <i>Віталій Миколайович</i>	<i>Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, аспірант</i>
СКРИПЧЕНКО <i>Ігор Володимирович</i>	<i>Київський національний університет імені Тараса Шевченка, аспірант</i>
СМОЛЯНЮК <i>Володимир Федорович</i>	<i>Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, доктор політичних наук, професор</i>
ТКАЧ <i>Олег Іванович</i>	<i>Київський національний університет імені Тараса Шевченка, доктор політичних наук, професор</i>
ТРЕБІН <i>Михайло Петрович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

<i>АРЕФ'ЄВА</i> <i>Анна Юрїївна</i>	
<i>БЛІХАР</i> <i>В'ячеслав Степанович</i>	
<i>ВЛАДЛЕНОВА</i> <i>Гліана Вікторівна</i>	
<i>ГУСЕНИЦЯ</i> <i>Анна Валерїївна</i>	
<i>ДАНИЛЬЯН</i> <i>Олег Геннадійович</i>	
<i>ДВУРЕЧЕНСЬКА</i> <i>Олександра Сергїївна</i>	
<i>ДЗЬОБАНЬ</i> <i>Олександр Петрович</i>	
<i>ДУН</i> <i>Тінтін</i>	
<i>ЖДАНЕНКО</i> <i>Світлана Борисівна</i>	
<i>КАЛИНОВСЬКИЙ</i> <i>Юрїй Юрїйович</i>	
<i>КАЛЬНИЦЬКИЙ</i> <i>Едуард Анатолійович</i>	
<i>КАЧУРОВА</i> <i>Світлана Володимирівна</i>	
<i>КОВАЛЕНКО</i> <i>Ганна Вікторівна</i>	

<i>КОВАЛЕНКО</i> <i>Інна Ігорівна</i>	
<i>КУЦЕПАЛ</i> <i>Світлана Вікторівна</i>	
<i>МАЦИШИНА</i> <i>Ірина Віталїївна</i>	
<i>МЕЛЯКОВА</i> <i>Юлія Василівна</i>	
<i>ПАНФІЛОВ</i> <i>Олександр Юрїйович</i>	
<i>ПІДКУРКОВА</i> <i>Ірина Валерїївна</i>	
<i>САВЧЕНКО</i> <i>Ольга Олександрівна</i>	
<i>САУТЬОНКОВ</i> <i>Віталїй Миколайович</i>	
<i>СКРИПЧЕНКО</i> <i>Ігор Володимирович</i>	
<i>СМОЛЯНЮК</i> <i>Володимир Федорович</i>	
<i>ТКАЧ</i> <i>Олег Іванович</i>	
<i>ТРЕБІН</i> <i>Михайло Петрович</i>	

В И М О Г И
ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ
«ВІСНИК НАЦІОНАЛЬНОГО ЮРИДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО». СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ,
ФІЛОСОФІЯ ПРАВА, ПОЛІТОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ»

ПОДАННЯ РУКОПISУ СТАТТІ ДО РЕДКОЛЕГІЇ

Для публікації статті необхідно подати до редакції:

– *електронний варіант статті*, надісланий на електронну адресу редколегії (для статей із філософії та філософії права – e-mail: kafedra_filosofy@ukr.net; для статей із політології та соціології – e-mail: kafedrasoc@ukr.net);

– *довідку про автора(ів)* (українською, російською, англійською): прізвище, ім'я, по батькові повністю, посада та місце роботи, науковий ступінь, учене звання, контактна інформація (телефон, особистий e-mail автора, поштова адреса (з індексом) організації, де працює автор), ідентифікатор ORCID ID, розділ збірника, у якому доцільніше розмістити статтю;

– *рецензію* кандидата чи доктора наук відповідної спеціальності або *витяг із протоколу* засідання відповідної кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку, якщо автори не мають наукового ступеня;

– *ліцензійну згоду* автора (або співавторів) на розміщення статті в мережі Інтернет на сайті Наукової бібліотеки Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (<http://library.nlu.edu.ua/>), сайтах збірника «Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого». Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія» (<http://fil.nlu.edu.ua>) та Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (<http://nbuv.gov.ua>) (див.: *додаток 2*);

– *квитанцію* (оригінал або електронну копію) про оплату публікації статті (після розгляду рукопису).

ВИМОГИ ДО СТАТЕЙ

Загальні правила подання статей

1. Мови статті – *українська, англійська, російська*; обсяг – від 12 до 24 сторінок, включаючи анотації, рисунки, таблиці, графіки та бібліографію.

У виняткових випадках за окремим узгодженням з редакційною колегією обсяг статті може бути збільшено.

2. Рукописи статей проходять обов'язкову процедуру подвійного «сліпого» рецензування. Редколегія залишає за собою право відхиляти матеріали, повертати їх на доопрацювання, за погодженням з автором скорочувати й редагувати.

Технічні вимоги

Текст статті має бути набраним у текстовому редакторі Word шрифтом Times New Roman, кегль 14, з міжрядковим інтервалом 1,5, з абзацним відступом 1,25 см, з берегами: ліворуч – 2,5 см, праворуч – 1,5 см, угорі та внизу – 2 см.

При підготовці рукопису не слід користуватися для форматування тексту пробілами, табуляцією тощо; не слід використовувати в тексті колонтитули, користуватися автоматичними та ручними переносами.

Таблиці повинні мати вертикальну орієнтацію і будуватися за допомогою майстра таблиць редактора Word, формули необхідно готувати в редакторі формул Microsoft Equation Editor 2.0.

Використання в тексті статті сканованих або сфотографованих фрагментів (схем, рисунків, таблиць тощо) не допускається.

Якщо в тексті є необхідність виділити змістові блоки, то їх назви слід виділяти жирним шрифтом.

Вимоги до оформлення статті (зразок оформлення – див. *додаток 1*):

- у лівому верхньому куті першої сторінки зазначається шифр УДК;
- наступний рядок (шрифт Times New Roman, кегль 14, з міжрядковим інтервалом 1,0; вирівнювання по центру) – *відомості про автора (співавторів) мовою статті*: прізвище, ім'я, по батькові (шрифт – жирний курсив), науковий ступінь, учене звання, повна назва посади, установи, де працює чи навчається автор (співавтори) (у називному відмінку); місто, де знаходиться організація, вказується, якщо в її назві відсутнє посилання на нього; країна; e-mail автора, ORCID ID (шрифт – курсив);

- нижче по центру наводиться *назва статті мовою статті* (шрифт Times New Roman, кегль 14, з міжрядковим інтервалом 1,0, жирний, великими літерами).

Якщо стаття містить матеріали досліджень, отримані в межах грантів, цільових програм, фундаментальних або прикладних досліджень за рахунок видатків державного бюджету або при фінансовій підтримці інших установ, рекомендуємо вказувати цей факт у виносці до заголовка статті. Наприклад:

* Роботу виконано в межах цільової комплексної програми «Філософські та філософсько-правові проблеми духовного життя суспільства та формування правової культури особистості» (№ державної реєстрації 0111u000968).

- далі – *анотація* обсягом до 50 слів і *ключові слова* (5–7 слів) мовою статті (шрифт Times New Roman, кегль 12, курсив, міжрядковий інтервал 1,0);

- далі – текст статті, шрифт Times New Roman, кегль 14, міжрядковий інтервал 1,5 (див. вимоги щодо структури тексту статті);

- далі – список використаної літератури мовою оригіналу (див. вимоги до списку використаної літератури);

- далі – під заголовком **REFERENCES** транслітерація бібліографічного опису джерел;

– далі – відомості про автора (співавторів) *російською мовою, якщо українська є мовою статті / українською мовою, якщо російська є мовою статті*: прізвище, ім'я, по батькові (шрифт Times New Roman, кегль 12, напівжирний курсив, міжрядковий інтервал 1,0), науковий ступінь, учене звання, повна назва посади, установи, де працює чи навчається автор (співавтори) (у називному відмінку); місто, де знаходиться організація, вказується, якщо в її назві відсутнє посилання на нього; країна (шрифт Times New Roman, кегль 12, прямий, міжрядковий інтервал 1,0) і *анотація* обсягом до 50 слів з *ключовими словами (5–7) російською мовою, якщо українська є мовою статті / українською мовою, якщо російська є мовою статті* (шрифт Times New Roman, кегль 12, міжрядковий інтервал 1,0);

– далі – аналогічна за структурою і обсягом анотація *англійською мовою* з відомостями про автора (авторів), назвою статті та ключовими словами (шрифт Times New Roman, кегль 12, міжрядковий інтервал 1,0).

Анотації входять до загального обсягу статті.

Вимоги щодо змісту статті

Стаття повинна мати належний теоретичний і науково-прикладний рівень, відповідати вимогам постанови Президії Вищої атестаційної комісії України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15.01.2003 № 7-05/1.

Структура тексту наукової статті:

- *постановка проблеми* в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- *аналіз останніх досліджень і публікацій*, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор статті, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячено статтю;
- *формулювання цілей* статті (постановка завдання);
- *виклад основного матеріалу* дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- *висновки* з цього дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямі.

Вимоги до списку використаної літератури

Заголовок «ЛІТЕРАТУРА» (шрифт Time New Roman, кегль 14, вирівнювання по центру).

Використана література подається мовою оригіналу загальним списком за порядком її згадування в тексті (шрифт Time New Roman, кегль 12, вирівнювання по ширині, міжрядковий інтервал 1,0).

Література оформлюється згідно з українським стандартом бібліографічного опису (ДСТУ 8302:2015 «Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання». Київ, 2016) (див.: Зразок).

Відповідно до сучасних вимог для статей із списку літератури за наявності необхідно вказувати DOI (цифровий ідентифікатор об'єкта) або URL (універсальний покажчик місця розташування документа в мережі Інтернет).

Вимоги до транслітерації бібліографічного опису джерел (REFERENCES)

а) транслітерувати бібліографічний опис джерел, написаних українською мовою, необхідно з урахуванням ДСТУ 8302:2015 та наказу МОН від 12.01.2017 №40 (див.: Зразок);

б) бібліографічний опис джерел, написаних іншими мовами, що використовують кириличний алфавіт, необхідно транслітерувати латинськими літерами (сайти <https://translit.ru> та <https://slovnyk.ua/services/translit.php>).

Слід уникати посилань на навчальну літературу.

При транслітерованому посиланні на «Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого». Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія» слід використовувати транслітеровану назву «Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Seriya: filofosfiya, filofosfiya prava, politolohiya, sotsiolohiya» або англійську «The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: philosophy, philosophy of law, political science, sociology».

РОБОТА РЕДАКЦІЇ З АВТОРАМИ

1. До статті можуть бути внесені зміни редакційного характеру без згоди автора (авторів).

2. Остаточне рішення про публікацію приймає редакційна колегія.

3. Точка зору редакційної колегії може не збігатися з точкою зору авторів статей. За зміст і достовірність наведеної в статтях інформації відповідальність несуть автори статей.

4. Матеріали, які надійшли до редакції з порушенням зазначених вимог, не реєструються і не розглядаються, а повертаються авторам на доопрацювання.

Автор (співавтор) статті несе (несуть) відповідальність за правильність і достовірність викладеного матеріалу, належність останнього йому (їм) особисто, за точність викладених у роботі фактів (даних) і якість перекладу цитат з іношомовних джерел (за наявності).

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

УДК 141.316.3

Герасименко Олександр Юрійович, доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри філософії, Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: abcdef1234@ukr.net
ORCID ID: 0000-0000-0000-0000

ВІРТУАЛЬНА РЕАЛЬНІСТЬ І КІБЕРПРОСТІР ЯК АТРИБУТИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА¹

Анотація українською мовою

У статті зроблено спробу осмислення кіберпростору в його діалектичному взаємозв'язку з віртуальною реальністю...

Ключові слова: віртуальна реальність, кіберпростір, інформаційні процеси, інтернет-простір, комп'ютерні технології.

Постановка проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Формулювання цілей.

Виклад основного матеріалу.

Висновки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bytiak Y., Danilyan O., Dzeban A., Kalinovsky Y., Chalapko V. Information society: the interaction of tradition and innovation in communicative processes. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9, Issue 27. P. 217–226. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2020.27.03.23>.

¹ Роботу виконано в межах цільової комплексної програми «Філософські та філософсько-правові проблеми духовного життя суспільства та формування правової культури особистості» (№ державної реєстрації 0111u000968).

2. Дзьобань О. П. Темпоральна складова у просторово-часовому континуумі віртуальної реальності. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2018. №2. С. 118–126. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/> (дата звернення: 10.12.2020).

REFERENCES

1. Bytiak, Y., Danilyan, O., Dzeban, A., Kalinovsky, Y., Chalapko, V. (2020). Information society: the interaction of tradition and innovation in communicative processes. *Amazonia Investiga. Vol. 9, issue 27, 217–226*. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2020.27.03.23>
2. Dzoban, O. P. (2018). Temporalna skladova u prostорово-chasovomu kontynuumi virtualnoi realnosti. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Seriiia: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia – The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, philosophies of law, political science, sociology, 2 (47), 118–126*. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/> [in Ukrainian].

Герасименко Александр Юрьевич, доктор философских наук, доцент, профессор кафедры философии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

ВИРТУАЛЬНАЯ РЕАЛЬНОСТЬ И КИБЕРПРОСТРАНСТВО КАК АТРИБУТЫ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

Анотація російською мовою

В статье предпринята попытка осмысления киберпространства в его диалектической взаимосвязи с виртуальной реальностью...

Ключевые слова: виртуальная реальность, киберпространство, информационные процессы, интернет-пространство, компьютерные технологии.

Gerasimenko Alexander Yuriiovich, Doctor of Philosophical Sciences,
Professor, Assistant Professor of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi
National Law University, Kharkiv, Ukraine

VIRTUAL REALITY AND CYBERSPACE AS ATTRIBUTE OF MODERN SOCIETY

Анотація англійською мовою

The article attempts to comprehend cyberspace in its dialectical relationship with virtual reality. It is shown that ever-changing cyberspace is the result of the virtualization process.

Keywords: *virtual reality, cyberspace, information processes, Internet space, computer technologies.*

Редакційній колегії збірника наукових праць
«Вісник Національного юридичного універси-
тету імені Ярослава Мудрого». Серія: філосо-
фія, філософія права, політологія, соціологія»
від _____

П. І. Б.

_____ *місце роботи, посада, науковий ступінь, учене звання*

Телефон _____

e-mail _____

ЛІЦЕНЗІЙНА ЗГОДА НА ПУБЛІКАЦІЮ

№ _____ від _____

Прошу розглянути питання про можливість публікації моєї статті
«_____ (назва) _____» у фахо-
вому наукометричному збірнику наукових праць «Вісник Національного юридич-
ного університету імені Ярослава Мудрого». Серія: філософія, філософія права,
політологія, соціологія».

З порядком розгляду та умовами опублікування статей ознайомлений, погоджу-
юсь.

Гарантую, що матеріали, запропоновані для публікації:

- створені мною особисто;
- є оригінальними і раніше не публікувалися в інших друкованих виданнях;
- не знаходяться на розгляді для публікації в інших друкованих виданнях.

Даю згоду на видання статті в паперовій формі та розміщення повного тексту
статті в електронній формі в мережі Інтернет на офіційних сайтах Національного
юридичного університету імені Ярослава Мудрого (nlu.edu.ua), збірника (fil.nlu.edu.ua)
та Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (nbuv.gov.ua).

« » _____ 202__ р. _____ /підпис, прізвище, ініціали/

Відповідальна за випуск *І. І. Коваленко*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 23523-13363 ПР від 24.05.2018

Підписано до друку 25.11.2022.
Формат 70×100/16. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 19,4. Обл.-вид. арк. 16. Тираж 100 прим.
Вид. № 3056

Адреса редакції:
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61024, Україна
Тел.: (057) 704-92-38, (057) 704-92-84
E-mail: kafedra-filosofy@ukr.net, kafedrasoc@ukr.net

Видавець – видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
вул. Чернишевська, 80-А, Харків, 61002, Україна
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: <https://pravo-izdat.com.ua>
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 4219 від 01.12.2011

Виготовлювач – ТОВ «ПРОМАРТ»,
вул. Весніна, 12, Харків, 61023, Україна
Тел. (057) 717-25-44

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 5748 від 06.11.2017